

Werken. Deel 3: Inleiding, varianten, errata

Hadewijch

editie J. Vercoullie

bron

Hadewijch, *Werken. Deel 3: Inleiding, varianten, errata* (ed. J. Vercoullie). C. Annoot-Braeckman, Gent 1905

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/hade002werk03_01/colofon.htm

© 2009 dbnl

Inleiding.

De handschriften en de uitgave.

Van de werken door de Maatschappij der Vlaamse Bibliofilen uitgegeven onder de titel van *Werken van Zuster Hadewijch* (4^e R., n^r 2: *Gedichten*, uitgeg. in 1875 door J. HEREMANS en C. LEDEGANCK; 4^e R., n^r 11: *Proza*, uitgeg. in 1895 door J. VERCOULLIE), zijn drie handschriften bekend, waarvan twee te Brussel en een te Gent, benevens een paar brokstukken, waarover z. blz. IX en v.v. Aan HEREMANS en LEDEGANCK waren slechts de twee Brusselse bekend. Zij namen als grondslag van hun uitgave hetgene dat hun het oudste scheen (**A**), tevens in voetnota's de varianten van het jongere (**B**) aangevende.

Voor de eenvormigheid der uitgave gebruikte ik ook voor het Proza Hs. **A** en tekende op dezelfde wijze in voetnota's de varianten aan van Hs. **B** en van het Gentse Hs. **C**.

De uitgave is volkomen diplomatiek, behalve dat HEREMANS en LEDEGANCK hoegenaamd geen punctuatie, ook niet die van de handschriften, geven, terwijl ik in het Proza gemeend heb volgens de tans gebruikelijke wijze te mogen punctueren.

De echte varianten, nl. degene die een verschil in woord of woordvorm vertonen, zijn zorgvuldig opgetekend. De ontelbare spellingvarianten, waarvan HEREMANS en LEDEGANCK er enige opnamen, heb ik gemeend te mogen ter zijde laten, omdat het onbeduidende nut de moeite niet loont.

Immers men zou zeggen dat er voor de woorden die op verschillende wijzen kunnen gespeld worden, als *oeffeninghe* of *oefeninghe* of *oefeninge*, *nature* of *natuere*, *ghebruken* of *gebruken*, *hevet* of *heeft*, *hoechste* of *hoochste*, een wedding tussen de handschriften bestaat om steeds afwijkende spelling te kiezen, zodat terwijl al deze spellingen toch in een zelfde handschrift voorkomen, het eene *nature* spelt, waar het ander *natuere* heeft, en omgekeerd.

Een synopties uittreksel uit de drie zal volkomen duidelijk maken hoe het daarmee geschapen staat:

A	B	C
God die de clare <i>Minne</i> die onbekint was <i>verclaerde</i> bi siere <i>doghet</i> daer hi alle <i>doghet</i> bi <i>verlichte</i> in siere claarheit der <i>Minnen</i> . Hi moete u verlichten <i>ende verclaeren</i> metter clierre claarheit daer hi hem seluen clær <i>met</i> es Ende al sinen vrienden <i>ende</i> sinen naeste gheminden Die alre meeste claarheit die <i>men</i> hebben mach in erterike dat es ghewarecheit in	God die de clare <i>minne</i> die onbekint was <i>verclaerde</i> bi siere <i>doget</i> <i>Daer</i> hi alle <i>doghet</i> bi verlichte in siere claarheit der <i>minnen</i> Hi moet u <i>verlichten</i> ende <i>verclaren</i> metter <i>clarer</i> claarheit <i>daer</i> hi hem seluen clær met es <i>ende</i> alle sinen vrienden <i>ende</i> sinen naesten gheminden. Die alre meeste claarheit die <i>men</i> hebben mach in erterike dat es ghewarecheit <i>in</i>	God die de clare minne die onbekint was <i>verclaerde</i> bi siere <i>doghet</i> daer hi alle <i>doghet</i> bi verlichte in siere claarheit der <i>minnen</i> . Hi moet u <i>verliechten</i> ende <i>verclaren</i> metter clierre claarheit daer hi hem seluen clær met es <i>ende</i> al sinen vrienden <i>ende</i> sinen naesten gheminden Die alre meeste claarheit die <i>men</i> hebben mach <i>in</i> ertrike dat es ghewaricheit <i>in</i>

ieghewerdeghen werken van gherechtcheiden Ende van allen wesenen waerheit te pleghene omme clærheit der edelre <i>Minnen</i> die god es Ay hoe grote clærheit es dat dat <i>men</i> gode ghewerden late met siere clærheit Daerin <i>werct Minne</i> hem seluen ende alle creaturen Elken na sijn recht dat <i>hem</i> sine goetheit gheorconden mach te gheuene met gherechtcheiden in clærheiden.	yeghewerdeghen werken van gerechtcheiden ende <i>van allen wesenen</i> waerheit te pleghene omme clærheit der edelre <i>minnen</i> die god es. Ay hoe grote clærheit es dat dat <i>men</i> gode ghewerden late met siere clærheit. Daer in <i>werct minne</i> hem seluen ende alle creaturen. Elken na sijn recht dat <i>hem</i> sine goetheit gheorconden mach te gheuene met gerechtcheiden in clærheiden.	tegenwordeghen werken van gherechticheden Ende van allen wesenen waerheit te pleghene omme clærheit der edelre <i>minnen</i> die god es Ay hoe groete clærheit es dat Dat <i>men</i> gode ghewerden late met siere clærheit Daerin werct minne hem seluen ende allen creatuesen elken na sijn recht dat hem sine goetheit gheorconden mach te gheuene met gherechticheden in clærheyden.
--	---	--

A, handschrift op perkament, uit de tweede helft der 14de eeuw en

B, id., beide beschreven bij VAN DEN GHEYN, *Catalogue*, III, n^{rs} 2353 en 2354.

Alleen zou de inhoudsopgave van B aldaar moeten gewijzigd worden. Het 4° (F 152-166) *Mengeldichten*, zou moeten vervangen worden door:

4° (F 132-147) Mengeldichten;

5° (F 148-154) Tweevormig tractaetken;

6° (F 155-166) nog Mengeldichten,

zodat er blijke dat **A** voor 5° en 6° van **B** geen equivalent bevat, terwijl voor het overige beide hss. overeenkomen.

In geen dezer twee hss. komen titels noch opschriften voor, maar hs. **A** bevat tegenover het proza talrijke marginale Latijnse nota's die betrekking hebben op de tekst;

en in margine van de poëzie tegenover de strofen de initialen van de strofen: *g, t, d, m*, enz., dit geregeld van de laatste strofe 1^e stuk tot einde 18^e stuk (ed. HEREMANS en LEDEGANCK, blz. 7-69), voor het overige echter slechts sporadies bij hier en daar een strofe. Deze Latijnse nota's, waarin vele verkortingen voorkomen, zijn niet altijd gemakkelijk op te lossen, omdat de verkortingen geen bepaalde verkortingen zijn, maar gewoonlijk slechts aantonen dat het woord niet volledig is. Ik moet hier mijn dank betuigen aan mijn collega's Prof. Dr. H. PIRENNE en Dr. V. VANDER HAEGHEN, die mij bij een gedeelte van dit ontsijferen behulpzaam geweest zijn.

Op het omslag van B heeft VAN DEN GHEYN gelezen: *Godefridus scriptor me LIGAVIT*. Ik twijfel niet of er moet gelezen worden: *Godefridus scriptor me FECIT*. Na *me* is er maar plaats voor 5 letters; de eerste is wel dezelfde *f* als in *Godefridus*, de 3^e, 4^e en 5^e zijn duidelijk *cit*, en de 2^e kan moeilijk een ander zijn dan *e*.

Beide hs. waren '*der broedere van Sent Pauwels in Zonien*' *te rooden dale* of *ten roeden cluse* of *ten roeden cloestere*. Daarom geloof ik dat ze bedoeld worden in n^{rs} 10 en 23 van de bekende catalogus van dit Klooster. In dit geval zou de formule van n^r 10: *drie boeke van hadewighen* betekenen *één boekdeel met drie werken van Hadewijch*, en niet, zoals Dr. W. DE VREESE meent: *drie boekdeelen met al of niet dezelfde inhoud* (Z. Dr. W. DE VREESE in *Album-Kern*, blz. 397-403).

X, handschrift bij de Karthuizers te Zeelhem bij Diest, vermeld in een catalogoog der Belgiese bibliotheken, die zich bevond te St-Martensdaal in Leuven: dit volgens een nota op de binnenzijde van het eerste zijblad van het

omslag van hs. **C** waarover z. blz. VI en infra RUELENS *R. & B.*, blz. 53-60. Maar deze catalogus en tevens al de hss. der Karthuizers van Zeelhem, behalve *Les miracles de Notre Dame de Gautier de Coinsy*, zijn zoek geraakt.

De inhoud bestond uit: Epistelen, Spreuken, Rijmen en Visioenen. Het begon dus evenals hs. **A** en **B** met Epistelen, en bevatte Spreuken, waarvan tot nog toe geen spoor teruggevonden is.

Uit deze zelfde catalogoog van St-Martensdaal zou te vernemen zijn dat de Visioenen ook in 't Latijn bestonden en dat de auteur van Antwerpen was.

C, handschrift op perkament, naar mij schijnt van vóór het einde der 14de eeuw, berustende op de Universiteitsbibliotheek te Gent, n^r 941, bestaande uit 90 bladen in 9 katernen van 10 bladen of 20 blz. (het 4de echter van 8 en het 9de van 12 bladen), 254 mm. hoog bij 182 mm. breed; op elke blz. twee kolommen (op 85^b, 86, 87, 88 en 89^a drie), 185 mm. hoog bij 57 mm. breed met op blz. 1-3, 36; op blz. 4-20, 35 en van blz. 21 af 40 regels per kolom, met de griffel gelijnd. Geen signaturen, maar wel reclamen, tenzij na het 1^e en 2^e katern waar ze weggesneden zijn.

Vooraan zijn twee perkamenten schutbladen: op het eerste staat bovenaan in een naar het handschrift nagebootste schrift *visiones haywigis*⁽¹⁾. De schutbladen achteraan zijn weggesneden.

Het omslag bestaat uit zijbladen van hout met rood

(1) In de *Catalogue de la biblioth. de M.C.P. Serrure*, op n^r 2557, heeft men *haylbig'* gedrukt, de *w* voor *lb* nemende; ik zelf in mijn uitgave van het Proza blz. 19, las *haywige*, de verkorting *is* voor eene *e* nemende.

Volgens deze *Catalogue* is het hs. van het einde der XIIIe of begin der XIVe eeuw.

zwijsleer overtrokken. Op ieder zijblad is viermaal dezelfde versiering geperst; zij heeft de vorm van een rechthoek, twee kleinere rechthoeken omvattende, met in ieder, in de richting van boven naar onderen, een pelikaan, het lam Gods, een arend, een hert en een haan.

Het is wel de oorspronkelijke band, en nl. een band die te Bethleem bij Leuven thuis hoort (Z. Dr. W. DE VREESE in *Album-Kern*, blz. 400).

Op de binnenzijde van het eerste zijblad leest men:

+ ms. 91⁽¹⁾

+ Ms.⁽²⁾

91

XIV. Die Visioenen van heilwijck
De Volmaecte ghelyck Seraphinnen

XXXI. Brieuën pag. 19

XLV. Ryme 49

Twee-vormich tractaetken
Het tweede Ryme

★ Sic cognominatur in Catalogo mss^{tor} variar. ↓ Biblioth. Belgij, scripto circa an. 1487 formà oblongâ : qui seruat apud Martiniens. Louanij qui que testatur eius Visiones etiam Latine et Eplas Prouerbia (quae hic desunt) Rythmos et easd. Visiones linguâ Brabanto-Belgicâ exstare in Carthusiâ Zelemensi prope Diestemium.

★

De B. Hadewige de

Antverpia

Elogium

Gelyckerwys dat een ouerheylech wyf, dat hiet Hadewych sprac ende spreckt in haerre edele godleke leringe⁽³⁾. F. Joan de

- (1) Dit is geschreven. Deze zelfde aantekening is herhaald boven het 1^e blad van het handschrift.
(2) Dit is het opgeplakte gedrukte boekmerk van het Antwerpse Huis der Jezuïeten. Het getal 91 is met de hand ingevuld.

- Op de rug van de band is het getal 91 met zwarte inkt ook van dezelfde hand geschreven.
(3) Zie hier de hele passage:

'Ende dits nochtans eenrehande gheloeue gelikerwijs dat een ouer heylich wijf die hiet hadewych sprac ende sprekt in haer edele godlike leringhe Want vader sone heylich gheest dat sijn drie calumpnen sprec de goede sinte hadewych daer de vremde gode met bekinnen.' Zij komt voor op blad CCXLII, verso a), hs. n^r 667 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Tegenover de regel: *godlike leringhe Want vader sone* staat in margine *Van hadewych*, met een wijzende hand. Anders heeft het hs. geen randnota's, tenzij schaarse *Nö*.

In deze passage wordt gezinspeeld op Hadewijch's 1^e Visioen (z. blz. 126-127 mijner uitgave).

Leevws ab Affligem Ord. C. Regul. S. Aug. dietus Bonus Cocus: t. 1. 1.
 8. de 5p^{lfe} confratern. c. 24. pag. 471 qui obijt 1377: primus cocus
 Viridisuallis. Idem to. 2. de 7. signis Zodiaci, c. 27. pag. 60.

Zie infra RUELENS, *R. & B.*, blz. 52 en vv. voor dezès gissingen over deze aantekeningen.

De inhoud is de volgende:

- 1° VISIOENEN, beginnende 1e blad met: *Het was in enen sondaghe der octauen van pentecosten* en eindigende blad 20 met: *dat si tot deser volcomenheit comen sijn ende selen comen*. De titel staat op het eerste schutblad.
- 2° BRIEVEN, beginnende blad 21 met: *God die de clare minne* en eindigende blad 49, 1^e kolom, met: *ende met allen dien dat ghi gheleisten moghet sonder sparen*. De titel *Epistole haywigis* vult de laatste regel aan van blad 20 na *ende selen comen*.
- 3° LIEDEREN, beginnende blad 49, 2^e kolom, met: *Ay al es nu die winter cout* en eindigende blad 71, 2^e kolom, met: *Unde mori. Amen*. De titel, *Ritmata haywigis*, staat in margine bij de aanvang. De meesten lezen *Ricmata* (z. b.v. RUELENS, *R. & B.*, blz. 75). Er staat een veel op *c* gelijkende *t*.
- 4° TWEE-VORMICH TRACTAETKEN, zonder titel, beginnende blad 71, verso 1^e kolom, met: *Nu willic trecken een cussen* en eindigende blad 74, verso 1^e kolom, met: *Ende dat ghedwaghen ende geblouwen in ontfaermmicheden*. De

titel komt voor op de binnenzijde van het eerste zijblad van het omslag.

5° MENGELDICHTEN, zonder titel, beginnende blad 74, verso 1^e kolom, 9^e regel v.o., met: *God si met u van mynre groeten* en eindigende blad 90, verso 1^e kolom, 6^e en 7^e regel van boven met: *Hebbe in mi bouen redenne vonden. Deo gracias. Amen.*

Dit handschrift, n^r 2557 van de Catalogue de la biblioth. de M.C.P. SERRURE, werd door de Universiteitsbibliotheek te Gent aangekocht met nog negentien andere van C.P. SERRURE Zoon, in 1878.

Het is, zoals reeds RUELENS, *R. & B.*, blz. 52, giste, hetzelfde als het hs.

beschreven op blz. 1, n^r 1, van een *Catalogus van een groote verzameling kostbare prentwerken.....Hetgeen verkocht zal worden 30 Maart, 1 en 2 April 1867 door...FREDERIK MULLER te Amsterdam.*

De beschrijving overigens, die wij uit die catalogus overnemen, liet reeds geen twijfel bestaan:

N^r 1. HADEWYCH, Haywig of Heilwijck van Antwerpen, Geestelijke Visioenen, Brieven en Gedichten. - In den origineelen, fraai gefigur. hr. bd. kl. fol.

Handschrift op perkament, van de veertiende eeuw, behelzende 90 bladen, beschreven in twee, somtijds in drie kolommen, met nette initialen in kleuren, geteekend. - Het geheele HS. is in het Nederduitsch, hoewel de opschriften er in het Latijn zijn bijgeschreven. Fol. 1-20 behelzen de Visioenen van H. (*Visiones Haywege*)⁽¹⁾, fol. 21-49^a, hare Brieven (*Epistolae Haywigis*) in 31 hoofdstukken, fol. 49^a-71^a, hare Gedichten (*Ricmala*)⁽²⁾ Haywigis in 45 hoofdstukken, fol. 71^a-74^b een stichtelijk tractaat beginnende: 'Nu willic trecken een

(1) *Misgelezen* voor *Haywigis*. Cf. supra blz. V, nota 1.

(2) Cf. blz. VII, r. 7-5 v.o.

cussen', fol. 74^b-90^b weder Gedichten, beginnende: 'God si met u van mijnne⁽¹⁾ groeten' en eindigende: 'Hebbe in mi bouen redene vondeñ Deo gracias. Amen.'

De Schrijfster, eene franciskaansche kloosterzuster, was in haar tijd bekend als een 'overheylich wyf'. Van hare dichten prozawerken is in Noord-Nederlandsche bibliotheken geen enkel HS. aanwezig. ook de Bourgondische Bibliotheek schijnt er geen te bezitten. Wij vonden nog slechts één afschrift vermeld, en wel in een Inventaris van de boekerij der abdij te Roodklooster bij Brussel, uit de 15e eeuw, medegedeeld in de *Dietsche Warande* (1857; 2e afl.): Item noch drie boeke van Hadewighen die beghinnen aldus: '*God die de clare minne*' (de aanhef van haar Brieven).

In een vriendelik schrijven van 27 Feb. 1904 bevestigt me de firma FREDERIK MULLER 'dat genoemd handschrift door haar werd gekocht voor prof. SERRURE te Gent'.

D, de laatste bladen van het hs. n^r 3093-95 ter Koninklike Bibliotheek te Brussel, bevattende de gedichten die in hs. **A** ontbreken en die dus het 6° uitmaken van de inhoud van hs. **B** (cf. supra blz. III en z. ook Dr. W. DE VREESE in *Album-Kern*, blz. 402 en VAN DEN GHEYN, *Catalogue*, II, n^r 1480).

E, de bladen 45^b tot 46^b van het Ruusbroec-handschrift **H** berustende ter Koninklike Bibliotheek te Brussel, n^{rs} 2412 en 2413, beschreven in *De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken* door WILLEM DE VREESE, I (Gent, 1900), blz. 70-79.

Vóór die tekst staat blz. 45^a onderaan het volgende opschrift: *Hic incipit quoddam delectabile excerptum vel*

(1) Sic. Hs. mijnre.

sumptum ex libris (domini Johannis de Ruusbroec, de ordine regularium prioris in Groenendael), maar 'het gedeelte van dit opschrift dat tusschen haakjes staat, is met zwarten inkt doorgehaald, ongetwijfeld nog door den kopiïst van H zelf', zegt Dr. W. DE VREESE. Op de keerzijde van een vooraan ingevoegd blad grof papier, staat deze aantekening, uit het einde der 15de eeuw: *Dit boeck hoert tot Sinten Agneten bynnen Arnhem by die beste boecke*. De tekst is bijna geheel de 10de epistola (in mijn uitgave van het *Proza*, blz. 30, r. 16: *Die gode mint....tot blz. 33, r. 6: syn leven te huedene*).

F. Hetzelfde excerpt maakt ook het einde uit van het 41^e der *Limburgsche Sermoenen* (Uitg. J. KERN, blz. 568-70), maar daar bestaat het uit de gehele 10de Epistola, dus tot blz. 34, r. 7 in mijn uitgave.

Dr. W. DE VREESE heeft in zijn *Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken*, I, blz. 73-78 de twee excerpten van het Ruusbroec-hs. H en van de *Limburgsche Sermoenen* nevens een afgedrukt. Uit deze parallele afdruk blijkt dat het excerpt van het Ruusbroec-hs. H in het midden en aan het slot twee lange passages bevat, waarvan de *Limb. Sermoenen* het equivalent niet vertonen. Ook in de Hadewijch-handschriften komen deze zelfde passages niet voor.

G, de bladen 125^a-129^b en 129^b-131^a van het Ruusbroec-handschrift W, berustende op de Mazarijnische Bibliotheek te Parijs, n° 920, beschreven in *De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken* door WILLEM DE VREESE, I (Gent, 1900), blz. 413-429.

Zij bevatten de 6de en 10de epistola (blz. 15-27 en 30-34 in mijn uitgave), telkens met het opschrift: *Dit es ene Epistele ute Hadewighen*.

Bovenaan blz. 125^a) staat: *Dit boec es der monecke van den roeden (sic) dale uut zoninghen.*

Zonderling samenvallen, een der twee hier gegeven epistelen is hetzelfde als **E** en **F**.

Reeds einde 1899 werd mijn aandacht door Dr. W. DE VREESE op **E**, **F** en **G**, en wat later op **D** gevestigd, waarvoor ik hem hier mijn welgemeende dank betuig.

Wegens sommige passages die elders niet voorkomen, schijnt **G** tot een ander type te behooren, en om dezelfde reden **E** tot een derde.

*
* *

Kanttekeningen, onze auteur betreffende, komen ook voor in een handschrift van JAN VAN MEERHOUT, n^r 3037 ter Koninklike Bibliotheek te Brussel. Op dit feit werd mijn aandacht eveneens door Dr. W. DE VREESE gevestigd (z. zijn *Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken*, II, 634-36 en VAN DEN GHEYN, *Catalogue*, III, n^r 2368).

Dit hs. begint: *Prologus Hier begint die voersprake onser verlossinghen*, en eindigt: *hier eindet d'boec der passien ons liefs heren ihesu Xristi daer gode sye af ewich lof ende ere amen.*

Het draagt de melding: *Dit boec hoert toe den ghesloten regularissen cloester te berghen opten zoem sinter mergrieten.*

Bedoelde kanttekeningen komen hierop neer:

Bl. xliij: *venerabilis virgo haiwigis epislola 21 (bedoeld wordl de inhoud van 22).*

Bl. xliij: *haiwigis in 4^a revelatiōe d. De godheit es soe vreselec ende also ongenadelec etende ende bernende sonder sparen. in de ziele es j. clein beke beloken. Die diepheit es saen overgaen. ende die dike sijn saen ghebroken. Alsus heeft die godheit de menscheit saen ghesaect.*

Dit staat tegenover het volgende gedeelte van de tekst:

God es een overvloedige afgrundege zee die altoes vloierende es. ende overvloierende ende doorvloierende alle creaturen.

Blz. xlvij: h. *epistola* 21 (*bedoeld wordt* 22)

tegenover:

God es onbegripelic ende onsprekelic alle menschen. Mer hi begrijpt hem selven alle uren al ende in al elcs wesens. God es boven al ende in al.

Bl. lij: haiwigis in *revelatione* 4^a (*bedoeld wordt* 5)

met deze kanttekening:

Ic en ben toch nu geen lucifer. seder dat gi mi *anderwerf* sekerheit daedt. Alse de ghene doen die nu lucifer sijn, ende willen dat hen god ende gracie gesciede dies *niet en* hebben in levene noch in werken noch in dienste, ende die haren arbeit willen verdriven, ende gracies willen gebruiken, ende verheffen hen om dat gi hen een luttel toenet uwer goetheit, so willen sijt van rechte hebben Ende die vallen van uwer hemelscher eren.

Bl. lvij: venerabilis haiwige *epistola* 26 (*bedoeld wordt* 27)

met deze kanttekening:

Gheeft u selven onderdaen vol oetmoedech tallen dinghen ende nengerincs af te verheffene ende besiet u *cleinheit* ende sijn grotheit u nederheit ende sijn hoeheit u blintheit ende sijn claer sien door al siet hemelsche ende eertsche ende die abis gronde dit door siet hi al ende die verborghen diepte.

Bl. cccxliij: haiwigis in *epistola*

tegenover:

oetmoedicheit es al vol wijsheiden ende verduidicheit es vol blijscapen.

Voorts is het belangrijk op te merken dat onder de werken in de kanttekeningen aangehaald, nog voorkomen: het Oude & Nieuwe Testament, Dionisius Ariopagita, Augustinus, Albertus, Katarina de Senis, Boethius, Beda, Johannes Ruusbroec, Johannes de Afflighem, etc. etc.

De antecedenten van de uitgave der bibliofilen⁽¹⁾.

De hs. **A** en **B** werden voor het eerst vermeld en besproken in MONE'S *Übersicht*, 1838, n° 268 & 299 en in SNELLAERT'S *Verhandeling over de Nederduitsche Dichtkunst in Belgie*, blz. 75-77, waar hij blz. 76 het 38^e lied (Uitg. HEREMANS & LEDEGANCK, blz. 146-148) meedeelt. WILLEMS geeft het 5^e lied (Uitg. H. & L., blz. 20-22) in het *Belgisch Museum*, 1838, blz. 305-307, met enige lexikografiese aantekeningen en een korte slotnota. Beide SNELLAERT en MONE hadden een afschrift dier werken vervaardigd met het doel ze uit te geven, wat echter niet verwezenlijkt werd.

Alle drie waren van gevoelen dat het de werken ener non waren. SNELLAERT echter twijfelde of alles van dezelfde auteur was.

Prof. C. SERRURE stelde enige gissingen over de auteur voor in *De Middelaer* van 1840-41, blz. 77-81.

A. ANGILLIS en E. VAN EVEN begonnen in 1853 de uitgave van de *Liederen eener onbekende kloosterlinge uit de XIIIe eeuw, voor de eerste maal uitgegeven naer een handschrift der Burgondische Bibliotheek te Brussel* (Tielt, Horta-De Laere). Er verscheen nooit meer dan de eerste afl. bevattende lied I-VI en de eerste twee strofen van lied VII (z. RUELENS, *R. & B.*, blz. 76).

In het 2de stuk van de *Rumbeeksche Avondstonden uitgegeven door de maatschappij De Vereenigde Vrienden te*

(1) Z.P. Fredericq, *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*. II, 1897, blz. 43-44.

Rumbeke (1858) verscheen het 38^e lied van Hadewijch door de zorgen van A. ANGILLIS, met een inleiding waarin hij zijn stuk resumeert uit het *Vaderlandsch Museum* van 1858 over de naam van de auteur en tevens de uitgave van alle de 45 liederen belooft.

Sindsdien heeft zich niemand meer om die werken bekommerd, toen in 1875 de *Gedichten* uitgegeven werden door J. HEREMANS en C. LEDEGANCK en in 1895 het *Proza* door mij.

Na de volledige uitgave der gedichten kreeg de auteur een plaats in onze Lettergeschiedenissen, b.v. JONCKBLOET, J. TE WINKEL, J. TEN BRINK, bepaaldelijk JONCKBLOET⁴, II, 270-284.

De auteur.

Nog in 1853 verklaarden A. ANGILLIS en E. VAN EVEN: 'Wij weten geene bijzonderheden omtrent haer leven; haer naem is ons zelfs teenemaal onbekend.' Alleen geloofden zij met hun voorgangers, bepaaldelijk Dr. SNELLAERT, dat zij een Zuidnederlandse kloosternon was uit de XIIIe eeuw⁽¹⁾.

Kennis nemende van een overdruk in de *Dietsche Warande*, 1857, van K. STALLAERT'S uitgave van een oude lijst der Dietse boeken uit het Rooklooster⁽²⁾, waarin onder n^r 10 vermeld staan: *Item noch drie boeke van hadewighen die beginnen aldus God die de clare minne*, en onder n^r 23 *Item een boec beghint God die cla[re minne]*,

(1) Zie *Voorberigt* op de *Liederen*, enz.

(2) Z. over deze catalogoog RUELENS, *R. & B.*, blz. 50, en Dr. W. DE VREESE, *Album-Kern*, blz. 397-403.

erkende A. ANGILLIS dat de naam van onze auteur HADEWIJCH was, wat hij in 't *Vaderlandsch Museum* van 1858 mededeelde.

Dat was slechts een ontdekking voor zover men nog niet gelet had op de Latijnse kanttekening *haduw incepit* op f. 12^d van hs. **A** (z. Proza, blz. 34). Wat er van zij, voortaan kon die kanttekening als bevestiging dienen, evenals het sedert 1867 bekende hs. **C**.

Het was nu te doen om deze Hadewijch te identificeren.

Daarmee begon de hr. C. SERRURE, zoon, in hetzelfde deel van het *Vaderlandsch Museum* (z. RUELENS, *R. & R.*, blz. 51), voor wie zij de abdis van het klooster te Aywiers zou zijn. Het grafschrift echter van deze in 1248 gestorven abdis vermeldt niets van haar hoedanigheid van schrijfster. C. SERRURE was vooral geleid door de mededeling van Trithemius, die (*Catalogus Scriptor. Eccles.*) onder de werken van Willem van Affligem opgeeft *Visiones cuiusdam monialis*, en van Henricus Gandavensis die spreekt van Willem's Latijnse vertaling van het werk *de quadam moniali cisterciensis ordinis quae teutonice multa satis mirabilia scripsit de se ipsa* (Miraei Bibl. Eccles. 173). Men kent echter geen ander Latijns werk van Willem van Affligem dan zijn *Vita Beatricis*, dat vooral uit reeksen beschrijvingen van visioenen bestaat, zodat de *Visiones cuiusdam monialis* wel dit gedeelte van dit leven zouden kunnen bedoelen, en bij misgreep als afzonderlijk werk opgegeven zijn (z. *Histoire littéraire de la France*, XXI, 56-67, en F. VAN VEERDEGHEM, *Leven van Sinte-Lutgarde*, XV-XVI). SERRURE'S gissing moest dus een gissing blijven.

Een toeval echter deed een ander weg inslaan.

In de Brusselse schepenakten van einde 13e en begin

14e eeuw vond STALLAERT, toen hij archivaris der Burgerlike Godshuizen was, herhaaldelijk de naam *Bloemaerdinne*. Dit feit deelde hij aan RUELENS mede en beiden twijfelden niet of deze daar genoemde vrouw was de ketterin, tegen wie Ruusbroec gestreden had.

Daar RUELENS, dezelfde akten inziende, vond dat haar voornaam *Heilwijch* was, aarzelde hij niet om aan te nemen dat zij tevens de Hadewijch was van onze handschriften.

Omstreeks het einde van 1888⁽¹⁾ heeft hij daarover aan Prof. P. FREDERICQ een merkwaardige verhandeling: *Jan van Ruusbroeck en Blommardinne* laten geworden, waarvan de Vlaamse Bibliofilen op dezes voorstel de uitgave besloten. Ik laat ze hierachter afdrucken en verzend er soms naar met de verkorting: RUELENS, R. & B.

Het is hem vooral te doen om wat wij door BOGAERT van de persoon en de leer der Bloemaerdinne weten, in HADEWIJCH'S werken terug te vinden.

Ook Prof. P. FREDERICQ heeft hetzelfde thema behandeld in een lezing in de Kon. Academie te Amsterdam, 1895, die hij opnam in zijn *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, II, 40-60. Dit scherpzinnig stuk steunt

(1) In zijn biographie van *Blommaerts (Heilwige)* in *Leven en Werken der Zuidnederl. Schrijvers* (uitgave Kon. VI. Academie) zegt Jhr. Mr. N. DE PAUW, dat die verhandeling van RUELENS van 1871 dagtekent. Ik meen echter te mogen verzekeren dat ze pas afgewerkt was toen ik ze in 1888 kreeg. De bewering van Jhr. DE PAUW berust wellicht op een misverstane volzin uit E. VAN EVEN'S *Bloemaerdinne*, 1894, blz. 9, waar deze zegt dat RUELENS hem in een schrijven van 20 Maart 1871 de mening meedeelde dat de dichteres Hadewijch de Bloemaerdinne was en aan hem, VAN EVEN, niet bedoelde verhandeling maar de door STALLAERT gemaakte uittreksels over de Bloemaerdinne terugvroeg. Ik begrijp ook niet waarom in deze biographie de Bloemaerdinne, dochter van W. Bloemaert, *Bloemaerts* genoemd en haar voornaam *Heilwige* geschreven wordt in plaats van *Heilwijg* of op zijn Middelnederlands *Heilwijch*.

vooral op een uiterst grondige ontleding van Hadewijch's werken. Daarin zegt hij, bl. 42, dat Hadewijch hem reeds sedert lang aan de Brusselse ketterin had doen denken, en herinnert dat in 1875 Prof. J. HEREMANS in 't *Nederlandsch Museum* dezelfde mening uitsprak.

Hoe vernuftig deze twee geleerden hun stelling verdedigd hebben, toch kan ik niet ontkennen dat er bij mij nog twijfel overblijft.

Ik denk daarbij niet aan het feit dat de taal ouder schijnt dan van het midden der 14^e eeuw. Immers al wie er zich mede bezig hield, Mone, Willems, Angillis, Serrure, Van Even, namen ze voor 13^e-eeuws Nederlands. Maar ze vergaten dat de taal van godsdienstige en mystieke schriften veelal uit geijkte of overgeleverde archaïsmen bestaat.

Ik denk daarbij ook niet aan het feit dat *Hadewijch* en *Heilwijch* twee verschillende namen zijn: immers de volksvorm van *Hadewijch* was toen al wel *Haiwijch* of *Heiwijch*, zoals blijkt uit de titels van Visioenen, Epistelen en Rijmen in hs. **C**; van dan af was de verwarring met *Heilwijch* mogelijk, en misschien was in onze streken *Heilwijch* niets dan een volksetymologische vervorming van *Heiwijch*.

Maar ik denk aan de plaatsen en de omstandigheden waarin de teksten zich voordoen:

A en **B** zijn van ± 1380 en waren blijkens de catalogoog nog in 't Rooklooster in 1394-95, terwijl Ruusbroec in 1381 gestorven is.

X bevond zich vóór 1487 bij de Karthuizers te Zeelhem.

C was in de 14de eeuw bij de Jezuïeten te Antwerpen.

D maakt deel uit van een bundel ascetische werken van Anselmus, St Augustinus, St Bonaventura, St Bernardus,

en is door een afschrijver van 't Rooklòoster vervaardigd.

E komt als een *delectabile exerptum* voor in een bundel die uitsluitend bestaat uit stukken van Ruusbroec.

F maakt bijna de tweede helft uit van het 41^e der Limburgse sermoenen, die voorkomen in een hs. van 't einde der 14de eeuw, vertaald naar een Hgd. bron van 't begin derzelfde 14de eeuw. De Limburgse sermoenen waren voor broeders bestemd, de Hgd. bron voor nonnen (Uitg. J. Kern, blz. 1-10). Wij moeten hier doen opmerken dat dit 41^e sermoen tot de 16 behoort, waarvan niet te bewijzen is dat ze uit het Hgd. vertaald zijn.

G komt eveneens in een bundel ascetische werken voor die aan het Rooklooster behoorde.

Dit alles maakt niet waarschijnlijk dat Hadewijch en Bloemaerdinne dezelfde vrouw zou geweest zijn, zoals E. VAN EVEN, *Bloemaerdinne*, 1894, blz. 29, en Dr. W. DE VREESE, *Album-Kern*, blz. 400, reeds deden opmerken wegens de aanwezigheid van hare werken in 't Rooklooster.

Daarbij komt nog dat ze met heiligen en kerkvaders als *venerabilis virgo* opgenomen is onder de auteurs aan wie de kanttekeningen ontleend zijn van het hiervoren besproken hs. van Jan van Meerhout.

Daarbij komt ten slotte dat de *Goede Kok* haar noemt een 'overheylich wijf', 'de goede sinte hadewijch' en hare leer een 'edele godlike leringe', terwijl hij een résumé geeft van een deel van haar eerste Visioen (z. Proza, blz. 126-127). Het is niet mogelijk dat hij hier, zoals RUELENS (*R. & B.*, blz. 59) en E. VAN EVEN (*Bloemaerdinne*, blz. 30) geloven, de H. Hadewijg van Polen bedoelt, met ander woorden, dat hij niet zou weten dat de werken die hij aanhaalt van de Bloemaerdinne zou-

den zijn, tegen wie zijn meester Ruusbroec zo hevig zou gestreden hebben.

Neen, de werken van een ketterin, niet alleen de kettische gedeelten, maar ook de meest orthodoxe, zou men vernietigd of ongenaakbaar gemaakt hebben en nooit meer zouden ze door rechtgelovigen voor godvruchtige doeleinden gebruikt geweest zijn.

Daarmee is niet gezegd dat de Bloemaerdinne van Ruusbroec een andere dan de Bloemaerdinne van de schepenacten zou geweest zijn, maar wel dat ze niet de Hadewijch van onze hss. was.

Ik moet hier herinneren dat de hr. A. AUGER eveneens van oordeel is dat de *Bloemaerdinne* en onze *Hadewijch* niet dezelfde vrouw zijn (z. zijn *Étude sur les mystiques des Pays-Bas*, Brux., 1892, blz. 150, en zijn *De Doctrina et Meritis Joannis van Ruysbroeck*, Leuven, 1892, blz. IX-X).

Men heeft me eens dienaangaande de tegenwerping gemaakt dat het niet waarschijnlijk is, dat er drie merkwaardige vrouwen met dezelfde naam te gelijker tijd zouden geleefd hebben. Maar zijn het drie of twee verschillende personages, dan weten we niet in hoeverre ze tijdgenooten zijn, noch of de Bloemaerdinne van Ruusbroec ook Hadewijch heette, terwijl het zeker is dat Heilwijch en Hadewijch, ofschoon gemakkelijk te verwarren, niet dezelfde namen zijn. Overigens, zien we niet dat er zich onder de vijf cisterciensnonnen der 13^e eeuw, wier vertaalde werken door Henriquez uitgegeven zijn, drie Ida's bevinden?

Nog kan men tegenwerpen dat de werken van Hadewijch wel de ketterijen van de Bloemaerdinne bevatten. Hierop zal ik met RUELENS antwoorden (*R. & B.*, blz. 86) dat men reeds een beproefd godgeleerde moet zijn om

slangen in dit gras te vinden, en herinneren dat *Ruusbroec admirabilis*, die door de algemeene roep voor heilig door ging, door Gerson voor ketter uitgemaakt werd (RUELENS, *ib.* blz. 83). Ik moet er nog bijvoegen dat de ketters voor hun persoonlijke veiligheid en voor de verspreiding hunner denkbeelden, hun best deden om orthodox te schijnen.

Er dient dus in een ander richting gezocht te worden. Slechts een toeval kan die richting aanduiden.

Want ik geloof niet dat de zeventiende-eeuwse aanwijzingen op het zijblad van het omslag van hs. C veel kunnen helpen. Volgens deze was Hadewijch, met het epitheton *gelukzalig*, van Antwerpen. Zij heeft Epistelen, Spreuken, Rijmen en Visioenen in het Brabants Diets geschreven, en de Visioenen bestaan ook in het Latijn. Maar, noch de catalogus van 1487, waaruit deze inlichtingen geput zouden zijn, noch het Zeelhems hs. van haar werken zijn terug te vinden, en de Bollandisten weten niets van een *beata Hadwigis de Antuerpia*, evenmin als van een *Zuster Hadewijch* of van de *Bloemaerdinne*, zoals me Pater Ch. De Smedt in een schrijven van 13 Okt. 1903 bevestigt. Bij hen wordt alleen gehandeld over Hadwigis, een abdis van het Premonstratenserklooster van Meere bij Keulen (14 April, tom. II April., p. 264).

Ik meen dus dat wij nog niet weten wie Hadewijch was⁽¹⁾.
Gent, Maart 1904.

(1) Bij de proefcorrectie ben ik in de gelegenheid om te verwijzen naar Mr. L. WILLEMS die in *Mélanges Paul Fredericq*, blz. 259-264, onze auteur met de *Bloemaerdinne* identificeert, en de moeilijkheden die daaraan in de weg staan, ter zijde schuift met de onderstelling dat we niet haar *authentieke*, maar haar *geëxpurgeerde* werken voor ons hebben.

Jan van Ruysbroek en Blommardinne⁺ door K. Ruelens.

⁺
1

Een man is er die in de Nederduitsche letterkunde een der twee hoogste namen draagt, Jan van Ruysbroek, de vader van het Vlaamsche proza. Van hem kent de Nederduitsche letterkundige niet veel meer dan zijne geschriften zoo meesterlijk door den Heer David uitgegeven, en weet daarbij nog, misschien, dat hij een deugdzaam monnik is geweest in Groenendaal, bij Brussel. Toch heeft hij eene geschiedenis met wonderlijke daden versierd, welke ons zaken leert van groot belang voor de innerlijke kennis van onze voorvaderlijke maatschappij voor vijf honderd jaren.

Wij zullen het beproeven, hier eenige punten dezer geschiedenis te onderzoeken, namelijk de zonderlinge episode van zijnen strijd tegen de leering van eene vrouw, onder den naam van Blommardinne bekend.

I.⁺ Jan van Ruysbroek.

+2

Welke zijn de bronnen zijner geschiedenis?

Ten jare 1623 bood de algemeene Voorstander (*Procurator generalis*) van de Congregatie van de *Canonici Regulares* den Paus Gregorius XV een waarachtig verhaal aan (*relatio fide digna*) van het leven en de mirakelen van Johannes Ruysbroek om de zaligverklaring van dezen dienaar Gods te verkrijgen⁽¹⁾. Dit verhaal, waarvoor men uit al de historische bronnen zorgvuldig had geput, was opgesteld door broeder Thomas a Jesu, eenen Spanjaard, Vicaris-generaal van de Orde der Barvoeters in België en Duitschland, en goedgekeurd door den beroemden Aubertus Miraeus.

De schrijver stelt zijn verhaal op met genoegzame nauwkeurigheid, doch zonder de minste kritiek. Hij heeft voor zich liggen een tiental boeken waarvan hij den inhoud in 't kort weergeeft of letterlijk afschrijft zonder⁺ ooit den minsten twijfel in te brengen tegen de geloofwaardigheid van een of ander daarin verteld feit. Is er hier eene⁺ uitdrukking meer of daar een woord sterker of ruwer, hij zal niet aarzelen om ze aan te nemen, zonder te denken of ze niet eenvoudig latere uitbreidingen zouden zijn.

Doch zijn werk is niet te versmaden: het maakt ons

(1) Beatissimo D.N. Gregorio XV pro obtinenda servi Dei Joannis Rusbrochii...beatificatione relatio, etc. Antverpia, ex off. Plantin., 1623, 1 v. fo 28 pp.

met de historische bronnen bekend. 'Vooreerst, zegt de schrijver, werd cort na Ruysbroeks dood, zijn leven beschreven door Jan van Schoonhove, zijnen leerling, en door Henricus Pomerius, *omtrent het jaar 1440*; door Petrus Impens, in de *chronyke van Bethleëm, bij Loven*, in "die alder excellente Cronycke van Brabant, gheprent Thantwerpen, bi mi Jan van Doesborch, int jaer 1518" (capittel 37); door Jan Gilemans, in zijne *Novale Sanctorum*; door Thomas a Kempis in het leven van Geert Groote en in de *Kronyk van Ste-Agnetenberg*, en voorders door Surius, Aub. Miraeus, Jo. Molanus.'

Een woord over eenige dezer bronnen zal in de zaak niet weinig licht brengen.

De eerste biograaf, Jan Dirkszoon van Schoonhove,⁺ was een tijdgenoot en leerling van Ruysbroek; doch wij weten niet wanneer hij in het klooster van Groenendaal⁺⁴ is getreden. Alleenlijk weten wij dat hij daar was in het jaar 1413, en dat hij gestorven is in het jaar 1431, dus vijftig jaren na Ruysbroeks dood. Hij heeft nog al vele geschriften nagelaten, welke alle bijeenverzameld zijn in een prachtig handschrift berustende op de Brusselsche boekerij, n° 15129. In dit handschrift is het leven van Ruysbroek niet te vinden; doch wij weten dat hij dit leven heeft samengesteld, door de volgende getuigenissen:

Jan Joncheere of Johannes de Furnis (Jan van Veurne), eerst monnik te Groenendael, voorts prior in St-Martensdael te Leuven, alwaar hij stierf den 17 Januari 1509⁽¹⁾, is de schrijver van een boek, waarvan de titel aangegeven wordt, hier *Virilogium Viridis Vallis* en daar *Necrologium*

(1) *Necrologium Viridis Vallis*. Handschr. in de Kon. Bibliotheek, S. II, 155. Het is een geheel ander boek dan dit van Joncheere.

+ *Viridis Vallis* of anders, een boek dat nog bestond in den tijd van Sanderus (1641) en tegenwoordig niet meer voorhanden is. Daarin zegt hij: 'Jan van Schoonhove ⁺⁵ heeft het roemrijk leven van dezen heiligen vader (Ruysbroek) getrouwelijk beschreven.' Doch, volgens een brief van Aubertus Miraeus, welke voor onze oogen ligt⁽¹⁾, zou hij er bijgevoegd hebben dat het werk van Schoonhove in zijnen tijd (omtrent 1480) was verloren gegaan. 'Gij bericht mij wel, schrijft Miraeus aan Huibertus Rosweyde den 15 December 1622, over het uitgeven van Ruysbroeks leven door Jan van Schoonhove; jammer is het dat er geen hoop is, in Brabant het boek te vinden. Jan Joncheere in zijne *Virilogio*, doet opmerken dat dit boek waaruit Bogaert het zijne, dat ruimer is, heeft geput, gansch verloren is. Zoodan was het noodig onderzoekingen te doen in Utrecht, in Emsteyn, of in Dordrecht, te Deventer, te Zwolle, te Keulen of elders.'

+ Zoo stond de zaak in 1622. Sedert heeft men het boek niet gevonden.

In weerwil van twee of drie getuigen zou men nog wel mogen vragen of het ⁺⁶ boek ooit bestaan heeft; het is te zeggen als een geschrift werkelijk handelende van Ruysbroek's leven en werken.

Wij hebben nog vele bronnen voorhanden voor de levensbeschrijving en de geschriftkennis der Groenendaalsche monniken: het *Venatorium*, van Johannes Maubanus, die zeer waarschijnlijk vóór Joncheere schreef; het *Necrologium Viridis Vallis*, van M. Masteleyn, een boek met veel zorg opgemaakt naar de oorkonden der kloosters zelf, en verder, de bibliographische Werken van Foppens en

(1) Handschr. in de K. biblioth. n° 8961-8962.

Paquot: geenszins wordt er gesproken van een leven Ruysbroek's door J. van Schoonhove; het bestond niet in de Rookloosterboekerij, waarvan wij eenen nauwkeurigen catalogoog bezitten, en wat meer is, zooals wij gezegd hebben, bevindt het zich niet in het schoone handschrift bevattende de volledige werken des mans, bijeenverzameld* door een kanunnik van Groenendaal, priester en leerling van Schoonhove, op de bede van Hendrik Ysenbart, pastoor van St-Merten, te Zavelthem bij Brussel. +7

Toch moeten wij aannemen dat hij het vermeld leven opstelde, volgens de stellige uitdrukking van het *Necrologium*: *'pater Jo. Theodrici de Schoonhovia, veraci atque egregio stilo, utpote qui eumdem novit, vidit, subque ac cum ipso hic vixit, fideliter conscripsit'*⁽¹⁾. Overigens zullen wij zien uit te leggen wat er met het werk gebeurd is.

Echter bestaat er nog iets van Schoonhove over Ruysbroek. De beroemde kanselier der Parijsche Hoogeschool, Joannes Gerson had, in eenen brief aan den karthuizer Bartholomaeus eenige plaatsen uit Ruysbroeks *Gheestelyke brulocht* streng berispt⁽²⁾. Schoonhove wederlegde dit schrijven door een boekje, dat nevens den aanvallenden brief gedrukt staat⁽³⁾. Dit antwoord geeft eenige inlichtingen over Ruysbroek, in wijze van lofrede, maar het kan voor de levensbeschrijving niet aangenomen worden.

Wat zou er, eindelijk, te denken zijn van een werk dat*tijdens het leven van den schrijver reeds onbekend of +8

- (1) *Necrologium Viridis Vallis* (K. Bibl. te Brussel, S. II, 155, p. 118 v°). Wij moeten echter doen opmerken dat in den *Catalogus fratrum defunctorum* in hetzelfde handschrift bij zijne doodsopgave op 22 Februari 1431 Ruysbroek's leven onder zijne werken niet meer vermeld is. Het werk bestond dus niet meer (v. f° 39).
- (2) *Gersonis opera*. Antv. 1706, T. I, p. 59-60.
- (3) *Responsio ad scripta Cancellarii Parisiensis*, etc.

vergeten was. Dit kan nog al wel verklaard worden.

Henricus de Pomerio, of Henricus Bogaert, van wien wij verder gewag zullen maken, zegt in het begin van zijn leven Ruysbroek's: 'al wat ik schrijf, heb ik vernomen van de geloofwaardige mannen, broeder Jan van Holare, uwen prior, en broeder Jan van Schoonhove, onze medebroeders, welke openbaarlijk opgeven dat zij die zaken gezien hebben of wel uit een waarachtig verhaal vernomen'.

Wij stemmen dan in met de geleerde Bollandisten, die het leven door Bogaert geschreven, voor het eerst in zijnen echten tekst uitgegeven hebben⁽¹⁾, en met hetgeen al door Joncheere aangekondigd was: het schrift van Schoonhove is aan Bogaert overgegeven geweest en door hem in zijne Groenendaalsche geschiedenis gelascht en met Jan van Holare's gezegde vermengd. Jammer is het toch dat wij de origineele getuigenissen van deze twee[†] mannen niet meer bezitten, om te weten wat van den eenen of van den anderen komt, of zelfs wat er Bogaert zou hebben[†]9 aan veranderd. Naar twee vermeldingen door de Bollandisten uit het *Necrologium* geput, weten wij toch dat hij zaken die in Schoonhove's geschrift stonden, achtergelaten heeft. Zoo kan hij er ook bijgevoegd hebben.

Hendrik Bogaert of van den Bogaerde, een Brusselaar, werd de achtste prior van Groenendaal in het jaar 1431. Hij was een verdienstelijk man, *magister in artibus*, hetgeen gemeenlijk beteekent iemand die op een hoogeschool gestudeerd heeft; later werd hij biechtvader in Ste-Bar-

(1) De origine monasterii Viridis Vallis una cum Vitis B. Jo. Rusbrochii, etc. Bruxellis, 1885, in de *Analecta Bollandiana*.

berendaal, te Tienen, Prior in Zevenborren, enz. Hij heeft vele godvruchtige of ascetische werkjes geschreven, waarvan men den catalogoog bij Mauburnus vindt; zijn naam heeft eenige betrekking met de geschiedenis der houtsnijkunst in België.

Hij stierf te Groenendaal den 2^{en} Juni 1469, in den ouderdom van 87 jaren. Dus was hij geboren in het jaar dat Ruysbroek gestorven is.

Een zijner gewrochten is verschillend getiteld: *Vita servi Dei Rusbrochii*, etc. Het is verdeeld in drie deelen, waarvan het eerste eene kleine geschiedenis van het gesticht Groenendaal in 21 capittels bevat; het tweede*het leven en de mirakelen van Ruysbroek, in 35 capittels; het derde, het leven van *Jan van Leeuwen*,⁺¹⁰ bijgenaamd *Bonus Cocus*, den goeden kok van Groenendaal.

Wij hebben gezien op welke getuigenissen dit boek gestaafd is; nu Jan Schoonhove's geschrift niet meer voorhanden is, moet men zeggen dat Bogaert's boek ons de eerste bron voor het leven van Ruysbroek voorstelt, en wij mogen er bijvoegen, het is tot heden de *eenigste* bron, want wij mogen weinig rekening houden met het tiental regelen die men over den man in Schoonhove's verdediging tegen Gerson vindt.

Al de andere bronnen, door broeder Thomas à Jesu vermeld: *Petrus Impens*, die *Chronycke van Brabant Thomas à Kempis*, zijn letterlijke uittreksels uit *Bogaert's werk*. Wat de *Novale Sanctorum* van *Jan Gilemans* betreft, het is een verloren handschrift, maar wij weten dat deze Rookloosterprior niets anders dan afschriften heeft vervaardigd.

Bogaert's werk is in alle tijden een zonderling *thema* van opstellen geweest en niets ware gemaklijker dan eene nevenseenstelling der verscheidene lezingen, ver-⁺

+11

grootingen, bijvoegselen van allen aard, waarmede men dat leven versierd heeft, en welke niets anders zijn dan geestrijke aanvullingen. Het schoonste voorbeeld daarvan is het leven door Laurentius Surius, aan het hoofd der latijnsche vertaling van Ruysbroek's werken gesteld. Maar Surius verwittigt ons gemoedelijk: 'Onze leven en daden van Ruysbroek zijn weinig uit veel getrokken, uit de geloofbare geschriften die ik heb kunnen bijeenrapen, en hoewel deze daden uitnemend en wonderbaar zijn, is het niet te betwijfelen, dat er veel meer uitnemend is hetwelk men niet opgeschreven heeft, of dat verborgen ligt door de menschelijke nalatigheid. De voornaamste schrijver van Ruysbroek's leven was een Regulier, welke zijnen naam niet opgeeft, en kort na Ruysbroek's tijd leefde; maar wij hebben zijne woorden op betere wijze opgesteld.'

En dit gezegd, levert ons Surius een gewrocht, hetwelk de kapittels van Bogaert's geschrift navolgt, maar den tekst tot het viervoudige uitlengt, of er geheele stukken van weglaat. De heer Van Otterloo, in zijn merkwaardig[†] werk *Joannes Ruysbroek, etc.* (Amsterdam, 1874), heeft deze langdradige paraphrasis van Surius tot grond^{†12} van zijn IIIe hoofdstuk: Ruysbroek's leven genomen. Vele onnauwkeurigheden zijn daarmede in zijn boek geslopen.

Het beste thema voor eene beredeneerde geschiedenis van Ruysbroek's daden, ware dus eene getrouwe vertaling van de eerste en eenigste bron zijns levens. Deze bestaat in een handschrift der Kon. Brusselsche boekerij, n° 11988, bijna van denzelfden tijd als Bogaert's Latijnsche tekst. Wij deelen hieruit de kapittels mede bevattende het tijdstip van Ruysbroek's leven, van zijne geboorte tot aan

zijn zestigste jaar, wanneer hij in het klooster is getreden. Wij beginnen ons afschrift met de hoofdstukken van het tweede deel, voorts bijvoegende de kapittels van het eerste deel, waarin melding gemaakt wordt van den heiligen man.

II.⁺

Hscft 11988 (blad 116-120).

⁺13

Hoe die yerste prior gheheten broeder Jan Ruysbroeck volchden naden yersten proest.

Wye waendi sal dit ionge kynt syn? Kynt segge ic, nyet alleen om die ioncheit van sinen daghen, mer om die puerheit van synre verstentenis. Dit, seggic, was die yerste prior van Gruenendael daer af dat wi nu voert aen in desen boeck mencie willen maken. Vanden welken ick wel seggen mach alzo vanden heyligen baptiste ghescreven staet, dat hi was een stemme roepende inder woestinen, een vrient des brudegoms, een lanteerne bernende ende lichtende ende alzoet oec is in schine, een navolger des voorlopers Christi. Den welken al en ghesciedet niet eer hi gheboren was als men leest vanden h. sinte jan baptist, Mer bat cort daer na dat gheboren was noch synde een teder ionc kyndekyn ontrent van vij dagen out, onse here verleende alsulcken gracie, dat doen hem syn voester wasschen soude hi bleef staende alleen in dat becken recht⁺ op ende sonder yema(n)de hem te houden; dat openbaer was boven die ghemeyn gewoente der menscheliker crancheit. Dat welke men oec leest van sinte nycholaus gesciet. Mer wat salic seggen vander nyewicheit van desen yersten mirakel, anders dant is een voorgaende teyken van veel wonderen die onse here in desen h. man naemaels werken soude, In dien dat hi hem verheffen soude alzo hoege inden gheest met godliker contemplacien dat hi daer in boven natuerlyc vermoeghen alzo sunderlinge soude syn verhaven, alzo hi met sunderlinger

⁺14

manieren in synder ioncheit was begaeft in alleen te staen boven ander ionge kynderen syns gelyc.

II C. Dese voors. brueder Jan ruysbroec was oec eens deels daer in ghelyc Sinte Jan baptist, dat hi in sinen io(n)ghen dagen hem pynde te scouwen die menicht der menschen, want hi daer om liet syn moeder die hem zeer lief hadde. Doen hi out was omtrent xij iaer ende biden ingeven gods noch ionc synde vloet van allen kyntliken zeden ende kennisse van sinen weerliken maghen volgende na sinen vermoegen die ghene daer hi bi mocht leren goede zedelike duechden. Waer bi het oec alzo gheviel dat hi bi aventueren comende daer dese voors. canonic⁺ here jan gherems syn neve woende in die stad van bruesel, hi hem zeer willecoem was, ende dede hem ter stont scolen gaen, welke scole doen hise ontrent iiii iaer lanc hadde ghefrequiteert al was hi een kynt van abelen synne, hi nochtan alsomen leest van sinte Benedictus, hi hem stelde doen af te staen Ende meer te gaen ter scolen der godliker wysheit om daer in te proficiere in goeden duechden, zeden ende in enen duechdeliken leven, dan hem te becommeren metter weerliker scholen daermen in leert ydelheit ende hoverdie, mer hi aldus wonende by sinen neve den canonic voors. soe const hi synder moeder niet verborghen ghebliven die hem cortelinge navolgende quam te bruesel, woenende inden beginenhove, om dat si daer dagelycs syns ghebruken mochte, alst mocht-gescien dan ofse buten had bliven woenen. Doch soe waert die selve moeder van bynnen veel meer verblyt vander goeder famen die hoer dagelycs ter oren quam van sinen salighen leven dan of si hem in sinen properen persone had wonende ghehad na haer begerte. Ende dat en is gheen wonder, want die h. gheest veel naerder metten bande synre godlikeit die ghene verenicht die malcanderen in Gode mynnen al syn si lichaemlyc verre verscheyden, dan of si deen den anderen natuerlyc mynnende met malcanderen.

III. Die voors. waerheit mach men merken, want hi na synre liever moeder doot dagelycs hoerder zielen ghedenckende plach

⁺15

voer haer te bidden; Ende des gelyc weder om soe plachse hem⁺dicwil te voren te comen, syn devoet gebet van hem begerende in deser manyeren tot hem seggende: Ach lieve kynt, salt noch lange vertrecken dattu priester worden selste? dwelke want hi bekende te syn een ghestaden gods om synder moeder te hulpen te comen, ende soe si hem dicker aldus openbaerde soe hi dagelycs hem pynde meer ende ernsteliker voer haer te bidden. Soe dat hier om plach te ghevallen alzo hi oec namaels sinen bruederen te seggen plach ende sunderlinghe opten selven dach dat hi syn yerste misse dede, dat hi doen sunderlinge waert van onsen here vertroest van dien dat syn moeder voertaen vander pinen des vegeviars soude syn verlost. Om dwelke bat zekerliken te gheloven si haer vertoende te selven tide haren soen met enen bliden aenschyn hem seggende dat si was verlost vander pinen des vegeviars die si tot dan hat geleden ende dat midts der heylicher hostien die hi inden altaer had geoffert.

+16

IV. Die devote ende gode gemynde iohannes ruysbroec, alsoe geheten na den dorpe daer hi in gheboren was, al die wile dat hi noch in die werelt synde een weerlyc priester, was in sinen persoens syns selfs alzo onachsaeem in sinen habite ende wanderinghe datten int ghemeyn alle dien sagen hielden voer enen elleyndigen mensche, want hi was in syn wandelingen stille ende verworpen in syn cledinghe ende gheerne alleen,⁺ behuedt in woerden ende ghestichtich in zeden ende seldom quam hi onder den menschen vanden welken hoe hise meer schoude in syn wanderinge, hi dagelycs waert ghewaer dat hi meer toe nam in godliker contemplacien, waer dat op een tyt geviel dat hi op een tyt verhaven van bnyen inden gheest daer hi quam gaende te bruesel opter straten enighe stonden die hem mercten in synre sympelheit ende in sinen verworpen habyt, onder den welcken was een van hem aldus seggende: Ach, offic alsoe heylich ende ghestorven waer als die priester die daer gaet. Den welken als syn gheselle doen bi hem staende aldus daer op antwoerde: Ic en woude nyet syn in sinen staet

+17

om allet gout vander werelt, want soe en soude ic nummermeer blide wesen. Als dese goede ruysbroec dese woerden hoerde, antwoerde hi daer op al swigende van bynnen: Ach, mensche, hoe luttel hebstu ghesmaect der sueticheit die die gene gevoelen die ghesmaect hebben des h. gheestes.

V. Ten selven tide regneerde een secte van ongelove bynnen der stat van bruesel opgestaen nyewelinge bi valscher leringe van enen wive geheyten die bloemaerdinne, Die alsoe seer was vermeert bi bedriechnis des viants vander hellen, dattet scheen als si ghinc ten altaer om tonfaen dat h. sacrament⁺ datse dan daer toe waert geleydt al gaende tussen twee seraphinne. Dit valsche wyff veel scrivende vanden vrien geest ende vleyschelijker onreynder mynnen, dese hyet vrou venus mynne die den seraphynnen toe behoort, soe si seyde, ende si bedroech te dien tide menighen mensche diese in grooter weerden hadden. Ende si hadde dese manyer datse plach te sitten in enen silveren setel wanneer si scriven of leren soude, welken setel oec na hare doot om die groete fame die van haer ghinc namaels der hertoghynnen van brabant waert ghepresenteert. Der welker famen oec alsoe groet gheacht, dat enighe bi hoerder lere bedroegen, die croepel waren hoepten datse souden moegen genesen worden biden genaken van haren dooden lichame. Mer dese goede oetmoedige Jan van ruysbroec, als hi dese dolinge vernam, soe stelde hi hem metter waerheit daer teghen als een man verlicht vanden h. geest al had hi voel adversarise, ende ontdeckte dese verborghen valsheit die onder dese valsche leer verborgen was. Ende dit valsche wyff als of si had verlicht geweest vanden h. geest een tyt van iaren veel menschen had geleert die daer bi bedrogen waren. Inden welken die voors. here jan van ruysbroec claerlyc thoende dat in hem was die geest der wysheit ende der stercheit want hi hem nyet en ontsach enich ontmoet⁺ van sinen wedersaken, noch en was oec bedrogen metten decsel der valscher lere. Ende ic derre nochtan metter waerheit dat na die experiencie oft ondersueken dat ic daer af mocht heb-

+18

+19

ben, dat die voors. valsche scriften ghescrijften scenen alsoe bedect van buten met enen clede der waerheit, dat luttel yemant ter kennisse van haerder bedriechlycheit had connen gecomen, dan bi hulpe des gheens die alle waerheit leert ende verlicht die verstentenis der oetmoedigheid.’

Tot hier toe hebben wij het leven van Ruysbroek *tot en met* de *episode* der Blommardinne. Hetgeen wij hierna doen volgen, zijn stukken en brokken uit het eerste deel van Bogaerts boek, bevattende de geschiedenis van het klooster Groenendaal. Wij geven alles wat Ruysbroek betreft in zijn werelds leven (blad 102-105).

VIII. Tot desen selven tide was een vermeer[†] man ende here[†] die canonic⁽¹⁾ was inder (Ste Goedele Kerc)⁽²⁾ van bruesel, edel van gheboert, groet van geslecht, mechtich ende ryc van goede die totten selven dat hem voel was bleven van patrimonien noch dan was besittende voel kerkelycs goets. Dese groete ende rike here, nader werelt staet oec geheyten jan germs⁽³⁾, op dat altoes nu, vervolgende den yersten naem die gracie beduyt, deser plaetsen bi blive soude, na dat hi een wyl tyts den staet syns levens eerlyc gheleyt had inder werelt als sulke heren plegen te doen, bier inspiratien van gode als hem dochte op eenre tyt, waert daer toe vermaent dat hi soude gaen in die kerke ende daer soude hi van enen worden vermaent worden in de sermone van dingen die hem bewegen soudent tot synre zalicheit. Ende terstont desen inspreken ghenoch synde, soe ginc hi haestelyc ter kerken waert, soe hyt al alsoe alst hem van gode was toe gesproken, waer bi hi begonste oec nauwe toe te horen tot des prekers sermoen, die welke als hi begonst

†20

- (1) Canonicus major: er bestonden, zoo men weet, twee kapitels in S^{ter} Goedelenkerk.
 (2) Dit is in 't hs. overgeslagen en door Ruelens tussengevoegd. (J.V.).
 (3) Johannes Gerelinus of Gerelmus.

te smaken inde begyn van den sermoen alsulken ghenuechten ende kennis, dat hi daer niet uut en const geraken, soe waert hi also ontfunct inder presentien vanden goeden man ende overvloedich inden woerden gods dattet alle den ghene verwonderde⁺ diet saghen ende hoerden. Ende als die predicaer mercte wat hem was geschiet ende hi die overvloedige gracie die hi ghevoelde in sinen sermoen niet hem selven aen en screef met⁽¹⁾ der gaven, gods, so verwonderden hem van deser gracie aldus over syenlyc hem van gode verleent ende sprac aldus openbaerlyc dat syt alle hoerden: Ic meyne dat dese overvloedige gracie die my op dese tyt is gheschiet van aldus te prediken my verleent is van onsen heer ten prophyt van yemants zalicheit diet heeft ghehoort om dat hi hem bekeren soude ende beteren. dwelke alst die voersejde canonic hoerde soe antworde hi daer op heymelyc swigende: die worde die gi segt syn waer, want ic ghevoel ende beken dat die gracie gods te desen mael hier heeft gheroepen ende myn hert met dinen sueten hemelschen woerden also vruchtbaer heeft ghemaect dat ic daer mede salichlyc onderwyst my sal keren van ydelheit deser werelt ende aenveerden een ander saliger leven.

+21

+IX. Ende ter stont als die voerschreven canonic weder thuys was comen, ende begonst met werken ende eersaemheden van leven te bewisen dat woert gods dat hi hadde gehoert Nyet en was ghevallen onder die dystelen ende doornen noch inden weghe noch op die stenen, mer op enen vruchtbaren acker, Alsoe die scrift seet: ontfaet dat in ghesaeyde woert in saechtmoedicheden, Soe ghinc ter stont dese eerbaer here hem stellen te leven van ons heren lere daer hi aldus seet inden ewangeli: Salich syn si die horen dat woert gods ende dat bewaren dats beleven. Soe ginc hi ter stont na die lere des wisen mans syn hert alsoe behuedeliken hem pinen te bewaren Ende syn wtweyndighe leven alsoe te cyeren met goeden duechden dat hi mits sinen nyewen leven gaf een goet exempel van duechden

+22

(1) Sic. Lees *mer.* (J.V.).

alle den ghenen dien sagen. Dit was dan een verwandelinghe der rechter hant gods des oversten die die dingen die nyet en syn roept als die dingen die wat syn. Ende die den ghenen die planten ende beghieten syn hant byedt om te helpen, want als⁺voel canoniken ende priesteren der selver kerken bider eersaemheit van synre wanderinge worden beweecht, die sommige want se hem scaemden, ende die ander beruert met penitencie hem pynden hore leven to beteren ende tot onsen here te keren. Soe ghevyelt dat onder die ander principalike een gheheyten francke van coudenberge, meyster in arten ende een vermeert clerck, die cleyn canonic was der selver kerken ende zeer ryc was van patrimonien ende onder tvolc seer gheacht, want hi natuerlyc wys was ende van goeder consciencien ende eersamiger wanderinge, merkende die gracie gods dagelycs wassende in desen canonic, hem pynde in syn wanderinge dagelycs met hem te versellen, alzo datse ten lesten te samen wonende in enen huuse hem pynden van dat hem god verleent had int ghemeyn te leven, Ende als die ghene die wouden volghen die voetstappen der apostelen den armen mydeliken al te deylen dat hem boven sober noottorfte⁺mochte overschieten.

*23

X. Ten desselven tide woende metten selven canonic een zeer devoet jonghe clerck geheten johannes van ruysbroec die yerste prior van gruenendael den welken die voors. canonic, wanttet syn maech was, ende hie oec eersaem was ende goet van leven, maect vicarys⁽¹⁾ vander kerken van sinte goedelen ende promoveerden te wijnge vander orden; vanden welcken wat naemaels hier volgende is veel ghescreven, te desen sunderlinge een punt is te bescriven. Dats doen hi een alsoe luttel tyts ter scolen hadde ghegaen, dat hi nauwelyc in grammarien hadde begonst te proficiëren, Doe waert hi alsoe metten dauwe der godliker gracie also verlicht ende overgoten

*24

(1) In het *Necrologium Viridis Vallis* is hij benoemd *presbiter et capellanus beneficiatus eccl. beate Gudile*.

dat hi boven der ghemeynder ghewoenten der mensoheliker macht nyet met listicheiden der logiken of met subtylheit der natuerliker consten van philozophien mer der godliker ende hooger teologyen aenschouinge in contemplacien alsoe clam dat⁺hi noch woenende in die werelt in die hooge ende claer rayen des godliken lichts ende gheesteliker verstentenis is ghevloegen, Dat daer aen nyet en is te twifelen, in hem en is volcomen dat sinte ian aldus scryft: Die salvinge sal van alle leren. dwelke ic oec selve moet belyen, want ic die in vorleden tiden my heb ghepynt om te leren die natuerlike kunst der philozophien om die te verstaen, nyet half ter helft toe en kan daer ghecomen daer hi lichtelike toe quam om te verstaen, nyet met eniger vercregenre sciencien of bi informacien van enighen mensche, mer meer mids godliker revelacien, Alzoet in allen sinen boeken is te merken inden welken den styl ende manyere van scriven is sympel ende oetmoedich sonder enighe hoverdighe manyere van woerden ende allene in synre moeder tale.

+25

* III. Blommardinne.

In de jaren 1261, 1270, 1282 en 1283 vindt men onder de schepenen der stad Brussel den naam van Willem dictus Blomaert. Hij was dus van edele familie en behoorde tot het Serroelofs geslacht⁽¹⁾. Hij overleed tusschen de jaren 1305 en 1310. In eene akte van dit laatste jaar komt immers het woord *quondam* (wijlen) voor. Hij had een dochter, genaamd Heilwighe, welke, vol-

+26

(1) Zijn wapen was een leeuw van ? op zilver. De Bloemaerds zijn in de veertiende eeuw uitgestorven en wij vinden den naam en de wapens niet meer in de geslachtsboeken die nog op het stadhuis bestaan. Maar die boeken loopen niet hooger dan het jaar 1480.

gens de gewoonte des tijds, in de akten voorkomt met haren familienaam in het vrouwelijk geslacht, dus onder den naam Heilwigis dicta Blomardinne. Onze oud-medeleerling en goede vriend Karel Stallaert, had ons, voor⁺ lange jaren, deze omstandigheid kenbaar gemaakt. Wanneer hij de plaats van archivaris der stedelijke Godshuizen bekleedde, had hij uit talrijke stukken de vrouwennamen uitgaande op *inne* opgeteekend, waaronder een vijf- of zestal *Bloemardinnen*⁽¹⁾, en openbaarde ons het gevoelen dat deze vrouw wel dezelfde zou kunnen zijn als het vermaarde kettersche slachtoffer van Jan van Ruysbroeck. Maar hij heeft geen verdere nasporingen over de zaak gedaan en zijn ambt in de Godshuizen verlaten hebbende, heeft hij ons de taak overgelaten om ze voort te zetten. Het is dit werk dat wij hier nu uitvoeren.

Vooraf moeten wij bekennen dat wij over de werkelijke geschiedenis van deze Heilwige Blommaerts of Bloemardinne in de akten niets gevonden hebben, maar nog al veel over hare bijzondere tijdelijke zaken: eigendommen, woning, bloedverwanten, enz.

Wij geven hier een droog doch aantrekkelijk overzicht⁺ der stukken waarin haar naam voorkomt of waarin van hare tijdelijke have gewag gemaakt wordt⁽²⁾. Want, hoe droog dit overzicht zij, zullen wij daaruit zaken en gissingen putten.

In 't jaar 1305, op St-Urbaansdag, vermaakt Heilwige van Merbeke aan Juffrouw Heilwige Blommardinne en aan Machteld van Bigarden de helft eener hofstede gelegen

- (1) De stukken hier en verder bedoeld volgen als bijvoegsel op deze verhandeling. (J.V.)
- (2) Men zal opmerken dat de spelling van de eigennamen bij Ruelens zeer onvast is, gelijk overigens in de door hem besproken stukken. (J.V.)

recht over Geerelms Heincart en het huis staande in deze hofstede, de helft eener hofstede in den hoek recht over de gebroeders Crayenblicke en de helft van de aanpalende hofstede van den kant van het Ste-Goedelengasthuis (later Ste-Geertruidengasthuis), ook recht over de broeders Crayenblicke, alles op erfleen.

Deze drie goederen zijn gelegen 't een nevens 't ander⁺ op den hoek der huidige Loxumstraat langs de Markiesstraat, het huis der broeders Crayenblic staande ⁺²⁹ rechtover op den anderen hoek der Loxumstraat, komende van de Bergstraat.

Denzelfden dag, door een andere akte, voor dezelfde schepenen, Willem Hoseken en Amelricus Meier, aangegaan, vermaakten Heilwige Blomardine en Machtelt van Bigarden deze hofsteden en huis aan Heilewige van Merbeke om door deze levenslang bewoond te worden, mits eene jaarlijksche rente op Kertsmiss te betalen.

Deze Heilewige van Meerbeke was eene begijn. In 't jaar 1272 had zij met Avesoete van Aalst overgenomen van Geertruid van Lennick de helft van een huis gelegen op St-Goedelenkerkhof bij het huis van Peter Doddin, den Wever. Het volgende jaar 1273, stond Avesoete aan Heilwige van Meerbeke haar deel af, het is te zeggen het vierde part van het huis waarvan zij te zamen de helft gekocht hadden. In 't jaar 1274 kocht zij de andere⁺ helft van het huis van Franco, zoon van Christina van Cureghem. ⁺³⁰

In 't jaar 1280 kocht zij nog, in gemeenschap met een ander begijn, van Arnoldus Crayenblich de helft van de hofstede waarin Aleidis Tolinne woonde.

Dit huis en deze hofstede waren gelegen tegen of bijna tegen de door Blommardinne in 1305 gekochte hofstede.

Alle deze huizen en steden maakten te samen eene soort van begijnhof uit, eene omstandigheid die wij nog bevestigen zullen door de volgende stukken, en die wij moeten doen opmerken.

Een ander huis werd nog voor een kwart overgegeven door de begijn Heilwige van Everne aan de twee dochters van Elisabeth Sute, in het jaar 1298; dit huis recht over dat van Arnoldus Crayenblick bij St-Goedelen. Een achtste deel van dit huis werd in 1308 gekocht door Jan de Wiele, priester en geestelijken koster van St-Goedelen, en een⁺ ander achtste kocht hij denzelfden dag van Elizabeth Zuete.

Dit begijnhof werd nog vergroot. In 1310, op den Zondag na de Besnijdenis, ⁺³¹ verkreeg Heilewige, dochter van wijlen Willem Bloemart, op erfleen van Michael, bastaardzoon van Michiel gezeid Leu ('s Leeuws), een huis gelegen rechtover de woning der kinderen van Walterus 's Leeuws, en in 1312 kocht zij van deze kinderen, Walterus en Arnoldus, en van Willem Crayenblic, eene hofstede rechtover de deur van wijlen Arnoldus Crayenblic. Deze hofstede paalde dus aan degene die zij al te voren had bijeengeraapt.

In hetzelfde jaar nog verkreeg juffrouw Heilwige Bloemaert van Machtelt van Bigarden de helft van de hofstede en het huis die zij te samen in 1305 van Heilwige van Merbeke overgenomen hadden; dus had zij alleen den eigendom van dit goed.

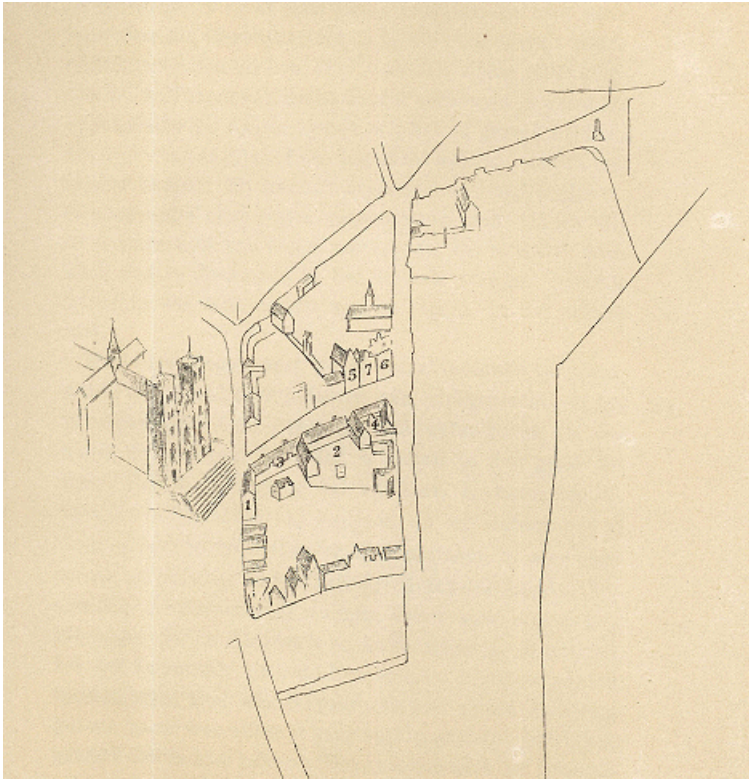
In 1315 kocht zij van Johannes van den Wile, priester en plebaan van Ste-Nikolaaskerk, de twee achtsten, die hij⁺ bezat op het huis in de Gasthuisstraat. Zoo wij hooger gezegd hebben, werd een achtste gekocht in 1308 door dezen ⁺³² Van de Wiele, alsdan geestelijken koster van

Ste-Goedelen. In 1315 vergrootte Heilewige Bloemaert haren eigendom in de Gasthuisstraat veel. Zij koopt van Heilewige, weduwe van Hendrik de Rodenbeke, eene hofstede gelegen recht over Geerelms Heincart; van Margareta, dochter van Joh. de Pede, eene hofstede, bij Ste Goedelen, recht over Geerelms Heinkard, op den hoek der huidige Markiesstraat en St-Goedelenkerkhof, hofstede waarop twee huizen staan.

Waarschijnlijk om die aanwinsten te betalen, zien wij ze hetzelfde jaar aan Machtelt van Wambeke eene belofte doen van 60 ponden groots. Doch weinig daarna vinden wij eene erkenning van wege den deken en het kapittel van Ste-Goedelen van eene somme gelds waarmede deken en kapittel gekocht hebben van de kinderen Beatrys Coudenbergs een jaarlijkschen cyns van 10 ponden groots, op⁺ een huis en hoeve bewoond door Hendrik van Morsele, priester. Voor deze leening beloven deken⁺ en kapittel aan Heilwige Bloemarts 15 ponden en 50 stuivers jaarlijks te betalen en verpanden de bovengemelde goederen. ⁺³³

Het volgende jaar, 1316, zien wij ze op erfleer koopen van Diederik, zoon van Arnoldus Blauwe, drie deelen van een huis gelegen in de Gasthuisstraat, in de hofstede aan haar zelf Heilwige toebehoorende, recht over de broeders Crayenblike. Voor dezen koop had zij geld noodig. Dus voor dezelfde schepenen maakte zij eene belofte van 1000 ponden groots aan Machtelt van Wambeke en verpandde zij, voor deze schuld, de hofstede waarin zij woont en de aanpalende hofsteden met alle de huizen die er op staan, en voorders alle hare goederen.

Aan degenen die ons tot hier in al deze koopen, leenen,⁺ en panden gevolgd hebben, moeten wij in een woord doen opmerken dat Heilewige Bloemmaert in ⁺³⁴ het jaar

LEGENDE.

1. Woning van Jan Hinckaert.
2. Gerelmus Hinckaert?
3. Hospitale S. Gudulae.
4. Fratres Crayenblick.
5. Hofstede recht over Gerelmus H.
6. Halve hofst. recht over Crayenblick.
7. Halve hofst. recht over Crayenblick aan den kant van S.G. Gasthuis.

1316 in bezit was van eenen nog al ruimen boedel hofsteden en huizen gelegen langs de Markiesstraat, de Loxumstraat en misschien ook de Prochiaanstraat. Voor eenige weken⁽¹⁾ moet men in de afbraken die men daar tegenwoordig dagelijks doet, nog stukken muren dezer huizen gevonden hebben. Het is slechts vijftig jaren geleden dat de Bloemmaerdsche boedel verbouwd geweest is.

Dat Heilwige daarin, gelijk wij het al gezegd hebben, een soort van begijnhof zou ingericht hebben, schijnt ons zonder twijfel. Zij handelt bijna niet dan met begijnen. In geen onder onze oogen voorkomende stuk vinden wij ze met den titel van *begijn* beschreven, het is waar; doch voor andere dochteren is het in vele stukken dezelfde zaak; in het eene noemt men ze begijn, in het andere niet.

Heilwige Bloemmaert wordt overal *domicella* genoemd, dat is te zeggen, eene juffrouw van edel geslacht, en het[†] is mogelijk dat deze benaming in de akten boven die van *begijn* de voorkeur had. Dit is geheel in den geest des tijds. Het is toch ^{†35} zeker dat zij daar, in haren boedel, woonde in 't midden van begijnen, en wij hebben ook al doen opmerken dat rechtover dit begijnhof, in eene enge straat, de hofstede en het huis der Hinkaerts stonden, bij wie Jan van Ruysbroeck woonde. Voorts moet men er nog bijvoegen dat de Hinkaerts en de Bloemaerts, alle tijden tot het Serroelofs geslacht behorende, bloedverwanten moeten zijn. Dus was Ruysbroeck niet alleen Heilwigs gebuur, maar was ook met haar vermaagschapt. In welken graad? Dit is niet bekend. Het grootste deel der Brusselsche actenstukken, geslachtsboeken, enz., zijn, zoo men weet, vernietigd door den Franschen brand van 1695.

(1) 1888.

Omtrent het jaar 1318 werd Ruysbroeck priester gewijd.

* Het is zeer merkwaardig, dat, juist van dien tijd af, een lang stilzwijgen in de akten over onze Heilwige vast te stellen is. Van op het einde van 1316 tot op +36
feria 5^a na O.L.V. Ontvangenis 1330 vindt men niets in de registers, en van dezen laatsten datum tot op Heilwigs dood ziet men eene heele verandering in hare tijdelijke zaken. Het is eene onbetwistbare inzwelging. Laten wij de volgende stukken nog overzien.

Op gezegden dag van 1330 belooft Heilwige te geven aan Cornelis van Nieneve, priester, eeuwigen kapelaan (perpetuus capellanus) van Ste-Goedelen, 100 ponden groots waarvoor zij in pand stelt het huis waarin zij woont met alle aanhangsels en 9 dagwand lands gelegen in Ingebrechtsgat buiten Ste-Goedelenpoort.

Was die belofte niet genoeg bevestigd? Immers den 6 Juli 1335, waarschijnlijk in Heilewiges laatste oogenblikken, voor den notaris Johannes Wittebroet en getuigen, erkent de eerzame juffrouw Heilwige Bloemaerts wettiglijk schuldig te zijn aan Cornelis van Nieneve[†]honderd ponden groots. De akte is in het woonhuis van Heilwige verleden, in de tegenwoordigheid van Joannes Heincard (Johanne dicto +37
Ser Heincards), heere Helyas van S'Hertogenbosch (Helya dicto de Buscoducis), eeuwigen kapelaan van Ste-Goedelen, en Amelricus Vederman.

Deze akte is hoogst belangrijk; wij zullen er op terugkomen.

Hetzelfde jaar stierf Heilwige. Door een akte, zonder datum, maar verleden voor de schepenen Ludovicus Esslen, Willem Pipenvoy, Joh. Weert en Rudolphus Mol (dus in 1335-1336) wordt bevestigd dat: om de

schulden waarvoor wijlen Juffrouw Heilwige Bloemard hare goederen had verpand aan M. Cornelis, priester, deze goederen gevonnist zijn geweest aan Amelricus Vederman, drager der schuldbrieven, om ze te verkoopen en er voorts zijn voordeel of zijnen wil mede te doen, door de vermaning van Everaert T'Serclaes (Everardi Nicholay), amman van Brussel, en het vonnis deze vermaning volgende. Die goederen zijn de woning der voorschreven⁺ Juffrouw Heilwige, en voorts de grond met toebehoorten, gelegen nabij Wouter 'SLeeuws rechtover het huis waar deze ⁺³⁸ Juffrouw gewoon was te verblijven; voorts 9 1/2 dagwand, enz., Amelricus Vedermans erkennende dat hij deze goederen aan Cornelis van Nieneve, priester, heeft verkocht.

IV.⁺

Groote opzoekingen heeft men gedaan over de afkomst van Ruysbroeck. Volgens ⁺³⁹ onze eenigste bron is hij geboren in het dorp dat dezen naam draagt, in de nabijheid van Brussel. Latere levensbeschrijvers voegen daar bij: uit eene edele familie (*nobili familia natus*); doch men vindt deze bijzonderheid niet bij Bogaerts.

Van zijn vader spreekt Bogaerts niet. Alleenlijk wordt er gewag gemaakt van zijne moeder die hem zeer lief had. Wie was zij? Men weet het niet.

Bij geval in het huis van kanunnik Joannes Geerelms Hinkart gekomen zijnde, wordt hij daar met vreugde ontvangen en daar is hij gebleven. Deze kanunnik was zijn bloedverwant. Van welke zijde? Dat is niet bekend.

In zijn bovengemelden brief aan Heribertus Rosweyde⁺schrijft Aubertus Miraeus 'naar den naam van Hinkaerts moeder heb ik opzoekingen begonnen' (*de Hincartii materno nomine coepi inquirere*). Hij geloofde dus dat Ruysbroek van vrouwelijke zijde aan Hinkart's huis verwant was. Doch wij weten niet waarop hij dit steunde⁽¹⁾. +40

Al wat wij hebben kunnen vinden, is dat de voornaam van Geerelms vrouw Elisabeth was. In een Groenendaalsch Doodboek (Bibl. Brux., n° 557) leest men op 17 Junij: Obitus Elisabeth uxoris Gerelmi Hencaers.

Wij kennen hun twee kinderen: 1° Wilhelmus, gezeid van Eleghem (*dictus de Eleghem*) welke vermeld is in een akte van 't jaar 1309⁽²⁾; en 2° Johannes, die priester werd, en nog leefde in 't jaar 1347⁽³⁾, zelfs nog in 1349; en bij wien Jan van Ruysbroeck te Brussel is komen wonen. Zijn sterfdag is opgeschreven op 18 Maij.

⁺ De familie Hinckaert, Henckaert, Hincart, enz., was een der goede families van Brussel; zij behoorde tot het Serroelofs geslacht. Geerelms was schepene in de jaren 1287, 1289, 1292 tot 1297, 1299, 1300, 1303 en 1306. Voorts telt men Hinkaerts onder de wet van Brussel tot op het jaar 1579. +41

Johannes, de priester, nam in het jaar 1296, zijn intrek in een huis gelegen op Ste-Goedelenzavel, dat is te zeggen het kerkhof op den hoek der huidige Markiesstraat, welke dan den naam van Gasthuustrate droeg, en nevens of tegen het onlangs nog bestaande St-Goedelen- (later Sint-Geertruyen-)gasthuis.

- (1) Bij het beschouwen van al deze ongewone omstandigheden zoude men wel durven gissen dat Jan van Ruysbroek een Hinkaert's bastaardzoon zou geweest zijn, misschien van Wilhelmus van Eleghem.
- (2) Zie msc. 18734, a. 1309.
- (3) Ibid., a. 1347.

De ligging dezer woning is gemakkelijk door eene menigte akten te bepalen. In het voormelde jaar was het huis in bezit van eene zekere Bessela de Platea (of van der Plaetse), begijne, die het aan een Hendrik Huneken coster (clericus) opdroeg, die het, met de geheele hofstede[†] waarop het huis stond, aan Jan Hinckaert overmaakte. Deze betaalde voor erfleen 4 stuivers aan St-Goedelens armen, het zelfde geld⁺⁴² aan de armen van de Kapellekerk en van Terarken en aan den korf der begijnen van den Wyhgaerd, en twee stuivers aan de zieken van St-Jan en aan de leprozen van Obbrussel.

Volgens Bogaerts, woonden Jan van Ruysbroeck, Jan Hinckaert en Franco van Coudenberghe te samen in 't zelfde huis, waarnevens of dicht bij, in de zelfde straat, ook de hofstede en de woning stonden van Geerelm, Jan Hinckaert's vader. Jan Hinckaert was waarschijnlijk in dien tijd eenvoudig priester; het is wat later, in 1328, dat wij hem eerst kanunnik benoemd vinden der vierde Prove in Ste-Goedelen.

Frans van Coudenberg (Cauwenberg, de Frigido Monte) behoorde tot het vermaard geslacht van dezen naam en was kanunnik der tweede *fundatie* in Ste-Goedelen. Hij was geboren omtrent het jaar 1296, werd de eerste proost van Groenendaal in het jaar 1349 en stierf aldaar, [†]80 jaren oud zijnde, in 1386.

Volgens Bogaerts is Ruysbroeck in Ste-Goedelen door Jan Hinckaert als *vicarius*⁺⁴³ gesteld. Dit woord moet men niet in de huidige beteekenis van *vicaire*, *onderpastoor* opvatten: onder het getal der priesters wier namen in de oude kerkstukken vermeld zijn, is de naam van Ruysbroeck niet te vinden. Dit woord kan alleenlijk beteekenen: toegevoegd priester, kapelaan, of medehelper

van den eenen of anderen kanunnik, waarschijnlijk van zijn bloedverwant Hinkaert.

Priester gewijd in of omtrent 1318, is hij in Brussel blijven wonen tot 1343, toen hij naar Groenendaal is vertrokken. Dus is het tusschen 1318 en 1335, dat de zaak der Bloemaerdinne zich heeft voorgedaan, en niet tusschen 1305 en 1309, zooals Mastelinus ze stelt.

* Wij hebben niet veel te zeggen van eenige andere schrijvers die als bronnen van Ruysbroeck's leven somtijds vermeld worden. Een dezer is Jan van Meerhout. ⁺⁴⁴ In de Chronycke van Korssendonck door Joannes Latomus (Corsendonca etc., Antv., 1644, p. 85) geeft Joannes Hoybergius, zijn aantekenaar, een letterlijk uittreksel uit Bogaerts Hoofdstuk over de Blommardine, zeggende dat hij het neemt uit onzen Meerhout (*ex nostro Meerhout*). Nu dit moet verstaan worden als: *uit een boek uitgeschreven door onzen Meerhout*, vermits deze nooit zelf iets daarover heeft opgesteld. Hij deed professie in Korsendonk omtrent 1420 en stierf aldaar in hoogen ouderdom in 1476. Dus heeft hij nooit Ruysbroeck gekend.

* V.

Al wie tot nu toe met ons van deze uittreksels kennis genomen heeft, zal opmerken ⁺⁴⁵ dat het schrift opgesteld is op de wijze van alle gelijkaardige levens van kloosterstichters of door hunne medebroeders geheiligde monniken. Op elke bladzijde zal men de wonderlijkste zaken en de zonderlingste daden tegenkomen; alles is er ten zeerste overdreven, de deugden en de werken. Geen kloosterkroniek die niet vervuld is met de rijkste over-

drijvingen op de openhartigste wijze voorgedragen. Abten of prioors zijn overal uitstekende en volmaakte mannen, de minste schrijvers hebben meesterstukken samengesteld. De geest der gemeenschap is altijd dezelfde, hij kent geen evenredigheid.

Het leven van Ruysbroek ontsnapt aan dezen regel niet: van zijn geboorte af tot aan den tijd van het verzoek zijner zaligverklaring heeft hij volgens zijne lofredenaars ontelbare wonderen uitgewerkt. Hetgeen wij verhaald[†] hebben, heeft slechts betrekking op een gering tijdperk zijns levens en zie toch welke zonderlingheden! ^{†46} Waar is de waarheid tusschen al die naïeve verhalen? Welke daden zijn door uiterlijke bewijzen min of meer gestaafd?

Voor een man die het grootste deel zijns levens in de stilte der kloosters heeft doorgebracht, is er niet veel uit wereldlijke oorkonden te verwachten. Doch, voor een Ruysbroeck die zestig jaren in de grootste stad van zijn geboorteland eene geestelijke bediening heeft bekleed, die daar predikte met hoogen lof, die daar eene ketterij vernietigd heeft, was er op wat meer te rekenen. Tot nog toe, nochtans, kennen wij geen enkele oorkonde, geen gelijktijdige kroniek of geen schrijver die van hem iets meldt: noch zijn naam, noch de naam der Blommardinne[†] komen nergens voor. ^{†47}

De *Brabantsche Yeesten*, eene zoo uitvoerige bron voor onze geschiedenis, door een tijd- en landgenoot van Ruysbroeck opgesteld, zeggen geen woord van hem en zijne daden. De kroniek van *Dinterus*, wat later geschreven, maar op de beste echte stukken bewerkt, geeft niets meer. En nochtans kon er een geschikter stof zijn voor eene dichterlijke of historische uitweiding dan de geschiedenis van eene vrouw die, in een zilveren zetel zittende,

een aantal driftige aanhangers betooverde; die met de Serafijnen verkeerde en in de opperste stad van Brabant zulke beroering zou verwekt hebben? En nog meer, de man, de priester, die deze verbazende vrouw in hare leer zou bestreden hebben en haar buitengewoone macht zou⁺ vernietigd hebben, deze man heeft talrijke geschriften achtergelaten, en in geen er van vindt men een woord over de afgrijselijke ketterij, over het onkuische schepsel, over de verdoolde Brusselaars. ⁺⁴⁸

Wat is er uit dit algemeen stilzwijgen te besluiten? Dat de geheele geschiedenis der Blommardinne eene uitvinding van Ruysbroeck's biograaf zou zijn? Zoo verre gaan wij niet; wij nemen het verhaal aan, maar wij zoeken het binnen zijne werkelijke grenzen te herstellen.

Dus, wij erkennen eene Blommardinne, wij hebben ze meermaals in onze oorkonden ontmoet; wij nemen aan dat deze vrouw, door spreken en schrijven, overdreven berispelijke leeringen of gewrochten openbaar zou gemaakt hebben; wij gelooven dat Ruysbroeck zich daartegen heeft verheven, zelfs dat hij door zijne welsprekende tusschenkomst de vrouw heeft ten ondergebracht; maar, volgens ons, is dat alles zonder groot gerucht, in een kleinen kring voorgevallen, zoodat er geen geschiedkundige getuigenis van overgebleven is.

⁺ VI.

Wat weten wij nu van de leer der Blommardinne? 'Zij schreef veel over de vrijheid des geestes en over de overschandelijke Venusliefde, dewelke zij de Seraphische liefde noemde.' Dit is alles, en dit is zeer onbepaald. De ⁺⁴⁹

latere schrijvers van Latomus⁽¹⁾ tot op A. Heylen⁽²⁾ toe, hebben daar veel over geredeneerd, zonder er wat licht in te brengen. Men weet dat omtrent het jaar van het groot kerkelijk verbod, 1324, tusschen de aardbevingen en de zwarte pestziekte, een menigte sekten en ketterijen Europa hebben doorreisd, de Geeselbroeders, de Beggaerden en Begijnen, de broeders en zusters des geestes, en vele dergelijke. Dat deze dwalingen in onze landen ook zijn doorgedrongen, is onbetwistbaar, doch zij hebben er weinig uitbreiding gevonden. Hunne stelsels zijn hier en daar in schriften, of redevoeringen neergeschreven, doch tot eene feitelijke ketterij zijn zij nergens opgerezen.

Zouden wij in de schriftelijke overblijfsels van dien⁺tijd niets aantreffen waarin eenige sporen van vrijheid des geestes of van Venusliefde te vinden zijn? +50

Er bestaan drie handschriften bevattende zeer zonderlinge proza- en dichtstukken, zonder algemeenen titel, en wezenlijk door eene vrouw geschreven: twee dezer handschriften, beide van de XIVe eeuw, berusten op de Koninklijke Boekerij te Brussel en behoorden vroeger aan de Priorij van Roodeklooster in 't Zoniënbosch; de derde, thans in de Bibliotheek der Universiteit te Gent, komt van wijlen den Heer Prof. C.P. Serrure en bevond zich in de zeventiende eeuw in het Professiehuis der Jesuïeten te Antwerpen: maar de oorspronkelijke herkomst er van is onbekend. Het is beter geschreven en schooner van uitzicht dan de twee eerste, en schijnt wat ouder te zijn.

- (1) *Corsendonca*: 'dit valsche wijff veel scrivende van den vrien geest ende vleyscheliker onreynder mynnen, dise hyet vrou Venus mynne die den Seraphynnen toebehoert, soe sy seyde.' (Ms 11988)
- (2) Verhandeling over de Bloemardine, Maastricht, 1791.

De afschriften uit Roodeklooster dragen geen naam⁽¹⁾; maar op een vel perkament dienende tot schutblad aan eene handschrift van hetzelfde klooster, en bevattende de dietsche boeken welke daar bewaard werden⁽²⁾, lezen wij: Item noch drie boeke van Hadewighen die beghinnen aldus: God die de clare minne.' Deze melding gaf aan⁺ den heer Angillis de gelegenheid eenen naam te zetten op deze handschriften⁽³⁾. De dichteres was dus eene Hadewighe. +51

Wie was die Hadewighe?

De eerste die op deze vraag getracht heeft te antwoorden, is de heer C.A. Serrure, de zoon van den beroemden Gentschen professor⁽⁴⁾. Volgens hem zou het eene abdis uit het cistercienser vrouwengesticht te Aywiers, in Waalsch-Brabant zijn, die stierf in 1248. Alleenlijk gegrond op de omstandigheid dat er in dit geestelijk huis een abdis van dien naam geweest is, kan de gissing van den heer Serrure niet aangenomen worden.

Frederik Muller, in den catalogoog nota 3 vermeld, zegt dat Hadewighe eene franciskaansche kloosterzuster van Antwerpen was. Waarop steunt deze bewering?

(1) Zie blz. XIV-XV hiervoor. J.V.

(2) Eerst bekend gemaakt door K. Stallaert (Klauwaert, 1857, n^o V, 22 Meert. Overgenomen in de Dietsche Warande, 1857, p. 190. En vollediger door ons in Annales du Bibliophile beige, 1865-1866, p. 105).

(3) Wij mogen niet vergeten te zeggen, dat er misschien nog een vierde handschrift bestaat. In een catalogoog van kostbare prentwerken, enz. 30 Maart 1867 bij Fr. Muller in Amsterdam, treft men als n° 1:

'*Hadewyck, Haywig of Heilwyck* van Antwerpen: Geestelijke Visioenen, Brieven en Gedichten.

In den origineelen, fraai gefigur. hr. band, kl. f^o. De schrijfster, eene franciskaansche kloosterzuster was in haar tijd bekend als een 'overheylich wyf'. Doch het is te gissen dat dit handschrift datgene van Prof. Serrure geweest is. - (Zie blz. VIII-IX hiervoor. J.V.).

(4) Vaderlandsch Museum, II, 141.

Enkel op een aanteekening door eene latere hand op het 52 *eerste blad van het Gentsche Handschrift gemaakt.*

Deze aanteekening heeft voor ons onderzoek een groot belang. Wij moeten ze in haar geheel letterlijk afschrijven:

	+ ms. 91 ⁽¹⁾
XIV.	Die visioenen van Heilwyck, de volmaecte ghelyck Seraphinnen.
XXXI.	Brieven, p. 19.
XLV.	Ryme, p. 49. Twee-vormich tractaetken. Het tweede Ryme.

Sic cognominatur in Catalogo ms^{torum} variarum biblioth. Belgii, scripta circa an. 1487 forma oblongâ qui servatur apud Martinienses Lovanii. Quique testatur ejus visiones etiam latine et Eplas Proverbia (quae hic desunt) Rythmos et easdem visiones lingua brabantobelgica extare in Carthusia Zelemensi prope Diestemium.

De B. Hadewige de Antverpia.

Elogium:

Gelyckerwys dat een *overheylich wyf* die hiet *Hadewyck* sprac⁺ende spreect in haere edele godleke leeringe.

F. Joannes de Leeuwis ab Affligem.

Ord. C. Regul. S. Aug. dictus Bonus Cocus. T.I. 1. 8. de 5^{plici} Confratern.

C. 24. p. 471 qui obiit 1377 primus cocus Viridis Vallis.

Idem T. II. 1. 2. de 7 signis Zodiaci c. 27. p. 60.

+53

Deze aanteekening, zooals wij gezegd hebben, staat op het eerste schutsblad. Voorders aan het hoofd van de eerste bladzijde staat:

Visiones Haywigis.

(1) Merkteeken der Boekerij van het huis der Jezuieten te Antwerpen.

De annotatie: *sic cognominatur*, enz. is zeer waarschijnlijk opgesteld door den geleerden *Heribertus Rosweyde*.

In 't jaar, wanneer hij zich bemoeide met de zaak der canonisatie van Ruysbroeck en het verzamelen der daden zijns levens, heeft hij daarover met Aubertus Miraeus eene briefwisseling gehouden, waarvan wij nog twee⁺ brieven onder de oog hebben. De eerste, van Miraeus, gedagteekend 15 December 1622, is een antwoord op ⁺⁵⁴ eenen brief van Rosweyde, die ongelukkig niet voorhanden is; en dit antwoord is van zulk belang dat wij het hier bijna in zijn geheel vertalen⁽¹⁾:

Eerwaarde Vader,

Ik stem in met uw denkbeeld over het uitgeven van Ruysbroecks leven door Jan van Schoonhoven; maar 't is vrij spijtig: daar is geen hoop hier in Brabant dit leven terug te vinden. Jan Jonkheere, in zijn *Virologium Viridis-Vallis* heeft reeds doen opmerken dat dit gewrocht, dat Bogaert uitgebreid heeft, verloren is. Zoo moet men het zoeken in Utrecht, in Deventer, in Dordrecht, in Zwolle, in Keulen of elders in Duitschland. Het believe U, Eerw. Vader, bij gelegenheid daarover aan Uwe vrienden te schrijven, zooals over de schriften van Geeraert Groot, en Dietsche vertaling van de Geestelijke Bruiloft van Ruysbroeck, door Thomas a Kempis uitgevoerd.

⁺ Indien ik mij niet vergis, heb ik hier onder de oogen de volledige schriften van Jan van Schoonhoven in een handschrift uit Groenendaal. Daar is geleerdheid ⁺⁵⁵ in, zij zijn godvruchtig en verdienen zeer gedrukt te worden. Ik ben bezig zijn gouden boek *de Contemptu mundi*, waarvan

(1) Ms. 8961-8962 in de Koninklijke Boekerij te Brussel.

Trithemius niet spreekt, af te schrijven. De andere schriften zullen volgen als het God belieft....Ik heb nasporingen begonnen over den moedersnaam van Hinkaert; insgelijks zal ik de kleine schriften onderzoeken der Antwerpsche Hedwige, van welke ik tot nu niets heb gehoord; van de Brabantsche Geertrui en andere van denzelfden aard vindt men iets in de *Desquisitiones magicce* van Delrio. Ik zal zien of er in de handschriften van Rooklooster eenige melding van deze Hadewige te vinden is.'

Rosweyodus was zeer begeerig om over de vrouw iets te weten en hij moet Miraeus nog meer gevraagd hebben, want deze, in eenen brief van 25 Februari 1623, schrijft opnieuw: 'De Antwerpsche Hadewighe is mij gansch onbekend. Gij zult moeten opzoekingen doen te Diest door iemand van uwe Leuvensche paters.'

Uit deze brieven leeren wij belangrijke zaken.

+56

Rosweyodus vraagt aan zijn geleerden vriend Miraeus, die te Brussel woonde, op te zoeken: 1° den moedersnaam van Hinkaert, den oom van Jan Ruysbroeck, zonder twijfel om iets te weten over dezes naam en oorsprong; 2° de schriften der Antwerpsche Hadewige, zonder twijfel ook, omdat hij eenig verband vond tusschen haar en den vermaarden mysticus. Hij zelf had al iets gevonden: 1° de melding van hare werken in den Catalogo berustende te Ste-Martensdaal, in Leuven, 2° haren lof door den Goeden Kok van Groenendaal, en 3° het bestaan van een handschrift bij de Karthuizers van Zeelhem, tegen Diest.

1° De catalogo van St-Martensdaal is vermeld in de *Bibliotheca Manuscripta* van Sanderus⁽¹⁾; maar zijn huidig

(1) De oorspronkelijke redactie van de boekerij te St-Martensdaal door Sanderus uitgegeven, berust in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

bestaan is onbekend. Doch dat daarin onze gedichten aan eene Zalige Hadewige van Antwerpen zouden toegeschreven zijn, is zeer te betwijfelen. Het is hoogst waarschijnlijk⁺ dat er daar gewaagd wordt van de Rookloostersche Handschriften, en van een handschrift te Zeelhem. Nu weten wij dat zij in 't Rooklooster alleen⁺ 57 onder de naam van Hadewighe bekend waren, zonder het bijvoegsel: *van Antwerpen*;

2° De schrijver der nota voegt er eene lofrede bij van den Goeden Kok van Groenendaal: 'Gelyckerwys dat een overheylich wyf die hiet Hadewyck sprac ende spreect in haere edele godleke leeringe.' Hij was van oordeel dat de lofrede deze Hadewighe van Antwerpen betrof. Daarin was hij in dwaling. Het citaat uit den Goeden Kok is onvolledig. Zoo luidt het⁽¹⁾: 'want men vindt vele menschen die herde sottelyc gheloeven, die nochtans wel des gheloeven, dat Vader, sone, heyliche gheest, dese drie persone syn een ghewarich God, ende dit nochtans eenrehande gheloeve gheliker wys dat een overheylich wyf die hiet Hadewych sprac ende spreect in haer edele godlike leeringhe. Want vader, sone, heylich gheest dat syn drie calumpnen sprec de goede Sinte Hadewych daer de vremde Gode met bekinnen⁽²⁾.'

- (1) In zijne handeling Van vyfterhande bruederschap, cap. XXIV: Van den hemele daer Paulus die Apostel was toe getrocken (Handschr. 667 p. ccxlij v^o in de Koninkl. Bibl. te Brussel).
- (2) Wel is waar dat men in het eerste Visioen van Hadewych deze woorden aantreft: 'Die columme ghelyc den viere es die name des heyleghen gheests. Die columme ghelyc den thopaes es die name des vaders. Die columme ghelyc den amatist es die name des soens.' Maar deze plaats vindt men in eene explicatie der kostelijke steenen door eenen engel aan Hadewyck gegeven. Indien men aannam dat de Goede Kok deze plaats uit *onze* Hadewighe zou getrokken hebben, dan moet de brave ongeleerde man zekerlijk geloofd hebben dat hij met *Sinte Hadewygh*e van Polen te doen had.

Men ziet dat daar geen kwestie is van eene Antwerpsche⁺vrouw: de 'goede Sinte Hadewyck' kan geen ander zijn, dan de welbekende Poolsche Hertogin, de vrouw van Hendrik met den Baard, Hertog van Silesien, die stierf in 't jaar 1248 en door paus Paulus II, in 1466, onder de heiligen gebracht is. +58

Nergens vindt men melding van eene heilige of gelukzalige Hadewyck van Antwerpen.

Van waar komt dan de benaming?

Wij vinden geen andere verklaring dan deze:

Het Handschrift dat onder de oogen van Rosweide was, berustte te Antwerpen in 't huis der Jezuieten en was misschien van Antwerpschen oorsprong, 't zij door koop, 't zij door gifte. De geleerde man zal daaruit gegist hebben dat die Heilwighe, wier naam op het eerste blad is geschreven, eene Antwerpsche vrouw was. Of, nog waarschijnlijker, moet men de woorden Hadewighe de Antverpia, en Hadewigis Antverpiana, in den brief van Miraeus uitleggen: Hadewighe van het Antwerpsch⁺ Handschrift: Het zou nog al wat zonderling geweest zijn, opzoekingen te vragen in Brussel, aan Miraeus, over eene Antwerpsche vrouw, en 't is niet te verwonderen dat hij, wien de kerkelijke geschiedenis van ons land zoo vertrouwd was, aan Rosweyde antwoordde, in zijnen tweeden brief, gedagteekend 25 Februari 1623⁽¹⁾: Zij is mij geheel onbekend. +59

3° Van het handschrift der Karthuizers van Zeelhem weten wij niets. Deze hadden, zoo het schijnt, nog al eene aanzienlijke boekerij, waarvan een prachtige codex: *Les miracles de N.D.* van Gautier de Coinsy, thans in de

(1) Uitgegeven door de Reiffenberg, *Le Bibliophile belge*, 1845, bl. 155.

Brusselsche bibliotheek berust. De andere boeken zijn waarschijnlijk in den tijd der omwentelingen vernield of verloren.

* VII.

Deze geringe moeielijkheden, zoo wij gelooven, aan kant gezet hebbende, mogen ⁺⁶⁰ wij op de vraag over de leer der Bloemmardinne antwoorden en de overeenkomst van die leer met den inhoud der Hadewycksche schriften trachten aan te toonen.

Zy was 'veel scrivende vanden vrien geest ende vleyscheliker onreynder mynnen, dise hyet vrou Venus mynne die den Seraphynnen toe behoert soe si seyde'.

Wat moet men begrijpen door de dwaling van den 'vrien geest'? ⁽¹⁾

Al de secten die in de XIVe eeuw, openbaarlijk of in 't geheim krielden, Geeselaars, Broeders en Zusters.

Nog duidelijker vinden wij deze dwalingen door Jan van Meerhout, een van Ruysbroeks eerste levensbeschrijvers, ontvouwd.

* De Beggaarden en Begijnen, zegt hij, belijden acht dwalingen:

- a) In zijn aardsch leven kan de mensch zulken hoogen trap van volmaaktheid ⁺⁶¹ bereiken dat hij onzondig en in de genade niet meer volmaakbaar worden zal.
- b) Het is niet noodig te vasten of te bidden ten einde tot dien graad te komen, omdat wij dan zulke oplossing des geestes en der rede aantreffen, dat aan ons hart, al wat het begeert, toegelaten is.

(1) A. Van Otterloo, *Johannes Ruysbroeck*. Eene bijdrage tot de kennis van den ontwikkelingsgang der Mystiek. Amst., 1874.

- c) Zij die tot dezen graad van volmaaktheid en vrijheid des geestes opgeklommen zijn, hebben niets meer te doen met de menschelijke gehoorzaamheid, en met de kerkelijke geboden, want waar de geest van God heerscht daar is vrijheid.
- d) Zoo kan de mensch, van nu af aan, door alle graden, tot de hemelsche zaligheid geraken.
- e) Alle verstandige natuur kan door zich zelve natuurlijk tot de zaligheid komen en de ziel tot Gods gezicht en genieting verheffen.
- f) Zich tot deugdenoefening begeven is onvolmaaktheid; eene volmaakte ziel laat de deugden daar.⁺
- g) De omhelzing der vrouw zonder genegenheid der natuur is doodelijke zonde; ⁺⁶² het vleeschelijk bedrijf, als de natuur daartoe genegen is, is geen zonde, bijzonder wanneer het met bekoring is bedreven.
- h) Bij de opheffing van het lichaam van Jezus, zijn zij die tot zulke volmaaktheid gekomen zijn, niet verplicht op te staan, noch het lichaam te eerbiedigen, want het zou een bewijs van onvolmaaktheid zijn.

Dit alles is wat duister, maar in den kring der godvruchtige buitensporigheden is de klaarheid niet gewoon. Ook moeten wij er niet op rekenen, alle deze dwalingen te vinden in hetgeen wij aanzien als een gewrocht der Blommardinne, 't is te zeggen in de Hadewijksche schriften. De schrijver van Ruysbroecks leven verwijt aan de vrouw haren 'vrien geest'. Nu, door de bovengemelde derde dwaling en door andere getuigenissen weten wij wat men daardoor in dien tijd verstond.

Het was vooral het denkbeeld dat onder het volk en onder vele monniken en nonnen ingeworteld was, dat⁺ men tot de volmaaktheid geraken kon en tot de zaligheid

⁺⁶³

komen zonder zich aan het priesterlijk gezag te onderwerpen.

Het ergelijk gedrag der hoogere en middele geestelijkheid gaf aan dit stelsel een zekere kracht: zoo mag men zeggen dat de godvruchtige geesten in vele landstreken oprecht getracht hebben zich van het juk en het onderwijs der priesters te bevrijden. Maar dan moesten in deze vrijheid vele misbruiken ingevoerd worden door vermete geesten en zwerfende verbeeldingskrachten.

In de geschiedenis der Bloemardinne leest men dat zij tusschen twee Serafijnen ter heilige communie trad. Dat wil wel zeggen dat zij zich tot zulke volmaaktheid verheven had, dat zij met den hemel zelf verkeerde⁽¹⁾. Vervolgens leest men dat zij de onreine minne koesterde die zij als tot de Serafijnen behorende beschouwde.

Nu wat leest men op den titel van het Gentsche handschrift? 'Die visioenen van Heilwyck de volmaecte ghelyck Seraphinnen.' Is deze titel geen klaar bewijs[†] der twee groote dwalingen die men haar verweet?

[†]64

Leest men de gedichten en vooral de *visioenen* waarin zij inniglijk met de engelen kout, men vindt overal de

(1) In bijna alle de visioenen van Heylewige is er questie van Serafijnen. In het eerste, 'in enen sondaghe ter octaven van Pentecosten, dat men mi onsen here heymelicke te minen bedde brochte', werd zij al in een mystischen beemd geleid door een engel welke van dan af aan haar persoon gehecht werd. In het dertiende visioen, 'wert mi vertoent een nuwe hemel die mi nie eer ne versceen ende der Seraphinnen sane alleluya...Ende die Seraphin die mine es, ende die mi daer brachte, hi hief mi op ende al te hant saghie in die oghe dies anschyns enen setel ende daerop sat de minne gheciert, enz.' Zij spreekt overal zoo veel van engelen en Serafijnen, dat het niet te verwonderen zou zijn dat zij, buiten droom, aan hare hoorders wel zou verzekerd hebben dat zij altijd een of twee dezer hemelsche geesten aan hare zijde had.

overtuiging eener zelfstandige volmaaktheid, die God rechtstreeks aanspreekt, en met God een liefde onderhoudt in de vurigste en driftigste uitdrukkingen der menschenlijke min, uitdrukkingen die ons meermaals doen denken aan Phedra's kreet:

C'est Vénus tout entière à sa proie attachée.

Ontelbaar zijn de bewijzen dezer dwaling. Voor Hadewighe is de 'minne' de bron aller volmaaktheid:

Maer die hier met lieve willen juwelen
 Ende met ghevoelne dan balleren
 Ende met ghenoechte daer in basieren
 Ic segghen wel te voren
 Sie moeten hem wel met doechden cieren
 Ochte daer es de scole verloren

Maer die met waerheiden in minnen dichten
 Ende met claerre redenen dan verlichten
 Daer sal de minne haer scole in stichten
 Die selen meestere wesen
 Ende ontfaen der minnen hoechste ghichten
 Die wonden sonder ghenesen.

(LIED XIII)

Die moghende metter sterker hant⁺
 Op hen verlatic mi noch sere
 Die altoes werken in minnen bant
 Ende en onsiet pine noch leet noch kere.
 Sine willen dore varen al dat lant
 Dat minne met minnen in minne ye vant
 Haer fine herte es soe ghehere
 Die weten wat minnen uut minnen lere
 Ende hoe minne de minne met minnen ere.

*65

(Lied IX)

+ Doorbladert men de visioenen, de brieven, de tractaten in proza, daar vindt men, op elk blad, de zonderlingste gedachten en uitdrukkingen. De IXe brief is een staaltje: ⁺⁶⁶

‘God doe u weten, lieve kint, wie hi es, ende wies hi pleghet met sinen knechten en namelike met sinen meiskenen. Ende verslende u in hem, daer de diepheit siere vroetheit es; daer sal hi u leren wat hi es, ende hoe wonderlike soeteleke dat een lief in dat ander woent, Ende soe dore dat ander woent, dat haerre en gheen hem selven en onderkent. Mer si ghebruken onderlinghe ende ele anderen mont in mont, ende herte in herte, ende lichame in lichame, en ziele in ziele. Eene soete godlike nature dore hen beiden vloyende, ende si beide een dore hen selven, ende al eens beide blijven, ja ende blivende.’

En mocht Ruysbroek niet verbaasd zijn, te hooren of te lezen in den XI^{en} brief: ‘Seder dat ic X iaer out was soe hebbic alsoe na van herteleker minnen bedwonghen gheweest dat ic binnen den iersten twee iaren dat ics began hadde doot gheweset en hadde mi God niet sonderlinghen cracht gegheven dan den ghemeynen⁺lieden, ende mine nature weder ghemaect met sinen wesene, ende dat hi mi saen gaf ⁺⁶⁷ redene die een deel verlicht was met menighen sconen orconden ende dat ic van hem ghehadt hebbe menighe scone ghichte in ghevoelne ende in toenne van hem selven. Ende bi al dien tekenen die ic vant tusschen hem ende mi in na plegene van minnen, alsoe alsoe vriende pleghen deen den anderen lettelt te heelne ende vele te toenne, datmen alre meest hevet in na ghevoelne ele anders, ende in dore smakene, ende in dore elene ende in dore drinkene, ende in verswelghen elc anderen. Bi desen tekenen die God mijn lief menechfuldech dede te mi inden beginne van minen levne soe gaf hi

mi toeverlaet te hem soe dat mi dicst van den tide alsoe te moede gheweest hevet dattene niemen soe hertelike ghemint en hevet als ic. mer redene dede mi onder wilen wel weten dat ic die naeste niet en was. Mer de bant van naghevoelne van minnen en liets mi nie ghevoelen noch oec gheloven. Aldus eester mi met dat ics ten naesten niet en ghelove dat hi van mi ten naesten ghemint si. Ende ic en gheloefs oec niet dat enich mensche levet daer God alsoe sere af ghemint es. Dus maect mi[†]minnen bi uren soe verlicht, dat ic weet dats mi ghebrect dat ic minen lieven niet ghenoech en ben na sine werdecheit,' enz. ⁺⁶⁸

En in het XIVe visioen: 'Ic hebbe op selken tijd onder nacht ende dach op iij uren ghesien dat onverdrachleke overscone aenscyn onser minne die al es. Ende ele aenscyn in siere sonderlingher vormen na dat ghetamen der sonderlingher ghichten die hi mi op elke ure gaf. van elker ure doe, ende altoes ontfinc ic nuwe ghichten die mi daden weten hoe verre ende in welken ieghennoeden ic doe ghetreden was ende ghehoghet ende alsoe van anderen revelacien menechfout ende van geeste van prophetien ende van wesenen der hemele te siene ende van der eerden ende van purgatorien ende vander hillen ende verstannesse alrehande redenen die van dien iij wesenen syn ende verstannesse der minnen, hoe hi onse minne in hem selven es ende ute hem selven minne in ons ende dat die minne dene wile dodet ende dander wile gheneest, ende waer bi si die mindere kiest ende de meerre verstotet.' Enz.

* VIII.

Zou men ook niet in Hadewyks gewrochten eenige sporen van feiten vinden, die eenige betrekkingen met de legende der Bloemardinne zouden hebben? Want het is zelden dat men in iemands geschriften niets over den persoon zelf aantreft, en nog zeldener in dewerken van eene vrouw.

*69

Wat den algemeenen trant der gedichten betreft, wij hebben het reeds doen opmerken, hij komt wel overeen met de twee verwijten van Ruysbroeck, maar wij weten te weinig van de vrouw om iets verder toepassingen te doen. Zij spreekt nog al van hare jonkheid, zij 'plach blide te sine, in singhene in sprekene wilen eer'; dan zijn oudere jaren gekomen, enz. In menige zangen is de ontboezeming der minne met veel zwaarmoedigheid uitgedrukt; de driftige vrouw schijnt door het hart nog al veel geleden te hebben, maar dit is gedicht zonder op eenig bepaald geval of feit toegepast te zijn. Zij zong wel de minne als een gevoel maar nog meer als een stelsel, dus moest zij vermijden van zich zelve te spreken. Doch hier en daar komt er een persoonlijke kreet uit. *Wij hebben in de oorkonden gezien dat de Blommardinne rijk geweest was, en dat zij op een later tijdstip tot een zeker verval schijnt gekomen te zijn. Zou men van die zaak en van andere tegenkantingen geen weerklank in deze verzen hooren:

*70

Van minnen beninc onder;
 Dat en hevet mi gheen wonder:
 Want si es starc ende ic ben cranc;
 Si doet mi
 Sijns selfs onvri
 Altoes ane minen danc

Si doe met mi dat si ghebiedt,
 Mijns selfs en es mi bleven niet
 Dies ic rike was te voren,
 Dies benic arme, in minne eest al verloren.

Beide vremde ende vriende,
 Dien ic te voren diende,
 Benic af ghestaen;
 Ere ende raste hebbic begheven,
 Om dat ic wille leven.
 Vri ende in minnen ontfaen,
 Hoghe rijcheit ende conde,
 Dies mi veran heves sonde
 Ic en maecht niet onberen,
 Ic en hebbe el niet, ic moet op minne teren.

Ende ic ben nu begheven
 Van alle dien die leven,
 Dats oppenbaer in scijn;
 Ochte ic in minnen
 Niet en mach winnen,
 Wat soudic dan sijn?
 Ic ben nu cleine, in ware dan niet
 Ic ben ellendich sine versiet.
 Ic en hebbe raet, si moet mi⁺
 Gheven daer ic bi maech leven vri.

†71

Mi doen de vremde wrede
 Soe ongemate lede
 In dit ellende swaer,
 Met haren valschen rade,
 Sine hebben mijns ghene genade
 Si doen mi menegher vaer.

Want si mi met haerre blentheit doemen,
 Sine connen daertoe niet comen,
 Dat si de minne verstaen
 Die mijn herte niet luste hevet ghevaen.

Die minne wilt vercrighen
 Hine late hem niet ontbliven,
 Hine gheve hem selven der minnen altoos,
 Ende hi sal pinen,
 Sonder finen,
 Omme dat zijn herte coes,
 Ende gheven hem selven in pinen, in scanden
 In leet, in lief, in minnen bande,
 Soe sal hem werden eont,
 Dat fiere wesen in der minnen gront.

(LIED XXIV)

Het schijnt ons dat we hier de klachten hooren der arme vrouw tegen Ruysbroeks strenge berispingen, waardoor zij alles verloren heeft: vrienden, rijkdom en rust. Toch blijft zij aan de leer der minne getrouw. Zij heeft ten andere ook hare mystiek: waarvoor zou deze⁺ zoowel tot de volmaaktheid niet leiden als die van haren tegenstrever? In de trouw aan hare stelsels vond zij grooten troost:

⁺72

Doer hogher trouwen minne,
 So sijn al mine sinne
 In menechfoude pine;
 Mijn sware draghen
 Sonder claghen
 Werd mi wel in scine.

Die ghene daer ie omme douwe
 Ende doeghe so meneghen rouwe,
 Hi hevet mi doen verstaen,
 Dat ic met hogher minnen sal ontgaen.

(LIED XXIX)

Later heeft zij hare minnezangen meer op God toegepast. Het tweede deel, De Mengeldichten in het Gentsche hs., begint met eene reeks van 17 minnebrieven die wel duidelijk over de goddelijke liefde handelen, waarop⁺wederom eene andere reeks gezangen volgt, die slechts in eene der handschriften voorkomt, en waarin⁺ 73 de hemelsche en de werldsche minne gemengd zijn, maar waarin deze laatste zich veel koeler, veel matiger voordoet dan in den eersten bundel.

IX.⁺ Eenige moeielijkheden. 1^e Moeielijkheid.

⁺74

1° Hadewighe en Heilwige.

Het is wel dezelfde naam, met eene verschillende buiging volgens de gewesten. In Brabant in de Schepenakten vindt men bijna regelmatig Heylewigis, Helwide, etc.; in Henegouwen schreef men Hadewide, Hawide; in Zeeland schrijft men Hadewighe⁽¹⁾. Nu, de Antwerpsche codex draagt: 'de Visioenen van Heilwyck' en wat lager: 'Visiones Haywigis' en in

(1) V. Wauters, Table des Diplômes, etc., p. 188, p. 502.

't midden des boeks: Eple Haywigis, Ricmata Haywigis, een bewijs dat voor den schrijver der titels Hadewighe en Heilwighe deuzelfden persoon aanduiden. Zij zelf schrijft Hadewych.

In het Brusselsche handschrift n^{rs} 2879-80, heeft eene tweede hand talrijke kleine nota's op den rand geschreven. Bij den XI^{en} brief, tegenover de regelen waar de vrouw van haar tiende jaar spreekt (zie hiervoren), staat deze aanteekening: *Haduw. inceptit.*

*** X. 2^e Moeielijkheid. Zuster Hadewighe.**

⁺⁷⁵

Mone die de eerste op onze gedichten de aandacht gevestigd heeft⁽¹⁾, noemde ze 'Minnelieder einer *Nonne*' zonder de reden van deze benaming te geven. De Latijnsche woorden of verzen, hier en daar in de gedichten voorkomende, bewijzen niet, zegt hij, dat de schrijver een man was, dewijl nonnen ook Latijn verstonden. Op deze aanmerking steunde Dr. Snellaert⁽²⁾ om te zeggen dat 'de schrijfster eene *geestelijke dochter* was, deels om den mystieken vorm, deels om de Latijnsche regels welke zij hier en daar gebruikt.' De H.H. Angillis en Edw. Van Even, in hunne onvolledig gelaten uitgave der Lieder⁽³⁾, noemen ze 'eene onbekende *Kloosterlinge*'

(1) Uebersicht d. Niederl. Volks-Literatur älterer Zeit. Tübingen, 1838, p. 195.

(2) Verhandeling over de Nederl. Dichtkunst in België, p. 75 (Mém. cour. Acad. XIV, 1838).

(3) Werken der Vlaemsche Dichtersessen uit den voortijd, enz. 1e d., 1e afl. Thielt, 1853.

Geen dezer meeningen is door eenig bewijs bevestigd. *A priori* zouden wij durven zeggen dat het onmogelijk is deze gewrochten aan eene kloosterlinge toe te schrijven. In welk geestelijk huis zou men toegelaten hebben minnezangen te schrijven, te lezen, of te hooren lezen, die zooals de meeste dezer 'van den hevigsten liefdegloed blaken,' zooals Dr Snellaert zegt? Wel is waar dat hij er bij voegt: 'als men echter het geheel beschouwt, is men geneigd dezelve voor louter mystieke uitboezemingen aan te zien.' Dat is de kwestie. Doch zullen wij doen opmerken dat vele der liederen het nieuwe jaar vieren, dus zijn er vele jaren tusschen liet eerste en het laatste verlopen. +76

Daarbij, op dit tijdstip zou een lied aan God, een lied van hertelijken dank, een lied van godvruchtige liefde welgepast zijn. Maar neen, in 't grootste deel der Hadewijchsche uitboezemingen komt de naam of het denkbeeld God of hemel niet voor; het is immer een menschelijke minnezang, altijd en altijd vuriger in liefdegloed. Ontallijke tekstverklaarders hebben de dapperste pogingen gedaan om in den *Canticus Canticorum* een kerkelijk bruiloftsdicht te vinden; wij zouden wel iemand durven uitdagen iets godvruchtigs in deze verzen te ontdekken:

Maer daer omme es si minne ende vrouwe
 Dat si es moeder van alre doechet;
 Si es drachtech, ende draghet allene die trouwe
 Daer ghi alle die mint u bi vermoghet.
 Si hevet ons allene verhoghet,⁺
 Ende gbebetert allen rouwe.
 Ic bidde hare datse ons bescouwe,
 Ende groyen doe die ioghet,
 Datse ons al minne voltrouwe,

+77

Dus hevet mi der minnen pine verquolen
 Dat ic itoe niet meer en doech,
 Die mi eerst leide te hare scolen,
 Daer ic hare wise wondere soech,
 Ende si mi sider ontoech,
 Ende mi vele hevet verholen,
 Doch willic gherne al dolen;
 Want minne niet en loech
 Dat si mi hevet bevolen.

(LIED II)

In minen ionghen daghen,
 Doe mi de minne eerst ieghen vacht,
 Tone si mi grote gelaghen
 Haer wise, haer rike, haer goede, haer macht,
 + Doe ik met haer ontghinc.
 Ende ic ontfinc
 Al te gheldene der minnen pacht
 Gherne boven alle dinc
 Si mi een aen haer hinc
 Nu schijnt de storm wel sere ghesacht.

+78

Ic weet wel dat de minne
 Levet, al stervic aldus vele,
 Want icse levende kinne,
 Verdraghic wel algherne in spele,
 Mesval ende oetmoet
 Si arch, si goet.
 Ic ben diet gherne den vreemden hele
 Mijn hoghe moet
 Es dies wel vroet,
 Dat minne met minne oersaten sele.

(LIED XV)

In het vierde visioen, zat zij 'op eenen may dach ende soude messe horen van Sinte Jacob'; dan werd zij uit haren geest getrokken en zij zag eenen engel die de maan, de zon, de sterren tegenhield en voorts haar met eene lange redevoering vereerde. Onder anderen zegt hij: 'Ende haer noch meere doghet sal sijn hare meneghe toecoemende mestroest te allen uren die hare segghen selen: wat meint God, wat meint dese joncfrouwe?' Had de engel tot eene non gesproken, ons dunkt dat hij zou gezegd hebben: 'wat meint dese *suster*?'⁽¹⁾

Andere dergelijke plaatsen kunnen bijgebracht worden, doch wij hebben er geen gevonden waaruit men een betrekking tot het kloosterleven zou kunnen bewijzen.

Wij kunnen dus onze dichteres niet voor een non of kloosterlinge aannemen. Gedachten en uitdrukkingen van een menigte liederen wijzen op eene wereldsche +79 vrouw die de aardsche en de hemelsche liefde te samen in den zelfden smeltkroes vermengde. Zij bemoeide zich met geestelijke zaken, dit is niet te loochenen; zij begaf zich tot mystieke oefeningen, zij had visioenen, zij had gemeenschap met de Serafijnen. Maar terwijl zij eenen voet in de wereld had, was zij waarschijnlijk aan eene van die kleine vrouwengezelschappen, zoo talrijk in dien tijd, gehecht, zooals eene vergadering van begijnen, die, gelijk wij gezegd hebben, in kleine groepjes van twee, drie of wat meer te zamen leefden. Was zij een non geweest, in een klooster wonende, een strengen regel volgende, zij had zekerlijk hare minnezangen niet kunnen schrijven noch met zulke vrijheid des geestes spreken.

(1) Cf. blz. XLI, hiervoren, de uitlegging van het feit dat ze in de acten steeds *joncfrouwe*, nooit *begijn*, genoemd wordt. J.V.

Het is om die reden dat wij deze gedichten en visioenen niet kunnen toeschrijven aan eene Zuster Hadewighe, voor welke nochtans andere omstandigheden[†] wel zouden kunnen pleiten. †80

In de rijke boekerij van den heer professor Serrure bestond er een handschrift dat in de veiling van October 1873 verkocht is geweest en aan den heer Dellafaille is toegewezen voor 130 frank. Het draagt in den kataloog het n° 1988 en was aldus beschreven: Psautier en flamand, du XVe siècle. (II) est précédé d'un Calendrier et d'un obituaire du Couvent dit Ter Cluysen ou Witte Vrouwen de Bruxelles. Parmi les anniversaires marqués dans l'obituaire au mois de février on lit: Jaargetide des XXVIIJ^{ste} daegs der selver maent: Suster Hadewyck, bagine die eerste fonder esse onser vergaderingen ter Cluse⁽¹⁾.

De stichting der Witte Zusters nam haar begin te Wauter-Braken (Wauthier-Braine), in het jaar 1393 en 1394, en verplaatste zich naar Ter Cluysen onder Braine L'alleu in 't jaar 1399. De bisschop van Kamerijk stelde het klooster onder het bestuur der Augustijnen van Zevenborren in 't jaar 1402. Later is het te Brussel overgezet⁽²⁾.

Wij weten niets van deze Hadewyck, noch in welke[†] jaren zij leefde. Toch is zij het die de vergadering Ter Clusen zou gesticht hebben in 1393; dit tijdstip valt †81 te laat voor de handschriften die ten hoogste van 1330

- (1) Het hs. heeft: 'Jaergetide des xxviiij^{sten} daegs der selver maent Suste (*sic*) hadewijch bagine, die yerste fondeersse onser vergaderingen ter clusen.' Het is thans te Gent, n° 293. J.V.
 (2) Z. La Belgique ancienne et moderne, par J. Tarlier et Alph. Wauters. (Canton de Nivelles, p. 109).

moeten gedagteekend zijn. Voorts moet men ook aanmerken dat het klooster Ter Cluysen in Waalsch Brabant gelegen was en dat waarschijnlijk daar niet eene non in het Dietsch zou geschreven hebben. Dat het obituarium echter in deze laatste taal gesteld is, is wel begrijpelijk: het behoort tot den tijd dat het klooster te Brussel bestond en geheel opnieuw ingericht was.

XI. 3^e Moeielijkheid. De aanhangers der Bloemardinne.

⁺82

Wij hebben het reeds gezegd: nergens, noch in kronieken, noch in oorkonden, noch in andere gewrochten des tijds heeft men iets over de Ketterij der Bloemardinne gevonden. Alles wat de latere schrijvers daarover verhaalden, zijn hersenschimmige bijvoegsels. Doch, zooals wij het vroeger gezien hebben, heeft zij aanhorders van hare redevoeringen en van hare gezangen gehad, en zekerlijk ook bewonderaars en beschermers, wanneer Ruysbroeck tegen haar begon uit te varen, en zelfs tot na haren dood. Zij was een aanzienlijke vrouw, eene schependochter; zij was geestig en welsprekend. Veleharer aanhangers beschouwden waarschijnlijk Ruysbroeck's strijdlustigheid als een drijfveer der ijverzucht. En wie weet of daar niets van is? In den naam zijner mystieke stelsels heeft hij die der Blommardinne gegispt, gelijk de zijne later door Gerson zullen gegispt worden. Daarbij mag men opmerken dat zeer dikwijls de strijd aangespannen werd door de theologanten tegen de vrouwen die eenen enkelen voetstap op hun gebied durfden zetten.

+ Heeft men Ruysbroeck's werken in handen, men zal op 'het boek van den XII Beghinen' met belangstelling een oogslag vestigen. Dit boek moet hij geschreven hebben als hij nog wereldlijk priester was en waarschijnlijk een klein begijnhof regeerde. Hij veronderstelt dat er twaalf begijnen waren die hem hare denkbeelden over de volmaaktheid uitleggen; waarop hij dan de ware manier om God te beminnen, de regels der Beschouwing, ontvouwt. De eerste acht kapittels zijn in rijm gesteld; dan, moede van dichten, vervolgt hij in proza om te eindigen in proza met rijm gemengd. +83

De verzen zijn in den trant van die der Blommardinne, maar zij hebben de bevalligheid en de vlugheid niet van deze. Doch als men de boeken der twee schrijvers doorbladert, zal het denkbeeld bij ons wel opkomen, dat Ruysbroeck in het zijne een wederlegging der Hadewycksche stelsels heeft voorgedragen; maar eene wederlegging zonder ruwheid, zonder geroep op ketterij, zonder dien hevigen ijver, dien Bogaert, zijn biograaf hem toeschrijft, en ons tegenstrijdig schijnt met de gematigdheid die zijne schriften doorstraalt. Van den aanvang af zien wij de zachtheid des mans: +84

Siet, dits die staet van goeden Beghinen,
 Die sere nader dogheden pinen,
 Die lange hier te voren waren,
 Eñ die oec leven in desen jaren,
 Maer dese stoet is seer vergaen,
 Dat heeft ontrouw te male ghedaen.

En 't is om ze in den rechten weg te zetten dat hij op scholastische wijze de regels uiteenzet om de volmaaktheid te verkrijgen niet door eigen macht, maar door de

deugden en de hulpe Gods; om tot Gods beschouwing te klimmen, niet door de vrijheid des geestes, maar door eene gedurige verloochening van zich zelf; om de liefde Gods te beoefenen niet op de wijze eener werldsche minne, maar door gehoorzaamheid en godvruchtig leven.

Door degenen die Bogaert de aanhangers der Blommardinne noemt, moeten wij ten eersten den 'stoet' verstaan waarvan Ruysbroeck hierboven spreekt, nl. eenige 'beghinen' en voorts eenige buitenleden.

Want in weerwil van haren bestrijder had zij toch⁺anhangers 'ende si bedroech te dien tide menighen mensche diese in grooter weerden hadden...', want hare 'valsche gheschriften scenen alsoe beclat van buten met enen clede der waerheit, dat luttel yemant ter kennisse van haerder bedriechlycheit had connen comen, dan bi hulp des gheen, die alle waerheit leert,' enz. ⁺⁸⁵

Hetgeen Bogaert hier zegt van hare schriften, komt merkelyk overeen met Hadewijks boek. De visioenen, de brieven, de gezangen gelijken zoo schoon op den trant der vroegere gewrochten van dien aard, van Brigitta, Hildegardis, enz. Zij leeren eene zoo teedere, lieflijke, eenstemmige mystiek, dat alleen beproefde godgeleerden slangen in dit gras zullen vinden.

Geen wonder dan dat men hare inbeeldingsrijke droomen kwam hooren verhalen en hare fijne en vurige liederen van buiten leerde en zong, en nog meer dat men al deze schitterende uitboezemingen zorgvuldig afschreef. Want wij zien de drie nog bestaande handschriften aan als⁺uitgevoerd door ingewijden dezer kleine sekte der minne. Vele der afschriften zijn zeker vernietigd; de twee die uit Rooklooster komen, een klooster dat met Groenendaal en Zevenborren een der drie zusterhuizen in Zoniën- ⁺⁸⁶

bosch was, deze twee waren daar waarschijnlijk bewaard als getuigenissen van Ruysbroeks beroemde daad. De verschillende volgorde der werkjes in de bekende handschriften geeft nog een bewijs dat er andere afschriften bestonden en ook dat Hadewijks werkjes op verschillende stonden uitgekomen zijn.

Indien wij niets van aanhangers in Hadewycks boek tegenkomen, vindt men daar toch een zeer zonderling kapittel dat wel voor de vraag van dienst kan zijn.

Op het einde der Visioenen geeft de aanzienlijke vrouw eene soort van verdediging harer stelsels, door een opsomming der mannen en vrouwen, die, volgens haar, met God, gelijk zij zelf, door hunne volmaaktheid in nauwe betrekking geweest zijn of thans nog waren. Ziehier het voornaamste deel dezer naamlijst:

** 'Dit syn die volmaecte gecleedt ghelyc minnen
Die hadewich sach elc met sinen seraphinnen⁽¹⁾.*

*87

Maria die yerste, Johannes Baptista dander, Johannes ewangelista die derde, Maria Magdalena die vierde....Ene clusenersse ende hiet Maria die xxii^e die was teerste nonne (verleyse ende myn vrouwe Nazaret kindese wel [Bruss. Hdft^{en}]). Mine clusenerse die verre dore Sassen lach daer ic heren Henric van Breda toe sande, die xxiii^{te}. Honorius die in die zee op een steenroedse lach die xxiiiij^{te} daer ic enen monnic toe sente die tot mi dicke te comen plach. Een ioncvrouwe van Colne ende hiet Ver lane⁽²⁾, die xxv^e. Si ploech oec dicke te mi te comen met gheeste ende oec te senden gheeste ende inghel ende seraphinne ende heiligen ende menschen.

(1) Deze titel, in rooden inkt, bestaat in de Hdsft^{en} van Rocklooster niet.

(2) Bruss. Hdft^{en}: lane.

Ene vrouwe van Colne wert ende hiet Oede, die xxv^{te}, si plach oec te mi te comen. Ene beghine ende hiet Helsewent ende woende bi Vilvoerden, die xxvij^{te}, si verschiedt al singhende. Hildegart die alle die visioene sach, die xxviii^{te}. Een beghine die meester Robbeert doedde om hare gherechte minne, die xxix^{te}.

Wat beteekent deze zonderlinge naamlijst?*

Als wij er over na denken, moeten wij erkennen dat zij uit eenen hoogmoedigen geest vloeit. Zij komt ons voor als eene verklaring, als een antwoord op ander zijdsche berispingen. Met deze lijst schijnt zij te zeggen: Ik verspreid eene mystieke leering, gij behandelt mijne openbaringen in mijne stelsels als valsche sproken en blijkbare ketterijen; wel ik zal voor u uit het verleden en in het tegenwoordige een aantal medebroeders en medewerkers doen verschijnen; zie, daar zijn ze, de eerste is Maria, de moeder Gods, de laatste leven en staan rondom u in vele landen verspreid. Ziedaar eenen hoop volmaakten door het minnen, die mij omringen en verdedigen! ^{+89⁽¹⁾}

Het is licht te begrijpen tot welken graad zulke trotsche bekendmaking op den strengen geest van Ruysbroek indruk maakte. Hij was ook een leeraar in goddelijke volmaaktheid, hij onderwees ook geheimzinnige stelsels die natuurlijk voor hem de waarheid waren, hoe kon hij⁺ op zulk een bewijsstuk antwoorden? Niet anders dan door een hevigen kamp tegen de vermetele vrouw: en dat heeft hij gedaan. ⁺⁹⁰

Maar deze naamlijst bevestigt, naar ons gevoelen, het aangegeven feit dat ze aanhangers had; het schijnt ons zelfs dat er eenige dezer hier genoemd zijn, bij voorbeeld

(1) fol. 88 is in blanco gebleven. J.V.

dien Henric van Breda, dien zij naar Saksen zond, die beghine Helsewent van Vilvoorden, en andere. Maar de uitwerking van zulk een lijst moet geweest zijn, de aanhoorders der leerares aan een aanzienlijk gezelschap te hechten en hun alzoo een hooge achting voor zich zelve te geven.

Voorts levert dit belangrijk stuk stof tot vele nasporingen en uitleggingen op; wij laten deze taak aan de geleerden over.

*** XII.**

Naar onze opvatting mag men de legende van de Bloemardinne zooals zij door Bogaert voorgesteld wordt, aldus in aannemelijke geschiedenis herbouwen.

⁺91

Hedwige of Heylewighe Bloemaerts, volgens de gewoonte des tijds met den vrouwelijken naam van Bloemardinne genoemd, was de dochter - en waarschijnlijk het eenig kind - van eenen rijken adellijken burger uit het Serroelofs geslacht. Na den dood haars vaders had zij aanzienlijke goederen, huizen te Brussel en hoeven buiten de stad, gekocht. Zij bewoonde een dezer huizen gelegen recht over den gevel van St Goedelenkerk, op den hoek der voormalige Markiesstraat; wij vinden ze daar, door de schepenbrieven, reeds in het jaar 1305; in de volgende jaren vergrootte zij hare woning door verschillende aankopen, rechtover welke Joannes van Ruysbroek, bij zijnen oom Geerelms Hinkaert, gehuisvest was. Een of twee dezer aankopen zijn gedaan aan Heilwige en aan hare meid Machtildis van Bygaerden.

Doch zij kocht zoo veel dat zij een deel van hare⁺ goederen heeft moeten belasten ten voordeele van

⁺92

Cornelius van Ninove, kapelaan in Ste-Goedelen. Om de schuld af te lossen werden deze goederen verkocht in 't jaar 1335 na Helwighe's dood. Nochtans had zij nog een goed deel gehouden : door haar testament liet zij aan de armen hare uitgestrekte woning, om daar in te stichten een gasthuis voor arme vrouwen, het gasthuis der Heilige Drievuldigheid.

Dit is alles wat wij bepaald uit de oorkonden kunnen trekken. Doch wij zien er uit, dat zij menigmaal handelde met vrouwen, begijnen en priesters, om haar 'domistadium' te vergrooten, zoodat men wel gissen mag dat zij daarin niet alleen leefde. Wij zouden wel aannemen dat deze Heilewighe van Meerbeke, Aleydis de Heelbeke, twee 'beghinen', met nog andere daar allen te zamen een van die kleine begijnhoven, zooals er vele in dien tijd bestonden, vrijwillig uitmaakten.

Daar, in 't midden van dit kleine gezelschap, kunnen wij wel aannemen, dat de rijke dochter met een zeker gezag heerschte en dichtte en hare gedichten openbaarde.*Zonder geestdrift nemen wij zelfs de legende van den zilveren zetel aan. Dat zij met hare schoone, vurige liederen grooten bijval had, is niet te verwonderen. Sedert de eerste minnezangen van hertog Jan, had men te Brussel niets geestigers en gevoelvollers gehoord. Dat zij daarmede een aantal toejuichers en aanhangers veroverde, vooral onder de vrouwen, is zeer geloofbaar. Dat zich Joannes Ruysbroeck die rechtover de dichteres woonde en misschien het klein begijnhof bestuurde, tegen dit stout gedrag eener vrouw, tegen hare losbandige zangen heftig heeft verzet, is gepast en redelijk. Hij, wiens stelsel was de vernietiging des menschen in God door de beoefening der deugden en de volstreckte onder-

*93

werping aan zijne besluiten, hij moest met verbaasde ontroering die hysterische offergaven aan God gadegeslagen hebben. Hij ook beoefende een stelsel van liefde tot God; maar wat verschil tusschen het zijne en Hadewijghens clare minne!

+ Ruysbroek's mystiek is de vrucht eener ongeleerde verbeeldingskracht waaraan de man een soort van wetenschappelijke schikking gegeven had; het is het gebrek ⁺⁹⁴ dat de groote kanselier Joannes Gerson haar ruw verweet. Zijne schriften toonen ons iemand aan die uit eenen preekstoel als leeraar spreekt, en als of hij door eene geheime ingeving zou gedreven zijn. Ook zijne kloostergezellen, in hunne verdediging van zijne leer tegen Gerson's strenge oordeelen, vreesden niet te verzekeren dat hij alles geschreven had onder het voorzeggen van den Heiligen Geest. Dan is het wel te begrijpen, dat de man zijn eigene meeningen in hooge waarde hield, dat hij nevens deze geen mededingende stelsels duldde. En welke stelsels! Losbandige uitstortingen van eene driftige vrouw, waarin de man, van de vrouwelijke hartstochten onbewust, niets anders zien kon dan 'afgrijselijke ketterijen'. Dat zijn de woorden van Ruysbroeck's biograaf. Dat de man ze *in petto*, of in een kleinen kring zou gezegd hebben, is mogelijk; maar in het publiek, in eene kerk preekende, of in een boek openbaar schrijvende, dit kan niet zijn. In dien tijd⁺ zou men met de ketterij geheel anders gehandeld hebben. Eene klacht van de Brusselsche geestelijkheid ⁺⁹⁵ zou tot den bisschop van Kamerijk gericht geweest zijn en zou aanstonds een doodvonnis verwekt hebben, zooals het aan andere schenders van den godsdienst is voorgevallen. Dergelijke gevallen zijn ons door oorkonden of kronieken

bekend en het mag wel wonder schijnen dat niets van zulk een aanzienlijk feit, als de ketterij der Blommardinne, tot ons gekomen is, dan door de legende van Prior Bogaerts. Hij is het, wij mogen het nog herhalen, die om zijnen held te vergrooten alle die overdreven woorden heeft bijeengeraapt tegen de ongelukkige vrouw. Zij was lang dood, wanneer hij schreef: zijn gewrocht was tot geene openbaarmaking bestemd; hij mocht zich daarin den naspreker van zijne kloostergezellen toonen; waarschijnlijk ook had hij in de Rookloosterboekerij de gedichten gezien en gelezen. Hij had dus niets te vreezen met zich aan de dwaaste overdrijvingen te bezondigen. En wie de legende leest, zal er nog wel andere tegenkomen, zoo als in al de levensbeschrijvingen der Windesheimsche monniken. Men leze het leven van den Goeden Kok van Groenendaal, en men zal van zijn talent om de geringste zaken tot groote daden te verheffen, genoegzaam overtuigd zijn. ⁺⁹⁶

Heilewige Blommaerts was ouder dan Ruysbroeck en zij had zonder twijfel eenige jaren geleerd, geschreven en in haar klein rijk getroond, wanneer de jonge priester haar begon aan te vallen. Hoe lang heeft de strijd geduurd? En wat is er van gekomen?

Wij hebben het gezien: omtrent den tijd dat Ruysbroeck aan Ste-Goedelen als kapelaan gehecht was, vindt men niets meer van Heilwige in de schepenacten; men zou daaruit wel durven besluiten dat zij van dan af uit het wereldsche leven getrokken is en haar laatste jaren in de stilte van haar klein begijnhof gesleten heeft. En zooals wij gezegd hebben, stierf zij in 1335-1336, latende haar erfdeel aan de armen. Haar geschiedschrijver laat ons weten dat zij nog aanhangers telde die niet⁺

⁺⁹⁷

vreesden den zilveren zetel waarop zij zat, aan de Hertogin aan te bieden. Dit feit kan aangenomen worden en voor wie den tijd een weinig kent, een tijd van geestelijke beroerten, van verbittering tusschen de standen, van oorlog en hongersnood, is zulk gedrag niet te verwonderen. Wie weet of men in geheel die geschiedenis niet met familietwisten te doen heeft? De Blommaerts schijnen toch hunne bloedverwante beschermd te hebben, want na haren dood vindt men verscheiden giften aan Heilwigis gasthuis door hun geschonken, en weinige jaren later zien wij Ruysbroeck zich naar Groenendaal begeven, met Jan Hinckaart zijn oom. Daar bleef Ruysbroeck nog bijna veertig jaren, daar leefde hij in stilte en rust, schrijvende zijne talrijke en, wat de taal betreft, wonderlijke werken, in 't geheel niet meer denkende om zijnen strijd met Blommardinne.

⁺ En indien men onze poging om deze met Hadewighe te vereenzelvigen aanneemt, dan moet men bekennen dat, voor den geest, de inbeeldingskracht, ⁺⁹⁸ de taal, de vrouw in niets moet onderdoen voor den man. Maar zij was misschien te laken om op het gebied der godgeleerdheid getreden te zijn: hij was priester, dus in deze zaak de onfeilbare meester, en zij moest verpletterd worden. Na hare nederlaag heeft zij toch in haar onafhankelijk karakter en in God haren troost gevonden. Heeft zij zelf in den tweeden der brieven niet geschreven: 'Bi ghenen twivele noch bi ghenen onspoede en suldi laten doecht te werkene, noch bi onspoede en suldi niet sorghen dat ghi selve aen Gode niet vercoeveren en sult. Dies en suldi niet twivelen noch oec gheloeven noch menschen, noch heilighen, noch inghelen.'

Stukken bedoeld blz. 26 en vlg. (blz. xxxvi en vlg.).**1263***Marcio.**Scabini.*

Johannes d̄cus Cobbe et ej. uxor Ida c̄f̄ Johanni Rupho
cl̄ico domum in qua manent s. supra Zabulum juxta
horreum Esselini de Platea d̄ci Quatnese.

Everwins (?) Cambitor Joh.
filius Gerelmi.
(cf. 1280. J.V.)

17⁽¹⁾**1272***Novemb.*

1

Gertrudis de Leniaco cm̄f̄ Heilewidi de Meerbeke et
Avesote de Alost ½ domus supra Sabulum prope
domum Petri Textoris dicti Doddin.

Johannes filius Gerelmi. -
Henricus d^{us} Wert.

1273*Junio.*

Avasuta de Alost cm̄f̄ Heilewidi de Merbeke ¼ part.
domus site juxta Petrum d̄cum Doddin textorem supra
Zabulum.

Wilh. de Huffle Joh. filius
Gerelmi.

5

1274*Junio.*

2

Franco filius Cristine de Curen-

Wilhelmus de Pla-

(1) Elk stuk, behalve een paar, draagt een nummer, dat echter tot de numerotering van een ander verzameling behoort. J.V.

Scabini.

ghem cmf^t Heilewidi de Meerbeke beghine ½ domist.
supra Sabulum S^{tae} Gudilae versus Arnoldum dictum
Crayhenblic.

tea dictus Rex miles Joh.
de Senna.

1275*Novemb.*

Bessela de Platea beghina cf^t Johanni Scilde domist.
quo manet juxta Petrum Doddin ab opposito, deinde
idem Johannes cf^t eid. Bessele dcm domist. tenendum
heredit. annuatim sub elemosyna...scil. domesticis
paupibus p rochie B. Gudile 4 solid., domest. ppbus
de capella 4 s. Item ad arcum 4 s. Item ciste in (?) vinea
Beghinarum 4 s.; Item debilibus B^{ti} Johannis 2 s. et
leprosis in Obbruxellam 2 s.

Wilh. Eggloy Wilh. Grove
(?)

39

1280*In Purific. B.M.N.*

Arnoldus dcs Crayenblich cmf^t Heilewigi de Merbeke
et Margarete de Nieneve beghinis ½ domist. quo manet
Aleidis Tolinne.

Everwinus Campsor,
Michael Leo. (cf. 1263.
J.V.)

6

1296*die Veneris a.f. B.
Katherine.*

Bessela beghina dicta de Platea obtulit effestucando
Heinrico dicto Huneken clerico domist. s. ab opp. Petri
Doddons quo sita est domus

Henricus Portere, Wilh.
Pipenpoy.

Scabini.

sua, quo facto H. Huneken contulit illud domist. Johanni dōo Hinkaert pbro hereditar. et pptuo tenendum sub censu qui inde exire solet hiis adimpletis dōa Bessela contulit domum suam in dōo domist. Johanni dōo Henkart pbro pro allodio.

40

298*fer. 5^a ante Pentec.*

Heilwigis dōa de Everne beghina renunciando c^t Elizabeth filie Heinrici dōi Sute et Elizab. filie Walteri fratris dōi Heinrici ¼ part. domus s. ab oppos. quondam Arnoldi crayenbleich apud S. Gudilam.

Heinricus Portere,
Gerelmus dōus Heincard.

15

1304*die merc. post Epyph. dni.*

Wilh. Hoseken et Amelricus Meier Scabini quod Heinr. de Quercu et Mathias provisores pauperum domesticorum bōē Gudile quitum clamaverunt Heilewigem de Merbeke ex parte dōorum pauperum de omnibus promissionibus, conditionibus, contractibus, etc. habitis inter dñm Heilewigem et dōos provisores.

13

1305

*Sⁱ Urbani.**Scabini.*

Heilwigis d^a de Merbeke cmf^t domicelle Heilwigi d^{ce} Blomardinnen et Mahtildi de Bigarden ½ domist. ab opposito Gerelmi Heincart et domum sitam in dicto domist. ½ domist. siti in cono ab oppos. fratrum d^{corum} Crayenblike et ½ domist. contigue versus hospitale S^{to} Gudile ab opp. d^{corum} fratrum pro allodio.

Wilhelmus Hoseken,
Amelricus Meier.

4

Joannes Gerelmi était major canonicus en Ste Gudule : il avait vécu d'une manière très mondaine. Un jour il entend une voix qui lui dit d'aller entendre un prédicateur. Ce qu'il fait. Puis, touché, il renonce au siècle, et par son exemple convertit Franco de Frigido Monte, minor canonicus; ils allèrent demeurer dans la même maison. C'est auprès de Gerelmi que demeurait un jeune homme de grande dévotion Jean Ruusbroec, son parent. Ce Gerelmi fit de R. le vicaire de l'Église.

Wauters, Capita selecta historiam ecclesiasticam illustrantia. Lovanii 1868 (?). T. I-III (?).

1305

St Urbani.

Heilwigis d^{ca} Blomardinne et Machtildis de Bigarden cmf^t Helewigi de Merbeke ½ domist. siti ab oppos. Gerelmi Henecart et domum sitam in d^{co} domist. c. app. ½ domist. siti in cono et ½ domist. contiguus versus hospitale S. Gud. ab oppos. fratrum d^m Craienblike

Wilh. Hoseken Amelricus
Meier.

Scabini.

tenendam qd in Heilwigis de Merbeke vixerit annuatim
pro denario census ad natale dñi persolvendi.

8

1308*Jacob. et Christof.*

Maria de Everne et Heinricus maritus suus et tutor cmf^t Gerelmus Heinkart Joh. de
dño Johanni de Wiele presb. custodi bñe Gudile 1/8 part. Senna.
domus ab opposito porte Arnoldi quondam dñi
Crayenblic.

7

1308*in die bb. Jac. et Christ.*

Elisabeth filia Walteri dñi Zuete cf^t dño Johanni de Gerelmus Heincard Joh.
Waele pbro custodi eccl. bte Gudile 8^{am} partem domus de Senna.
cujusd. ab oppos. porte Arnoldi quondam dñi
Crayenblic.

19**1310***Dom. post circ.cis. dni.*

Michael illeg^s filius vulgal^r dñus Bastart quondam Renerus Clutinc
Michaelis dñi Leu cmf^t domicelle Heilwigi filie quondam Radulphus Pipenpoy.
Wilh. dñi Bloemart domum s. ab oppos. mansionis
liberorum quondam Walteri dñi Leu prout ei ibidem est
assignata pro allodio.

1312

*Vig. bb. petri et pauli**Scabini.*

Wilh. d̄cus Crayenbliec, Walterus et Arnoldus fratres filii q^{dm} Walteri d̄ci Leu contulerunt domic. Heilwigi d̄ce Blomards domist. s. ab oppos. porte quōdam Arnoldi d̄ci Crayenbliec, etc.

Anselricus Was Johannes de Senna.

12

1312

bb. Remig. et Bavonis

Magheldis de Bighardis cmf^t Heilwigi filie q^{dm} Wilh. d̄ci Bloemaert ½ domist. et ½ domus supstantis sitas ab oppos. Gerelmi d̄ci Heincard.

Rudolphus Mol Arnoldus de Bongharden.

11

1312

f^a 6^a p.f.b. Martini hiemalis

Daniel allutarius^x (d̄cus Hoelvoet), de vico d̄co Berchstrate resignavit in manus Marie d̄ce Esselens uxor (*sic*) Amelrici d̄ci Veederman et in manus ipsius Amelrici tanquam ejus tutor ad opus Franconis d̄ci Bloemaert domistadium cum domo supst sitis in p̄co vico inter ipsum Franconem et Henricum aurifabrum...deinde contulerunt pd̄ci conjuges tanquam domini fundi p̄co Franconi p̄ca bona heredit^e tenenda ac pptuo possidendi sub censu 13 librarum et 14 solid. semper in festo nativ. Dñi monete ex tune commu-

Godefridus Portere
Florentius de Stalle

Scabini.

niter in bursa curreñ psolvendorum quem censum
repromisit dare p̄cus Franco p̄cis eonjugibus
hereditar....

^x corroyeur, mégissier.

146

1315

Oct. Epiph.

3

Heilwigis relicta Henrici de Rodenbeke cmf^t Heilwigi Joh. ex Via Lapidea
filie quondam Wilhelmi d^{ti} Bloemaert domist...situm ab Heinricus Leu.
opposito Gerelmi d^{ti} Heincart.

1315

Sabb. post Annunt. B.M.V.

Margareta filia Joh. de Pede cf^t domic. Helewigi d̄ce Gerelmus Heincard
Blomards domist. sit. apud sr̄m Gud. ab oppos. Gerelmi Rudulph. Pipenpoy.
d̄ci Heinkard in cono ibidem supra quod domist. due
domus sunt site pro allodio.

14

1315

*f. 4^a p. fest. bb. Jac. et
Christ.*

Dñus Joh. d̄cus van den Wile pbr. plebanus in ecclā Rudulphus Mol Henr. de
bti Nicholai cmf^t domicelle Heilwigi d̄ce Blomardinne Frigido monte.
duas octavas partes domus s. ap. S. Gud. in vico d̄co
Gasthus strate ibidem ab oppos. porte quondam Arnoldi
d̄ci Craienblic.

10

1315*Scabini.*

Heilwigis dca Blomardinne promisit dare Machteldi de Wambeke 60 libr. gross. turon. Franco Clutinc Walterus Pypenpoy.

89

1315

f° 5^a p. domin. qua cantari solet Cantate.

Aleydis de Heelbeke beghina cf^t Theodorico dco Blauwere ½ domus s. in vico hospitalis b. Gudile in domist. Joh. dci Pape.

Godefridus Portre, Franco Clutinc.

16

1316

Sabb. ante nativ. dni.

Decanus et capit. b. Gud. Brux...recepisse et habuisse ab Heilwide dca Bloemarts quamdam pecunie summam monete per quam...emimus et acquisivimus erga libros (*sic*) Beatricis de Frigido monte 10 lib. annui census monete annuiter in bursa currentis ad domum et domist. quibus manet dns Heinricus de Morsele pbr. capiendas...in recompensatione pdce pecunie promittimus dare et solvere tenemur pdce Heilwidi 15 libr. 50 solidos...singulis annis persolvendos...et proinde obligavimus pce Heilwigi...bona superius antedicta...

80² p. 31

1316

*f^a 4ª post f.b. dionys.**Scabini.*

Theodoricus filius Arnoldi dōi Blauwe of^t domic.
 Helewigi dōe Blomardinne tres partes domus s. in vico
 Hospitalis bce Gud. ap. sōam Gud. in domistadio ipsius
 domic. Helewigis ab oppos. fr^m dñm Crayenblike pro
 allodio.

Franco Clutinc Florentius
 de Stalle.

18

1316

Heilwigis dōa Blomards promisit dare Machtildi de
 Wambeke...1000 libras gr. turon....et obligavit domist.
 super quod ipsa domicella Heilwigis moratur et
 domistadiis ibi contigue sitis cum omnibus domiciliis
 superstantibus et omnia bona sua...

Franco Clutinc Florentius
 de Stalle.

90

1330

Domicella Heilwigis filia qōdam Wīlli. dōi Blomard
 promisit dare dōo Cornelio pbri. centum libras
 grossorum turonensium antiquorum denariorum monete
 regis Francie...proinde obligavit ei..mansionem suam
 cum fundo et pertinentiis sitam prope Walterum dōum
 Leeu ab oppos. ejusdem in qua quidem mansione
 moratur dōa dom. ei 9 jornalialia cum ½ *etc.* (*v. pièce*
 86⁽¹⁾)..

(1) d.i. het 2° stuk s.a. 1335. J.V.

Scabini.

et hoc de consensu p̄ci Walteri Leu ratione cujusdam partis pd̄ci fundi in quo sita est p̄ca mansio *etc.* Testis Willūs de Mont et Heinricus de Yscha Scab. Brux. anno 1330, f^a 5^a post acupt. (?) B.M.V.

87

1333*23 octob.*

Johannes Coekaert pbr camerac. dioc. recognoscit se debere Joh. d̄co Speculo opidano Bruxell. layco...obligat bona sua...et special. domum sitam ab oppos. mansionis domic. Heilewigis Bloemarts...presentibus Cornelio de Nieneve, Theodor. de Stroembeke, Michaele de Halle pbris. ppetuis capellanis in eccl. b^{te} Gudile.

Ce Joh. étant mort la même année J. a Speculo fut autorisé à vendre ces biens hypothéqués à Amelricus Vederman (f. 4ª post. oct. Eyp. dñi).

Ce Coekart ou Koukart parait dans un acte (n° 36) de 1296.

33-34

1335*6 Julii.*

In mei (*sic*. J.V.) notarii publici ac testium presentia personaliter constituta discreta domicella do^{la} (*sic*) Heilwigis d̄ca Bloemards recognovit se tenere...ex debito legitimo Cornelio dicto de Nieneve ppetuo capellano S. Gud. centum lib ṛ grosso ṛ

turon. antiquo r̄ de vera moneta Regis Francie...Acta in domo vel mansione ipsius domicelle Heilwigis...presentibus dño Johanne dco ser heincards et dño Helya dco de Buscoducis, ppetuus capellanus S. Gud. et Amelricus dcos Vederman (*sic.* J.V.). Ego Joh. dcos Wittebroet quondam Mathei de Voerde Camerac. dioc. publicus S.R.I. notarius.

46

1335

Ludov. Esslen, Willūs Pypenpoy, Joh. Weert et Rudulphus Mol, scab. Brux., quod cum per debita in quibus obligata fuit quondam domicella Heilwigis filia qdam Willī dci Bloemard dno Cornilio pbro..., bona ipsius quondam dom. Heliwigis fuerint et sint iudicata Amelrico dco Vederman tutori dictamen literarum ad vendendum et exinde suum profectum et voluntatem faciendū, per monitionem Everardi Nicholay ammani Bruxellensis et nostram sententiam dictam monitionern subsequutam videlicet mansio p̄ce quōdam domicelle Heilwigis cum fundo suisque pertinentiis sitis prope Walterum d̄cum Leu, ab opposito ejusdem in quā quidem mansione

Scabini.

morari consuevit dicta quondam domicella. Item 9
jornalia cum dimidio jornali terre site extra portam B.
Gud. juxta locum dtum Inghebrechts gat...Amelricus
recognescens se legitime vendidisse sp̄ca bona
Cornelio de Nieneve pbro.

86

1336

Cornelius deNieneve pbr.promisit dare Amelrico d̄co Ludovicus Esselen.
Vederman 60 libras gross. turon....et Walramus de Monte.
obligavit...mansionem cum fundo et attinentiis suis sitis
in vico d̄co Gasthuusstrate in qua mansit quondam
Heilwigis d̄ca Blomards ab oppos. mansioni Walteri
Lewis.

88

1341*5° maii.*

Amelricus Vederman cf^t d̄no Cornelio de Nieneve pbr̄o Wilh. Hertoghe Everardus
domist. s. in oppos. quondam domicelle Heilwigis d̄ce de Huldenberghe.
Blomardinne ubi quondam d̄nus Johannes d̄cus Cokart
commorari consuevit.

38

1343*19 Julii.*

Machtildis de Bigardo quondam ancilla domicelle
Heilwidi d̄ce Bloemards recognovit se tencri in veris

Scabini.

debitis discreto viro dño Cornelio de Nieneve pptuo
capellano in ecc. b. Gud.....in 20 libr. gross.
turon....obligando omnia bona....acta in camera domus
dñe Machtildis quam inhabitat...presentibus Nicholaô
de Lyra, pptuo capellano in eccl. S. Gud. et Joh. dño
Cluting oppidano Bruxell.

Et ego Joh. dñus Multor de Brux...notarius *etc.*

[*Dans un acte suivant il est dit : acta sunt Bruxelles in
domo sive hospitio dñi domini Cornelii (de Nieneve) in
quo inhabitat (1341).*]

75² (p. 29).

1350*in Sente Jacobs avonde.*

Heinrech Esselen, Matheus van Leefeldale en Jan
Soeten husarme meester der prochien van Sente
Goedelen hebben ontfaen...van Lysbetten wilen dochter
was Heinrichs Scats terdendeel van seven en alf
bunderen lants ghelegghen te Wolverthem ghelyc
scepenen I ïren⁽¹⁾ van Brussele spreken diere op
gemaect syn in maniere dat wi vorsz. huysarme
meesters gheven selen vanden husarmen wegghen
vorseit den Ar-

(1) Sic. Lees *brieven* : cf. het stuk van 1356.

Scabini.

menlieden die woenen selen in de woeninghe die wilen was Joncfrouwen Heilwighen Blomarts ende ghelyc dat sienre inne te woenende plach...twee mudde gods pacht rox eerfelec...uten ghesceden dat Odilie van Comptete der vorsz. Joncfrouwen Lysbetten marte wilen was, hebben eñ heffen sal vanden vorseiden armen van dese twee mudden rox een mudde rox te haren live tsiaers ten termine vorseit ende niet langhere. Ende dan saelt wederkeren op die arme joncfrouwen die inde vorseide woninghe joncfrouwen Heilwighen woenen selen...

85² p. 32 v°

1351

Franco de Crommencamme et Franco de Frigido Monte d̄cus Rolibuc scab. Brux....quod Gerelmus de latthem quitum clamavit d̄num Franconem de Frigido Monte ppositum Viridis Vallis et D̄num Cornelium de Nieneve pbros de omnibus bonis debitis, etc. habitis ex parte quondam Heinrici d̄ci Coninc.

82

1356

25 october.

Willem van Zelleke ende Wouter Strael, proviserers der huusarmen

Scabini.

vander p̄chien van S. Goedelen...dat wy hebben
ontfaen van Joncfrouwen Kathelinen van
Osseghem...item noch seven pont xii \$ pāy sevene
capunen ende vyf ganse ende hondert eieren te
paschen die sy ons bewust (*sic*) heeft op twee hofstade
aldaer ghelegghen ghelyc scepēñ brive spreken dire op
ghemaect syn vanden welken wi provisorres vornoemt
gheloven als vander huusarmeer(?) wegghen na der
doet der vors. Joncfrouwen den armen die woenen in
Joncfrouwen Heile Blomarts huus wilen was ende ten
orbore vanden huus alle jare eerfelike ende ewelike
een mudde roxs pacht coren te kersavonde gheldende,
item vyf ganse te sente Bamesse, ende hondert eieren
te paschen...

*87² p. 33***1358***6^a aprilis.*

Gosuinus d̄cus Bloemart cf^t Joanni d̄co Vederman
provisori domus S̄ce Trinitatis nomine et ad opus
ejusdem domus unum bonarium terre...situm in p̄tochia
de Leniaco Sci Martini...pro allodio.

Walterus de Cockelberghe
Amelricus d̄cus Taye.

1358*26 october.*

Wy suster Magriete van den Zaffle meesterse van
Sente Goede-

Scabini.

len gasthuuse ende ghemeinleec convent maken cont
 en kinleec jeghenwelken dat wi hebben ontfæen
 tgasthuus behoef vors. van Joncfrouwen Lysbetten
 Rolibux der beghinen achte pont payments jarlicx
 erfelike die sy ons bewyst heeft op huus ende hofstad
 gheleghen op Zennen biden nuwen vleeschuse van
 den welken wy meesterse ende convent vors. gheloven
 van tgasthuus^x weggen jarlicx erfelike den matenlieden
 die woenen int gasthuus dat Joncf. Heile Bloemards
 macke vor Wouters Leeus gheleghen viftien scellinghe.

91² p. 34 v°

1363

12 juli.

Catherina d̄ca Coevoets relicta quondam Joh̄is de
 Ophem d̄ci Uten Cogghe obtulit in manus d̄ni Will̄i d̄ci
 Van den Bloemarde pbri astantis ex parte capituli eccl̄ie
 bte Gudile domini fundi ad opus d̄ni Egidii d̄ci Bruninc
 pbri recipientis et acceptantis nomine et ad opus domus
 s̄ce Trinitatis in Bruxella illos 40 solidos....

122

x En note corrigé: *gheesthuus* et plus bas de nouveau *gheesthuus*.

**Varianten van C op de Gedichten
(ed. Heremans en Ledeganck)**

I.

Blz. 3 <i>titel</i> :	p ^m cap ^m Ritmata haywigis
v. 2 :	die nachte
5 :	Schiere sal...
7 :	brinct
12 :	Om
Blz. 4 v. 14 :	dore die
16 :	an
26 :	tghelucke wel
32 :	teghen
37 :	ie <i>tussengevoegd</i>
39 :	hare vri
Blz. 5 v. 41 :	jonghe
55 :	rechte
62 :	hare
66 :	die ^s clene (<i>s tussengevoegd</i>)
Blz. 6 v. 73 :	Hij Salomon
74 :	en ondersoeken
77 :	Hogher
82 :	Die ter
86 :	god wel vele boven
Blz. 7 v. 97 :	moet
100 :	benedie

II.

Blz. 8 v. 4 :	Bempt
11 :	aen
14 :	boven <i>ontbreekt</i>
Blz. 9 v. 20 :	doghet
21 :	draeght
23 :	alleen

28 :	Soe
30 :	swaer
33 :	smaect hi be ^t tere (<i>t met ander inkt tussengevoegd</i>)
36 :	ghebrukene
37 :	om ghebruken
Blz. 10 v. 47 :	In toe <i>in groten</i> wenene
49 :	hertracht
53 :	onverwonnen
54 :	minnen
57 :	ic blide plach bi
61 :	ic <i>tussengevoegd</i>
65 :	in toe
67 :	wondre
Blz. 11 v. 75 :	claghe
80 :	vri

XCVIII

Blz. 11 v. 84 :	alle
85 :	hare
87 :	hare
92 :	uten dorne
94 :	toeverlaet
97 :	heeft
Blz. 12 v. 100 :	<i>Refrein: die...ommevaen</i>
101 :	Hi moet scouwen alle die

III.

Blz. 13 v. 4 :	Die te
8 :	<i>waer</i>
9 :	nie met mi en
12 :	mijn bi
15 :	metenen(<i>boven met staat bi in ander inlit</i>)
17 :	Des...uut
18 :	vri
Blz. 14 v. 20 :	mocht
21 :	Wat
25 :	dan ware
26 :	dore
27 :	in toe
28 :	gode
33 :	mijn
34 :	Alse
35 :	dede hi hiete
38 :	Gheeft die
39 :	gheeft
43 :	gheeft
Blz. 15 v. 46 :	d ^e us(e <i>in anderinkt tussengevoegd</i>)
49 :	<i>haer</i>
50 :	vore
51 :	yoyen

55 :	wordet dweder
59 :	proeft
64 :	hyet
67 :	iet hadde te bat
69 :	Alle mijn
Blz. 15 v. 70 :	gheven staet
Blz. 16 v. 73 :	ꝛ <i>ontbreekt</i>

IV.

Blz. 17 v. 3 :	vo ^e ghen (<i>e met ander inkt tussengevoegd</i>)
6 :	Dat es
13 :	ghevet
14 :	trouwe
17 :	die ^t (<i>t in ander inkt</i>)
18 :	scilentie
Blz. 18 v. 19 :	stille ende
20 :	troeste
21 :	teghe <i>n</i>
24 :	Verstaet ende merct
28 <i>en</i> 29 :	Ocht
80 :	min
31 :	esser
32 :	hulpet
34 :	Als
41 :	U
42 :	uus liefs
Blz. 19 v. 44 :	U
47 :	dore
51 :	Hoe wel dat hem dat

V.

Blz. 20 v. 1 :	ende die
----------------	----------

3 :	dore
10 :	weghen
12 :	te ontfane
Blz. 21 v. 16 :	Als
21 :	onghenoemder
24 :	Hare
37 :	vertoghet
38 :	selc

VI.

Blz. 23 v. 1 :	marte
2 :	dinghen
9 :	hare

XCIX

Blz. 23 v. 15 :	ernst
16 :	diene <i>n</i> dore
Blz. 24 v. 22 :	Hare selve...nieman
37 :	ioghet
41 :	doghet
Blz. 25 v. 48 :	voghet
49 :	vindic
50 :	uut
52 :	Dat ic soecte
54 :	dolic
64 :	ghenoechte
Blz. 26 v. 76 :	hare
79 :	als
83 :	hare
84 :	Om sueticheit uwer natueren
85 :	bande

VII.

Blz. 27 <i>titel</i> :	vij cap ^m
v. 3 :	brenghen
5 :	om
6 :	levenē (<i>ē geexpunctueerd</i>)
13 :	waer
18 :	So haddi luttel
Blz. 28 v. 22 :	maect
24 :	minne nuwe in
29 :	O wij
30 :	vore...versaghet
31 :	leeft
32 :	in cleyen
35 :	in nuwe
36 :	minner minnen
42 :	oerwoede

Blz. 29 v. 48 :	nuwe al (<i>al is tussengevoegd</i>)
56 :	hare
57 :	alse nuwe hen
58 :	als
60 :	nuwen moede
Blz 30 v. 66 :	Noch dan
74 :	nuwen
85 :	scouwen
88 :	<i>dit vers ontbreekt in C</i>

VIII.

Blz. 31 <i>titel</i> :	IX (cf. infra XX)
v. 3 :	hare
4 :	onsteet
15 :	Ocht si hen
19 :	sijn ^t (<i>t is bijgevoegd</i>)
Blz. 32 v. 23 :	ende
24 :	Die gheeft
27 :	blijft
29 :	heeft
30 :	hare
32 :	scieren
39 :	Dats...scieren
40 :	ghiften
Blz. 33 v. 52 :	ende hoghe daet
64 :	Soudsi
72 :	ware...lieve so dore
Blz. 34 v. 73 :	dore

79-80:

Die hoghe matherie daer af werdt mirne
Van yersten gheboren

89-90:

Daer en es redenne te waer

Noch werc te swaer

Ende al nuwe ghereet

(*stellig maken deze drie verzen er maar twee uit, hetzij men scheidt na waer of na swaer*)

91:

Die vroech hare claer
Hebben openbaer

C

IX.

Blz. 35 <i>titel</i> :	X.
v. 1 :	ghesonghen
5 :	ghenesen
7 :	si hebbenne
	<i>tussen v. 8 en v. 9 heeft C als 9^e v. van de 1^e strophe:</i>
	Dat machmen dan an hen wel horen
10 :	Hare...hare...vergaen
15 :	ontfaen
16 :	heeft
Blz. 36 v. 21 :	<i>ontsien</i>
24 :	ghere
34 :	vore minne nie pine en o.
41 :	oesten
42 :	westen al ware in mijnre
44 :	mijn
N.B. <i>Het stuk telt dus 5 × 9 = 45 verzen.</i>	

X.

Blz. 37 <i>titel</i> :	XJ cap ^m
v. 1 :	En es
2 :	dats
6 :	Beide
12 :	minne
Blz. 38 v. 21 :	heeft
29 :	claghic
37 :	vore
41 :	aen
43 :	beent
Blz. 39 v. 47 :	die ic
52 :	heeft
53 :	hare

55 :	Dat (Ende <i>ontbreekt in C</i>)
56 :	<i>verstolen</i>
58 :	Omme
Blz. 39 v. 60 :	<i>vemoyet</i>
66 :	So waren
67 :	<i>omme dat</i>
71 :	neder
Blz. 40 v. 80 :	<i>wonden</i>
83 :	hi
100 :	vore

XI.

Blz. 41 <i>titel</i> :	XIJ
v. 5 :	bloeit
6 :	bloemen
7 :	dwort dore
9 :	<i>vrienscap</i> al dorek.
11 :	soete
17 :	<i>meneghervremden vaer (lees in plaats van uren den ed. Heremans, vrenden. Cf. nog blz. 63, v. 82)</i>
Blz. 42 v. 24 :	<i>Daer minne die lieve</i>
29 :	<i>maent der</i>
30 :	sinne
32 :	heeft. - <i>In C komt v. 33 vóór v. 32; tussen v. 34 en v. 35 komt het v.;</i>

Eer hi met minnen al dorevaert; en v. 38 en v. 39 *maken er maar één uit.*

43 :	Als
Blz. 43 v. 50 :	Om
54 :	dore
56 :	<i>In...daer minnen</i>
57 :	<i>Ende met vriende minnen hare v.</i>
58 :	wondre vore haren
59 :	Dat blijft
64 :	hare moghen minne

68 :

dan *in C tussengevoegd*

XII.

Blz. 44 <i>titel</i> :	XIIJ
v. 6 :	dore
7 :	levic
8 :	droevere
11 :	levede ic
12 :	doene
14 :	mi minne hare
15 :	hare
Blz. 45 v. 17 :	waer
18 :	trouwen
32 :	D ⁱ _{at}
40 :	Ocht
Blz. 46 v. 43 :	dicwille
45 :	der minnen danc
50 :	Du mij (<i>het getal 50 staat in Heremans een regel te hoog</i>)
61 :	ter
62 :	Vore...gheen
64 :	dore...hare
65 :	Scoet (<i>cf. Heremans, blz. 56, v. 37</i>).

XIII.

Blz. 47 <i>titel</i> :	XIIIJ
v. 2 :	voghel
4 :	hare bliscap
5 :	So heeft die
7 :	edel
13 :	tiden als
17 :	ocht...ocht
18 :	dreeft vore
Blz. 48 v. 26 :	hare
33 :	licht....sware

35 :	o. hier s.
36 :	Vore
37 :	dier es luttel die om
42 :	hare
Blz. 49 v. 44 :	blijft verloren
45 :	heeft
Blz. 49 v. 51 :	salveerne feesteren
52 :	Hare...cortere
57 :	inne baseren
58 :	segghe hen
63 :	hare
Blz. 50 v. 69 :	nied
73 :	dorewaden
78 :	Blijft hare

XIV.

Blz. 51 <i>titel</i> :	XV
Blz. 52 v. 17 :	hare
19 :	sware
20 :	vare
29 :	Als..hare
30 :	beroeven
37 :	Dit
38 :	wel <i>ontbreekt in C</i>
39 :	sware
40 :	hare....went
41 :	hare an
42 :	vare
Blz. 53 v. 45 :	dunct hare
48 :	Hare
50 :	al
51 :	begherte
59 :	Vore
67 :	hare
Blz. 54 v. 84 :	hen te hare

CII

Blz. 57 v. 52 :	hadde
55 :	ontbite
60 :	heeft
64 :	al wel
66 :	arch ocht si
70 :	<i>minnen orsaten</i>
Blz. 58 v. 73 :	Verliesic oaht
74 :	Hare scout noch
77 :	mine <i>sinne</i>
80 :	ghewen
87 :	Als ie
90 :	Dore hare
96 :	<i>verstolen</i>
Blz. 59 v.100 :	<i>diere</i>
103 :	blijft

XVI.

Blz. 60 <i>titel</i> :	XVIJ
v. 4 :	die asel
9 :	vint in <i>der</i>
14 :	achten heeft
15 :	die de wijdde
17 :	anden
Blz. 61 v. 26 :	al hevet op al g.
29 :	<i>onthopenden</i>
32 :	leeft
33 :	Ontfarmt
35 :	Och
38 :	<i>swerke (s bijgevoegd)</i>
42 :	storvic... <i>wanconde</i>
Blz. 62 v. 52 :	Doen deedsa mi haesselen
53 :	bloyen vroech
56 :	alle met al <i>versciet</i>

57 :	achtic
62 :	dolen
63 :	deemsterheid ende in
64 :	in minne gave minne
65 :	Hare ghewareghe
66 :	custe alendeghe
67 :	liet
Blz. 63 v. 69 :	Ende so en ware gheen hoghe in een waen
70 :	waer...dat het
74 :	Heeft
75 :	heeft
76 :	Ommē
77 :	Eert
78 :	Smaect...bitteren
79 :	hare
82 :	ghene vremde (<i>ook zo in A en B, en niet uren de</i>)

XVII.

Blz. 64 <i>titel</i> :	XVIIJ
v. 6 :	om
11 :	hare
Blz. 65 v. 22 :	tide
23 :	vint
27 :	verstolen

XVIII.

Blz. 66 <i>titel</i> :	XIX
v. 6 :	vore
10 :	heeft
Blz. 67 v. 28 :	redenne dore licht alle der
30 :	hoechter
31 :	segghenne

42 :	ghebrukenne
Blz. 68 v. 50 :	wondre
51 :	wondre...mach
55 :	<i>Daer es int verwinnen kinnen</i>
59 :	docht
60 :	heeft
66 :	Begavic alle vremde rouwen
70 :	<i>ommevaen</i>
Blz. 69 v. 73 :	crach
77 :	<i>groten</i>
81 :	si al met hare

CIII

Blz. 69 v. 82 :	rederne die sterke spoet
91 :	<i>sonder moet</i> (spoet <i>met ander inkt boven</i> moet)
93 :	heeft

XIX.

Blz. 70 <i>titel</i> :	XX
v. 2 :	moet
9 :	gherne altoes
Blz. 71 v. 17 :	leeft
26 :	es minne
28 :	ghenoeghen
30 :	Alsi can
33 :	<i>omme minne</i> es haeste
35 :	<i>omme va</i>
37 :	ay edele...mogdi
41 :	materie bliscap
Blz. 72 v. 43 :	ocht
45 :	wes
46 :	Ocht
49 :	orcont
50 :	<i>mindre</i>
51 :	hoechsten <i>werke</i>
52 :	edelste
53 :	al sterke
57 :	hare clare
58 :	Als
61 :	<i>dus effenne haer</i> lieve
62 :	<i>Ende minne der</i>
65 :	ghene
Blz. 73 v. 76 :	ghesmake mijns

XX.

Blz. 74 <i>titel</i> :	VIIJ (<i>Dit stuk staat dus in C tussen VII en VIII van A en B</i>)
v. 3 :	dienste
4 :	soudi
Blz. 74 v. 12 :	ints vaders
15 :	<i>ontfermherticheit</i>
16 :	die <i>minnare</i>
Blz. 75 v. 19 :	alle werc sonder
21 :	sin
23 :	hine faelgeert...sinnen
25 :	der
30 :	als
33 :	gereken
34 :	<i>Dunct hem dat hem</i>
37 :	<i>Vercrijtmen</i>
39 :	<i>hem</i> bedroeft
40 :	hare
41 :	wilt hi
Blz. 76 v. 43 :	<i>minne</i> wilt
45 :	heet
46 :	hare

XXI.

Blz. 77 v. 9 :	Ocht ic scietera
11 :	om
14 :	also het
Blz. 78 v. 19 :	Oec moet hi (<i>Dit vers is het eerste van de 3^e strophe</i>)
20 :	hogheste hoghe
23 :	Dat es die
24 :	<i>ende</i> niet
25 :	hoghede
29 :	haer sueticheit
31 :	oetmoede

36 : noyt
41 : moete
Blz. 79 v. 42 : met worden
47 : volghen
49 : ierst...caen

De verzen 46-49 zijn zóó te schikken:

Ic gheve...nu ende altoes

Die wille volghe...wee gh sciet

Ic waende...ierst coes

Ic leide...ghevolgen niet

v. 54 : meynen

63 : blijft

CIV

Blz. 79 v. 65 :	hebbic
67 :	dienne
Blz. 80 v. 69 :	holpe
75 :	rade <i>hen</i> dat sijs niet
83 :	gheeft
86 :	temen

XXII.

Blz 81 v. 3 :	die cracht
4 :	kinnets
7 :	willic
8 :	dore die
14 :	hogher <i>minnen kinne</i> (<i>boven minnen staat trouwe</i>)
Blz. 82 v. 16 :	brinct
17 :	En heeft forme sake
22 :	<i>minnen</i> claghic
23 :	altoes <i>haer</i>
24 :	ghebiedet...stillekine
26 :	Hets een w.
29 :	Soe wrede wo ^u estine wert nie ghescapen (<i>de u boven de o en de slot-e van woestine in ander inkt</i>)
32 :	haerre
33 :	als
34 :	blijft
36 :	Spardic
Blz. 83 v. 39 :	<i>verwonn</i> ic meer so groten
41 :	gheeft
42 :	ic in
45 :	te wriven
46 :	van <i>minnen</i> (<i>te en van in ander inkt tussengevoegd</i>)
Blz. 83 v. 47 :	lc sal...trect

52 :	ye leidde so
53 :	<i>met selken wreden</i>
54 :	hebbere
55 :	In weet ocht
57 :	clene
58 :	heeft...scene
60 :	ander
61 :	heeft
62 :	hare
Blz. 84 v. 65 :	nu mi selven mijn
67 :	ghewout
70 :	hulpet ic
72 :	es <i>ende</i> dat <i>menschen</i>
73 :	die liede

XXIII.

Blz. 85 v. 1 :	gheeft
<i>tussen 6 en 7 :</i>	Ende blent sijn van binnen
9, 19, 29, 49, 69 <i>en</i> 79 :	moet
13 :	ghehereghe leer
Blz. 86 v. 15 :	verwinnen
21 :	noet groet
40 :	dore
Blz. 87 v. 45 :	alle
51 :	Ic hadden
64 :	iet anders bevale
65 :	nemic vore
67 :	hevet
Blz. 88 v. 82 :	die <i>minne</i> <i>versumen</i>
83 :	gheeft
84 :	ware claer
85 :	<i>constumen</i>
88 :	gaden

Tussen de 9^e en de 10^e strophe van A en B heeft C de volgende strophe:

Ic hebbe langhe ghetoe^{nt} rouwe Hets recht dat mi minne trouwe Mi berout dicke
dat ic moet leven Ic hebbe *in minnen* trouwe bescout

Dat ic niet en bescouwe ghetrou
 Vore minne dats mi groet sneven
 Doch willic mi gheheel hare gheven
 Ende met toeverlate an hare al cleven
 Sine sal mi niet ontspaden
 Nu moete ons god beraden.

Blz. 88 v. 93 : wrachte sterc
 96 : oerewoede
 Blz. 89 v. 99 : moete
 100 : te gherne.

XXIV.

Blz. 90 v. 8 : laghen neder
 9 : Also moet hem
 Blz. 91 v. 21 : gheraden
 23 : waghén
 26 : staghen
 30 : maecht
 31 : Dat es die
 33 : ghevaen
 39 : openbaer
 40 : der minnen sal
 42 : heeft
Vers 44 uit Heremans is zó te stellen:
 44 : Si doet mi
 45 : Sijns (C mijns) selfsonvri
 46 : Altoes ane (C an) minen danc
en het stuk telt 9 × 10 verzen.
 Blz. 92 v. 46 : selves
 61 : openbare
 62 : Ocht
 Blz. 93 v. 84 : Om dat

XXV.

Blz. 94 v. 4 :	<i>om</i>
6 :	Om te suetenne
8 :	ceste claghen
13 :	ocht
15 :	Hem en mach anders werden niet
Blz. 94 v. 16 :	<i>Dan</i> in
Blz. 95 v. 21 :	vander
29 :	gherechte...prosent
34 :	dien
37 :	Al sine met wondre
40 :	Met nuwen
42 :	si hevet
Blz. 96 v. 46 :	al mine
47 :	wetse redenne die hare (t <i>veranderd uit</i> c)
49 :	redenne ghenoechte ontseghet
52 :	hare clare
54 :	hare
57 :	hare
58 :	<i>verlaetse</i>
61 :	met lieve so lief
63 :	<i>Ende</i> lief
68 :	<i>minne</i>
69 :	te slach
70 :	<i>Daer men</i> lief lief dan lief
Blz. 97 v. 73 :	Wat visikere salse dan
76 :	hare
78 :	soudi noch
87 :	Diene...ane
88 :	Sich hier besitte dat

Waarschijnlijk ontbreken tussen 88 en 89 twee verzen met de rijmen b en c.

90 :	Om te versoenenne die veede
91 :	<i>Kinnen</i>

XXVI.

Blz. 98 v. 4 :

mi te verre

5 :

ane u steet

7 is te splitsen:

Dat es wel recht

CVI

Miere herten licht, *dus in alles 7 × 12 verzen*

Blz. 98 v. 12 :	mi iet lief
Blz. 99 v. 17 :	ware vore u
26 :	om
27 :	Als
28 :	wondre
29 :	affeleerde
31 :	ghchte
36 :	al
43 :	haer
Blz. 100 v.48 :	Maer
50 :	ane
53 :	si <i>hen</i> also op
57 :	An anxt
61 :	Ja ende dan (<i>ende met ander inkt tussengevoegd</i>)
69 :	hare
Blz. 101 v. 73 :	si <i>hen</i>
75 :	Ocht men hiere <i>in minnen</i> genoeg doet (<i>i van hiere geëxpunctueerd en a er boven</i>).
78 :	Ende doetse
79 :	alle
85 :	minnen
89 :	recht

XXVII.

Blz. 102 v. 3 :	voghele
8 :	soude sijn
9 :	gheclaecht
Blz. 103 v.26 :	Dien de minne
28 :	<i>moet geschrapd, dus 7 × 10 verzen</i>
30 :	oude
32 :	kennic

33 :	pleghet
39 :	gheeft
Blz. 104 v.47 :	Alsic
49 :	die coste
52 :	dorpre
54 :	ochte
Blz.104 v. 56 :	als
58 :	nu sal
Blz. 105 v.69 :	no doot
71 :	diepere
73 :	dat mine

XXVIII.

Blz. 106 v. 3 :	So selen
10 :	allen sinnen
Blz. 107 v.15 :	die staercste
23 :	nieman
26 :	wreet
34 :	hare
38 :	soe ^{te} es soer (<i>te met ander inkt tussengevoegd</i>)
39 :	gheboer
40 :	brenct
Blz. 108 v.43 :	maect
44 :	heyelt
46 :	weghe cont
51 :	scolen
53 :	dolen
57 :	Si maectene
63 :	Och
64 :	Si <i>bidden</i> hare
Blz. 109 v.67 :	pensen het mach wesen
71 :	De sin
74 :	vonnessen.

XXIX.

Blz. 110 v. 6 :	Werdet
13 :	bennic
16 :	volmaket es
Blz. 111 v.17 :	syn doen
18 :	ghenoecht vore
23 :	Wat
28 :	leven so wat dat si
32 :	En werdt
38 :	leeu
41 :	anebeghinne
Blz. 112 v.50 :	was an
62 :	parabilen

CVII

Blz. 112 v. 70 :	Dan mi werde dat god versiet
Blz. 113 v.72 :	het dede
75 :	wrachte sterkere
78 :	ionghelijnc
83 :	ede ¹ minne uut (1 <i>met ander inkt tussengevoegd</i>)
90 :	Dat
96 :	marien...prosent
Blz 114 v 97 :	ghesindet wert
100 :	vindet gheciert <i>in</i> brulecht
107 :	<i>sacramenten</i> waren bi
109 :	maechs
113 :	hare
117 :	So wert u herte
122 :	Al

De getallen 90, 100, 110 en 120 staan in Heremans een regel te laag.

XXX.

Blz. 115 v. 1 :	tide
9 :	Dies
12 :	moet doghen
14 :	ofte
16 :	hare
17 :	Verliesic ofte
18 :	haer
Blz 116 v.24 :	Om
29 :	ane hem
30 :	ierst bracht.
31 :	minnen
35 :	Alsic
36 :	So rau
39 :	al
43 :	int ierste die

Blz 117 v.46 :	als
54 :	den
57 :	Alsic
63 :	gherede
66 :	Doch leerde
Blz. 118 v.70 :	al gheheel
71 :	in
76 :	mijnre
77 :	gheel
78 :	heeft
80 :	ghebruken
85 :	allen die minnen
87 :	moeten bekinnen
90 :	Leecht

XXXI.

Blz. 119 v. 2 :	minen
3 :	harer...crachte
4 :	materie (<i>er boven met ander inkt nature</i>)
6 :	gheslachte
7 :	wil
8 :	So werpt
11 :	alle die
13 :	Alsic...ghenade
Blz. 120 v.19 :	Alsi mi
21 :	minnen biddic
23 :	toene
24 :	twivele
28 :	liet te ontbindene
32 :	merren beiden
36 :	verliese <i>ende</i> groet
37 :	radt
42 :	Die meinic
Blz. 121 v.45 :	om
53 :	Den vreden dien

58 :

ontsien cost noch scade

XXXII.

Blz. 122 v. 1 :

Tsaermeer

7 :

hare en eysic

10 :

Als

11 :

Des souden saen hen

16 :

God...te clenen

CVIII

Blz. 123 v.18 :	ontsien ghene
20 :	Om
21 :	Ende eest tsake
24 :	rechter
26 :	si ghevet ghereet
27 :	ierst smaken
29 :	haer
30 :	dore
34 :	om
35 :	Hi maecte hare herte
38 :	Wat men
Blz. 124 v.45 :	An...diere
48 :	Het staet altoes
51 :	dorewaet (<i>er boven met ander inkt</i> doervaert)
56 :	dore
57 :	emneghe
62 :	af bliven
64 :	Eer si
66 :	blijft
Blz. 125 v.70 :	avontuere
75 :	hare
77 :	om
80 :	wondre

XXXIII.

Blz. 126 v. 3 :	moeten
4 :	Het es
7 :	Dat hine
8 :	Vore mime
9 :	vor
11 :	hem zere
14 :	harere

15 :	sparen ghene
Blz. 127 v.19 :	Als ane
24 :	in nuwen sade
26 :	Dat es
27 :	Als
29 :	Dats...merne
30 :	op so eest een
33 :	macht (<i>er boven met ander inkt maect</i>)
Blz.127 v.36 :	gheeft
37 :	maecht (<i>er boven met ander inkt maect</i>)
Blz.128 v. 45 :	Soe doetse
51 :	voren
52 :	wonen
53 :	verlichtenne heb ^d t (<i>d in ander inkt</i>)
56 :	verslende

XXXIV.

Blz. 129 v.10 :	Sijn der der...hare
Blz. 130 v.20 :	dunken soustu
22 :	Dien minne gheeft
26 :	dore
31 :	gheeft
35 :	blijft
87 :	minne doregaen
39 :	een met hare
Blz. 131 v.58 :	Berout mi sere dat es
61 :	die minne
62 :	Ochtic so
66 :	dambacht datsi...heet
Blz. 132 v.73 :	Hiertoe manic alle die
76 :	hare...hare
77 :	hare

XXXV.

Blz. 133 v.13 :

Als

Blz. 134 v.21 :

wets

22 :

voert ane

23 :

niet na gheen gheval

24 :

Sider (*er boven met ander inkt sint*)

25 :

der minnen

27 :

mi met

29 :

hare

CVIX

Blz. 134 v.34 :	heeft mi al
36 :	een
38 :	ane
Blz. 135 v.43 :	om
45 :	heeft
46 :	In <i>can</i>
52 :	u scout
53 :	ghemint
57 :	als
60 :	miere
63 :	gheeft
65 :	heeft mi recht loes
66 :	wiene
68 :	om
Blz. 136 v.69 :	hare
70 :	ocht
71 :	Ic bidde...gheve
73 :	u ghenoeghen
76 :	ocht

XXXVI.

Blz. 137 v. 1 :	dat diaer
7 :	ochte bate
Blz. 138 v.28 :	heeft
30 <i>moet komen na 31.</i>	
32 :	siere
34 :	sijn
37 :	met (<i>er boven met ander inkt</i> boven)
43 :	alle
Blz. 139 v.45 :	minnen
53 :	om
57 :	edel
59 :	anesiet u

62 :	Om...ghebrukene...scone
64 :	gheen
Blz. 140 v.76 :	blijft
82 :	omme
83 :	hadt (<i>er boven met ander inkt daedt</i>)
92 :	Alsic
94 :	vore
95 :	gheeft
Blz. 140 v. 96 :	hem
98 :	Heeft wel ghewout
Blz. 141 v.100 :	hare
103 :	maket
104 :	Doet si
112 :	Als
118 :	hise niet en
123 :	ic en
Blz. 142 v.127 :	hanghe
131 :	ommevanghe
133 :	moet god die
136 :	dore waden
141 :	Aldus houtse <i>min</i> ne
146 :	om
148 en 149 maken maar een vers uit	

De getallen 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100 slaan in Heremans één regel, en de getallen 110, 120, 130, 140 twee regels te laag.

XXXVII.

Blz. 143 v. 3 :	..tiere
6 :	voghele
9 :	dancke
10 :	met al
13 :	Nu doet
15 :	droeft...claecht
Blz. 141 v.17 :	als
20 :	gheeft...alle
24 :	blijft

26 :	u gheven
30 :	stercken
32 :	Hare...hare
33 :	moet...benedien
34 :	hi late
35 :	Ic en...wondre noch hare loesien
38 :	Gheeft mi dore
39 :	dore
Blz. 145 v.47 :	ane
48 :	pleecht uus liefs
54 :	grote...rike
55 :	al

XXXVIII.

Blz. 446 v. 1 :	Als
9 :	O et bloyen
10 :	clene es an
11 :	vele <i>ter</i>
13 :	maect
Blz. 147 v.19 :	vore hare
21 :	als
22 :	Smaken
23 :	Wat so
26 :	verswaert
27 :	gheeft
28 :	wondere sonder ghetal
30 :	Als...hout
32 :	ic
35 :	hebdt
37 :	Den selken
42 :	wonders wonder (<i>boven dit met ander inkt werke</i>)
44 :	Alsic
Blz. 148 v.47 :	hare
51 :	alle den
60 :	hare

XXXIX.

B z. 150 v.21 :	therte
28 :	dus ghedane
30 :	effenne
36 :	gheweghe
37 :	Onnere
43 :	minne
Blz. 151 v.46 :	minne
55 :	ic <i>in minnen</i>

Blz 152 v.79 : Want so wat
83 : gheschiede daer
86 : slaghe eer minne
89 : welc
91 : minne
93 : hire

XL.

Blz. 153 v. 7 : minnen
11 en 15 : minne
Blz. 154 v.20 : vremden
23 : och
24 : ocht
26 : kempe
33 : minne
36 : Vort hi
Blz. 155 v.53 : ende *met ander inkt tussengevoegd*

XLI.

Blz. 156 v. 8 : niene
Blz. 157 v.23 : verdreven
24 : ghefdi
26 : comt
32 : macht
33 : alendeghen
Blz. 158 v.46 : vol *met ander inkt tussengevoegd*
64 : meer bi

XLII.

Blz. 159 v. 4 : es ons een ontwivelec, *waarboven*
onverwinlec *met ander inkt*
tussengevoegd

11 :	<i>verderven</i>
14 :	waar zal
18 :	<i>vertrect</i>
Blz. 160 v.21 :	<i>in nuwen</i>
26 :	ghetoghen
29 :	dinne
30 :	Die vet werden daer inne
37 :	meneghe
39 :	El al
40 :	volstaet
41 :	niene weert
43 :	<i>voeden</i>
Blz. 161 v.56 <i>en</i> 57 :	<i>der minnen</i>

XLIII.

Blz. 162 v. 4 :	baer
5 :	meneghe vare
Blz. 163 v.30 :	<i>u met ander inkt tussengevoegd</i>
31 :	<i>u ontbreekt</i>
Blz. 164 v.49 :	lc woude <i>in</i>
52 :	<i>vore met ander inkt tussengevoegd</i>
61 :	ghelijc <i>in</i> crach
Blz. 165 v.74 :	seet
84 :	scachte
90 :	minne
92 <i>en</i> 93 :	minne om minne
Blz. 166 v.99 :	minne
103 :	<i>in met ander inkt tussengevoegd</i> hopen ute haere

XLIV.

Blz. 167 v. 1 :	die vrochten
4 :	<i>de s van dies en v. 5 hi met ander inkt tussengevoegd</i>
9 :	menschen
11 :	pinen
12 :	minne
15 :	die vremde
Blz. 168 v.40 :	<i>wel met ander inkt tussengevoegd</i>
42 :	<i>sparen met ander inkt tussengevoegd</i>
Blz. 169 v.46 :	midus vremde
51 :	iachte
54 :	waert

XLV.

Blz. 170 v.13 :	minne
-----------------	-------

14 :	icts <i>met s in ander inkt tussengevoegd</i>
Blz. 170 v.15 :	iert
Blz. 171 v.22 :	<i>om minne dies mi meest</i>
24 :	vrouwe ende
26 :	Ane wie ic(<i>met hoe in ander inkt boven wie</i>)
40 :	Unde mori. Amen.

Mengeldichten

I.

Blz. 175 v. 1 :	van mijnre
Blz. 176 v.16 :	Alse te
17 :	Die <i>minne</i>
19 :	in niet
20 :	besiet
31 en 32 :	<i>minne</i>
33 :	menegherhande
34 :	scieren
37 :	dat es
Blz. 177 v.49 :	Dat hi heeft moet
50 :	op leven
66 :	Dan <i>dademen</i>
Blz. 178 v.74 :	herde
76 :	Ic <i>pense</i>
78 :	Daer sijn ghewijn
82 :	<i>minne</i>
88 :	der stat
91 :	Ende es
Blz. 179 v.97 :	weet wat hem
105 :	ict <i>prise</i>
111 :	segghic
112 :	<i>minne</i>
113 :	men ghi
114 :	<i>in scaec...in mat</i>
116 :	int wesen

118 :	u vele af
121 :	nemp op
Blz. 180 v.129 :	luttel
131 :	behaechlijcheit
134 :	hopen <i>den</i> werken
136 :	enghene aerbeide
145-6 :	onghehoert :: becoert

CXII

Blz. 181 v. 156 :	houtene... <i>minne</i>
157 :	clene
158 :	hottene
179 :	Die
182 :	lasten
Blz. 182 v.185 :	hire
204 :	mach dueren diese
Blz. 183 v.216 :	die <i>minne</i>
219 :	dien die mint
Blz. 184 v.250 :	loen
256 :	noch ghewin
257 :	tsuere als tsoete
259 :	In goede toent <i>minne</i> ghenuechte
269 :	scieren
270 :	die weghe
Blz. 185 v.277-8 weelde :: seelde	
285 :	dus mach hi

II.

Blz. 186 v.16 :	sterke
Blz. 188 v.64 :	den diepen
189 v. 82 :	die starcst
92 :	vrome of scade
93 :	onderscedenheit.... <i>minne</i> .
95 :	Si es overvloedich ende haer ambach ten.

III.

Blz 191 v. 1 :	<i>minnen</i>
4 :	kerken
7 :	weghe
8 :	<i>minne</i> met <i>minnen</i> wint

Blz. 192 v.24 :	worde
32 :	Ende waest
33 :	moeder
40 :	<i>minne</i>
41 :	Dus doet
43 :	<i>vrochten</i>
Blz. 192 v.46 :	<i>minne</i>
51 :	<i>gheestegher minnen</i>
56 :	ene met <i>minnen</i>
58 :	<i>minnen</i> van <i>gheestegher</i>
62 :	<i>saghene</i>
70 :	<i>minne</i>
73 :	woerde
Blz. 193 v.75 :	<i>minne</i>
76 :	<i>minnen</i>
81 :	die <i>minne</i>
85 :	liete bewerden
92 :	<i>euffenen</i>
Blz. 194 v. 107, 108 en 112 :	<i>minne</i>
110 :	sijn
114 :	Des <i>oversten</i> <i>gerochs inde</i> diepste
116 :	hevet selc sint so
120 :	<i>ghenoechte...sticken</i>
122 :	<i>gheriven</i>
129 :	<i>minnenden</i>
130 :	<i>minne</i>
Blz.195 v.132 :	mijnre nederheden
136 :	<i>minne</i>
139 :	Ende doredole die weghe
142 :	nu doet

IV.

Blz. 196 v. 1 :	alre doghet
2 :	<i>minnen</i>
13 :	merken

Blz.197 v. 31 :	ghesciert..schiert
44 :	<i>minnen</i>
46 :	gheleisten
Blz.198 v. 48 :	scuwerne...minne
53 :	selt niet
56 :	segghet <i>der</i>
63 :	te goeden
68 :	Ende en
69 :	dinghe

CXIII

Blz. 198 v. 70 :	<i>vanrecreatien creaturen</i>
72 :	altoes voedet
73 :	<i>minne niene vinde</i>
77 :	<i>nature</i>
Blz. 199 v.82 :	el dat minne bekinnen
85 :	altoes nuwen
98 :	<i>Ende hare vonnesse</i>
105 :	hout u drievuldicheit

V.

Blz. 200 v. 2 :	maken
3 :	bi al doghen
5 :	selve es wert
14 :	souden
Blz. 201 v.19 :	berrenden
37 :	die <i>minne</i>

VI.

Blz. 202 v. 1 :	uwe
Blz. 203 v.18 en 22 :	<i>minne</i>
20 :	beraet
28 :	<i>dat ghi iet</i>
30 :	die ghene
34 :	u...scouwen

VII.

(*Is in A, B en C één met VI.*)

Blz. 204, v. 3 :	alle vremde sorghe
4 :	die <i>minne</i>

6 : ghedaen hi es *in* sijnre
8 : bi mi iet te meer
14 : moet u die
16 : sijn edele

tussen v. 16 en 17:

Verheffen indie edeheit (*sic*) sijne *natuere*

Ende in sijn *minne* moeten *vueren*

Blz. 204 v. 17 : Die...moeten
Blz. 205 v 19 : setter
30 : Benemt u meneghe
31 : van minnen

VIII.

Blz. 206 v. 1 : Gode
6 : moet u
12 *en* 13 : Die...wrachte
Blz. 207 v.26 : ghelede
30 : doghet
33 : ic wille
38 gheboet
Blz. 208 v.48 : elenden
49 : Doedi iet min des

IX.

Blz. 209 v. 3 : *minne met minnen*
7 : *der voor minnen met ander inkt*
tussengevoegd
11 : hi der
13 : En *spaert*
15 : vrocht
Blz. 210 v.22 doen teren
23 : uwe
25 : Hier toe namic

X.

Blz. 211 v. 2 :	<i>minne</i>
8 :	Doen hi ons leven
14 :	<i>ende der</i>
Blz. 212 v. 25 en 31 :	<i>minne</i>
37 :	god ochte niet
45 :	saken
46 :	<i>om minne</i>
47 :	<i>uren sterven ende om minne doyen</i>
48 :	<i>van minnen ioycn</i>
Blz. 213 v.49 :	<i>inne moet u god verhoghen.</i>
53 :	Die

CXIV

Blz. 213 v.55 :	claghe
61 :	noch oec
63 :	Al en hebbic ghene minne
65 :	Weder si mi

De regels 59-66 maken natuurlijk twee aan twee vier verzen uit.

XI.

Blz. 214 v. 2 :	gherechter
5 :	een willicheit
13 :	Men sal
15-16 :	ontsaghe :: dade
17 :	Ende datmen omme helle ende om
Blz. 215 v.20 :	begheerte
25 :	zielen kinnisse
27 :	Ende also ghevoelt alendichede
33 :	vueffenen
42 :	verslaghenen
44 :	minnenden
45 :	om minne
Blz. 216 v.51 :	sal ghestaen
55 :	Die nature....verwent
56 :	nemt
61 :	minne met minnen in minne
62 :	abes
65 :	natueren
67 en 68 :	minne.....natueren :: berueren
74 :	hi al
Blz. 217 v.78 :	en gheen
81 :	En....niet
84 :	minne
85 :	ontfeet een onlede ende een onghedueren
89 :	saten <i>is 't eerste woord van 't volgende vers</i>

Blz. 217 v. 92 en 94 :	ontrouwe
93 :	Trouwen
100 :	ure
Blz.218 v.103 :	begherden van ongheduregher
106 :	verliesse
109 :	vinden en mach
114 :	stat daer
119 :	Si soudse
121 :	in trouwen
124 :	Ende trouwe
127 :	vri starc ende coene
129 :	ere ocht

Het stuk stelt 130 verzen en de getallen staan in Heremans van 20 af een regel te laag.

XII

Blz. 218 v. 2 :	minnen
4 :	te sine ghetes
6 :	Ende en spaert u voere ghene
12 :	spaert
13 :	sijt ghenadich die uus
16 :	Ende set
Blz. 220 v.21 :	sprect
24 :	doen ende in
27 :	halen
30 :	Daer merct inne u
31 :	Wederhet een wille
34 :	een wille
38 :	den mensche
42 :	niet en
43 :	pine
Blz. 221 v.56 :	uwe

XIII.

Blz. 222 v. 4 :

meynen

9 :

hueffennen

14 :

tempererende

15 :

verstormt

CXV

Blz. 223 v.28 :	die stimme
41 :	heethi neyghen die oeren
Blz. 224 v.47 :	bekinden
50 :	Om teghedinkenne die suetheit van <i>minnen naturen</i>
51 :	vader
52 :	Omme dat hire ghebruken
53 :	gherre si
55 :	Inghelen.....der menscen
56 :	men van hen bebben
65 :	ghenoeghe
66 :	<i>minnen</i> al op droeghe
69 :	liede
71 :	en beghert
72 :	luttel
73 :	<i>coninc</i> u beghere
Blz. 225 v.74 :	<i>ververe</i>
78 :	Ghebruken
85 :	<i>ontmoete</i>
92 :	<i>enen wille.....moeden</i>
94 :	<i>vormen in enen</i>
95 :	eenre ghewelt van al
97 :	wie dat es (<i>met hoe boven wie</i>)
98 :	des
100 :	ueffeninghen
Blz. 226 v.103 :	die blinde
108 :	moet hijt inden
115-116 :	dinghe :: sonderlinghe
123 :	chierden
124 :	hoghe daet
125 :	minden
Blz.227 v.130 :	selven...allen lost

XIV.

Blz. 228 : v. 8 :	berghen es vinden (<i>met</i> doetse <i>boven</i> es)
Blz. 228 v. 9 :	quelen
10 :	conde
13 :	verloest
Blz. 229 v.29 :	voeden....es dolen
30 :	harer
41 :	Die
Blz. 230 v.47 :	ghedreich
48 :	werdic meer bedroghen

XV.

Blz. 231 v. 6 :	ghegronden
8 :	conde
9 en 14 :	luttel
Blz. 232 v.20 :	kinnen
44 :	<i>niet ontsegghen</i>
Blz. 233 v.66 :	poghen
69 :	bejaghet
70 :	<i>Daer</i> vindt die.....kinnessen die
Blz. 234 v.71 :	dat sonder
78 :	dus can v. al
79 :	minne
80 :	hueffeninghe
87 :	minne
90 :	In overal
95 :	hueffenen...minne
Blz. 235 v.113 :	dogde
114 :	puere
118 :	suere
122 :	die hoechste
Blz.236 v.127 :	properlijcst
135 :	<i>ter minnen</i>
142 :	es mede

Blz.237 v.162 :	hi niet die
165 :	<i>in</i> hogher
174 :	<i>vervult</i>

XVI.

Blz. 239 v. 2 :	bloet
5 :	hertelike suete

CXVI

	minne
Blz. 239 v. 9 :	Ay here
Blz. 240 v.19 :	ene ure
30 :	Na tgoede
33 :	ic wake (<i>met rake in ander inkt boven</i> wake)
37 :	omt hoghe
Blz. 241 v,48 :	mede verhief
50 :	met minnen minne

XVII.

Blz. 242 v. 7 :	helle
17 :	essi wale
Blz. 213 v.39 :	Hi et ons
Blz. 244 v.53 :	best becomt
54 :	saken dat minne
70 :	mach d.m. niet messen
Blz. 245 v.91 :	Hem en es
92 :	onverhinghe
102 :	En es oec
103 :	Dan hare
Blz.246v.106 :	ene onghehoerde
119 :	Si et
125 :	soetet (<i>met sachtet in ander inkt er</i> <i>boven</i>)
131 :	sinne ende verstaen
132 :	Boven bekinnen
Blz.247v.136 :	dat suete
138 :	levenden
140 :	inden mensche
142 :	nuwe
149 :	helle
150 :	niet el
Blz.248v.164 :	hillen

179 :	ghedoghen
182 :	Haers willen kinnesse
186 :	verbernt sise
187 :	viere van den (den <i>met ander inkt tussengevoegd</i>)
Blz.249v.195-6 :	minne :: alle sinne
201 :	moghen
205 :	Blivende
207 :	minne es el (el <i>met ander inkt tussen. gevoegd</i>)
209 :	hevet binnen
210 :	vrayer (<i>met vryer in ander inkt er boven</i>)
211 :	Doen wij also

N.B. *De drie Latijnse volzinnen (Dilata..., Explicit...en Deo...) ontbreken.*

XVIII.

Blz. 250 v. 1 :	M n (<i>tussen welke letters iets is uitgekrabd</i>)
9 :	Ons wilt verlichten
Blz. 251 v.31 :	Nuwee
Blz. 253 v.83 :	iet kinnen

XIX.

Blz. 256 v.25 en 28 :	criekel
30 :	ghebreidet

XX.

Maakt in C met XIX één stuk uit.

Blz. 260 v. 15 :	Die
Blz. 261 v.23 :	dat pat
27 :	Die daer
28 :	hi mach

41 :	Dat ic
42 :	bovel al
Blz. 262, v.56 :	Danekes
73 en 74 :	blent :: blivet ghescent
76 en 77 :	blent :: <i>twent</i>
78 :	vraghen
Blz. 263 v.82 en 83 :	sijn
88 en 89 :	ghepens:: menichsens

CXVII

Blz.264v. 119 :	Vertrecke in love
Blz.266v. 175 :	op u
179 :	spot
190 :	Al hadde sijs haer ghemeten
Blz.267v.205 :	es soe selc
Blz.268v.235 :	ghepens
Blz.269v.278 :	gheset
Blz.270v.295 :	Maer die
Blz.271v.322-4 <i>ontbreken</i> in C, <i>en met v. 325 begint daar een nieuw stuk</i>	
332 :	ghesoeket
338 :	Te siene
Blz.272v.363 :	ghetughen
365 :	Al sijn
377 :	Dien si
Blz.274v.419 :	vertaken

XXI.

Blz. 275 v. 7 :	Die vorme es ierst
10 :	Ende sceppere

XXII.

Blz. 277 v. 3 :	puer minne
Blz. 278 v.23 :	weten wel
24 :	dies
28 :	<i>omme omme</i>

XXIII.

Blz. 280 v. 4 :	Daert
Blz. 281 v.20 :	berechtenne

32 : Ende hare

XXIV.

Blz. 282 v. 8 : al ghevet

Blz. 283 v.26 : si bi levet

35 : bloet

40 : overseit

XXV.

Maakt in C met XXIV één stuk uit.

Blz. 284 v. 1 : O *ontbreekt*

7 : Eneghe

17 : bloet

Blz. 285 v.33 : doerheyte

XXVI.

Blz. 286 v. 8 : haer *ontbreekt*

13 : Dat

14 : ghenoeft

Blz. 287 v.41 : tghevoech

45 : Den

Blz. 288 v.53 : Ende neder

XXVII

Maakt in C met XXVI één stuk uit.

Blz. 289 v.14 : mede *ontbreekt*

Blz. 290 v.24 : Wiltse onthalen

25 : vri

26 : uwe

Blz. 291 v.62 : waert
Blz. 292 v.79 : des wilt
85 : amen, amen *ontbreekt*

XXVIII.

Blz. 293 v. 7 en 8 : hen :: ghewen
12 : molesteen mach vlieten int swin
Blz. 294 v.19 : Die dit

XXIX.

Maakt in C, ofschoon in een ander schema, met XXVIII één stuk uit.

Blz. 295 v. 3 : met mi niet
6 : onvervaert
8 : ee met ander inkt tussengevoegd
11 : van met ander inkt tussengevoegd

CXVIII

Blz. 296 v.26 : *die met ander inkt tussengevoegd*
29 : *gheseghet (waarin se met ander inkt tussengevoegd)*

XXX.

Blz. 297 v. 3 : *ghensterkijn*
11 : *Overnatuerleke*
Blz. 298 v.24 : *dan dat licht*
31 : *selven zere versien*
32 : *soeket buten*
33 : *Ende in u*
36 : *niets*

XXXI.

Blz. 299 v.11 : *tweemaal slappans*
Blz. 300 v.17 : *Ghi versouft*

XXXII.

Maakt in C, ofschoon in een ander schema, met XXXI één stuk uit.

Blz. 301 v. 5 : *toevals met u utters*
10 : *Des*
11 : *ontpronden*
na v.15 : Deo gracias.Amen.

**Errata van de Latijnse kanttekeningen van het Proza
(ed. J. Vercoullie)**

	<i>in plaats van:</i>	<i>lees:</i>
Blz. 2		<i>tegenover regel 20, fiat voluntas</i>
	<i>nota, id relinque</i>	<i>nota. relinque</i>
3	<i>semper po....(?)</i>	<i>semper portata</i>
4	<i>nota. id relinque</i>	<i>nota. relinque</i>
5	<i>eligere non s....(?)</i>	<i>eligere non sentire</i>
6	<i> premia</i>	<i>premiat</i>
7	<i>fervor ad peccator</i>	<i>fervor ad peccatores</i>
11	<i>omnia (?) pati</i>	<i>oportet pati</i>
13	<i>inobedientia ad omnia pdca</i>	<i>.....predicta</i>
18	<i>hō^{ti} a pertinet</i>	<i>humanitati pertinet</i>
19	<i>subi ita voluntati</i>	<i>subiecta voluntati</i>
	<i>id relinque</i>	<i>relinque</i>
21	<i>voluntas</i>	<i>voluntas dei</i>
	<i>vadatsecundum voluntatem</i>	<i>vadat et veniat</i>
22	<i>seipsum diligere</i>	<i>ibi videtur seipsum diligere</i>
23	<i>laborem magnum</i>	<i>laborem nostrum</i>
	<i>omnino perdimus</i>	<i>ideo perdimus</i>
25	<i>elect (?)</i>	<i>exerce</i>
26	<i>crux miseria est</i>	<i>crux nostra est</i>
29	<i>taceat l...(?)</i>	<i>taceat licet</i>
33	<i>vide dona dei t (?)</i>	<i>vide dona dei et</i>
	<i>data ad usiu...(?)</i>	<i>data ad usum</i>
	<i>tunc dominum veneratur</i>	<i>tunc dona valent</i>
34	<i>fortiter tenent</i>	<i>fortiter tenuit</i>
36	<i>moliuntur</i>	<i>moventur</i>
	<i>ardentes sci...(?)</i>	<i>ardentes sancti</i>

CXX

Blz. 37	<i>convisa..celum</i>	<i>conversatio celestibus</i>
38	<i>secundum affectionem b(?)</i>	<i>secundum affectionem benedicunt</i>
39		<i>tegenover r. 3, item</i>
42	<i>moneant</i>	<i>moveant</i>
43	<i>deus tibi tecum</i>	<i>deus erit tecum</i>
44	<i>amor desiderat orat</i>	<i>amor desiderat et orat</i>
	<i>soliditatem possessionis</i>	<i>ultimam possessionem</i>
	<i>hic paucas placet s</i>	<i>hec paupertas placet semper</i>
	<i>de deo</i>	<i>domino deo</i>
45	<i>stant b...ti(?)</i>	<i>stant bene</i>
	<i>non rapiunt</i>	<i>non recipiunt</i>
46	<i>debitum est</i>	<i>debitum eius</i>
47	<i>fundamentum</i>	<i>fundamenta</i>
	<i>si familiaris</i>	<i>solus familiaris</i>
	<i>secm^{us} non accep^{tum}</i>	<i>servitus non accepta</i>
	<i>cognoscere</i>	<i>cognosce te</i>
48	<i>visus</i>	<i>virtuosus</i>
	<i>quere requum</i>	<i>quere regnum</i>
50	<i>spiritibus</i>	<i>spiritualibus</i>
	<i>epula</i>	<i>crapula</i>
		<i>tegenover den laatsten regel: bernardus</i>
52	<i>loqui de domino</i>	<i>loqui de deo</i>
52	<i>imo</i>	<i>ideo</i>
55	<i>imo</i>	<i>ideo</i>
	<i>horum mt^m(?)</i>	<i>horum mentionem</i>
56	<i>tribuere et hoc retinere ete</i>	<i>tribuere et hoc retinere est</i>
	<i>sunt</i>	<i>item</i>
57	<i>hic</i>	<i>hec</i>
	<i>unicum opus tuum</i>	<i>unum opus tantum</i>
	<i>imo.....prohibite</i>	<i>ideo....prohibite (sic)</i>
58	<i>et e contrario</i>	<i>et e converso</i>
62	<i>anima inquinata</i>	<i>anima inquinatur</i>

63	amor magnum	amor. magnum
	imo	ideo
65	claves	clavi
66	imo	ideo
68	animarum	animam
69		<i>tegenover r. 6 : nota</i>
	abhorrent ta es	abhorrent tales
71	non e contrario	non e converso
77	non sentiunt	non serviunt
79	confidentem facit	confidentem faciunt
81		<i>tegenover r. 1 : terciij</i>
81	sal....	salvantur

CXXI

Blz. 82	<i>secundi sunt</i>	<i>secundi habent</i>
	<i>digestiones</i>	<i>digestionem</i>
84	<i>est pinguedo</i>	<i>et pinguedo</i>
87	<i>volunt esse....</i>	<i>volunt esse quod ipse</i>
88	<i>tuis operibus</i>	<i>his operibus</i>
89	<i>in confidentia operis</i>	<i>in confidentia</i> <i>opus</i>
91	<i>aspice deum etc.</i>	<i>aspice deum et</i>
	<i>m...plus</i>	<i>nichil plus</i>
93	<i>ducent ad amorem</i>	<i>ducentia ad amorem</i>
94	<i>omme</i>	<i>emme</i>
	<i>sermone</i>	<i>semonem</i> <i>tegenover r. 18 : ut</i>
119	<i>Visiones haywige</i>	<i>Visiones haywigis (z. blz. V, waar gedrukt is blz. 19, i.p.v. 119)</i>
131	<i>dabo me hibi</i>	<i>dabo me tibi</i>
138	<i>opus carentia nostri</i>	<i>opus carendi nostri</i>
147	<i>vere pacitur</i>	<i>vere patitur</i>
167	<i>dignifacere</i>	<i>digni facere</i>
176	<i>facit voluntate</i>	<i>facit voluntatem</i>

Aanvullingen.

Blz. XIV, na r. 11 inlassen:

Vermelden wij hier ook : 1) De verhandeling (inaugural-diss.) van M. JORIS, *Untersuchungen über die Werke van Zuster Hadewijch* (I Gedichten), Straatsburg, 1894; 2) De voordracht van Prof. Dr G. KALFF, in de Maatschappij d. Ndl. Lett., te Leiden, den 7 November 1902, en 3) de te verwachten dissertatie van Mej. JOH. SNELLEN, doctoranda van Leiden.

Blz. XIX, r. 5 v.o. aanvullen als volgt :

drie Ida's bevinden, en onder de personen met wie Heilwijch Bloemaert koopkten sluit (RUELENS, *R & B.* blz, 28-32), drie andere Heilwijchs, waarvan twee begijnen?